

32

316.637

Hungarológiai Közlemények

A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA

**FRAZEOLÓGIA ÉS
FORDÍTÁSTUDOMÁNY**

2013 • 4

Hungarológiai Közlemények

AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉKÉNEK
FOLYÓIRATA

2013. XLIV. évf. 4. sz. ÚJ FOLYAM XIV. évf. 4. sz.

ÚJVIDÉK

2013 · 4

**MTA KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT**

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének tudományos folyóirata

Megjelenik évente négyszer

Főszerkesztő: Toldi Éva

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, evatoldi@eunet.rs)

Felelős szerkesztő: Csányi Erzsébet tanszékvezető

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, erzsebet.csanyi@gmail.com)

A kiadásért felel: Ivana Živančević-Sekeruš dékán

(Bölcsészettudományi Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia)

Nemzetközi szerkesztőbizottság

Deréky Pál

(Universitát Wien, Ausztria, pal.dereky@univie.ac.at)

Fazekas Tiborc

(Universitát Hamburg, Németország, fs6a006@uni-hamburg.de)

Jankovics József

(MTA BTK Budapest, Magyarország, jankovics.jozsef@btk.mta.hu)

Tuomo Lahdelma

(Jyvaskylan yliopisto, Finnország, lahdelma@cc.jyu.fi)

Andrić Edit

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, andrice@sbb.rs)

Cseh Márta

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, cehmarta@gmail.com)

Gerold László

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, gerlgalm@eunet.rs)

Utasi Csilla

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, csilla.utasi@gmail.com)

Szerkesztőségi titkár

Kovács Rácz Eleonóra

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, kalic@tippnet.rs)

Angol fordítás: McConnell-Duff Márta, *szerb fordítás:* Pálics Márta

Lektor-korrektor: Buzás Márta

A szám megjelenését a Vajdaság Autonóm Tartomány Művelődési és Tájékoztatási Titkársága támogatja

A kéziratokat a főszerkesztő (evatoldi@eunet.rs) vagy a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére várjuk.

UNIVERZITET U NOVOM SADU

Papers of
**Hungarološka
saopštenja**

FILOZOFSKI FAKULTET
GODIŠTE XLIV-4/XIV-4

NOVI SAD

2013 · 4

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
Naučni časopis Odseka za hungarologiju Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Novom Sadu

Izlazi kvartalno

Glavni urednik: Eva Toldi

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija, evatoldi@eunet.rs)

Odgovorni urednik: Erzebet Čanji, šef katedre

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, erzebet.csanyi@gmail.com)

Za izdavača: Ivana Živančević-Sekeruš, dekanica

(Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija)

Međunarodni uređivački odbor

Pál Deréky

(Universität Wien, Austrija, pal.dereky@univie.ac.at)

Tiborc Fazekas

(Universität Hamburg, Nemačka, fs6a006@uni-hamburg.de)

József Jankovics

(MTA BTK Budapest, Mađarska, jankovics.jozsef@btk.mta.hu)

Tuomo Lahdelma

(Jyväskylän yliopisto, Finska, lahdelma@cc.jyu.fi)

Edit Andrić

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, andrice@sbb.rs)

Marta Čeh

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, cehmarta@gmail.com)

Laslo Gerold

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, gerlgalm@eunet.rs)

Čila Utaši

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, csilla.utasi@gmail.com)

Sekretar redakcije

Eleonora Kovač Rac

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija, kalic@tippnet.rs)

Prevod na engleski: Marta McConnell-Duff, *prevod na srpski:* Marta Palić

Lektor-korektor: Marta Buzaš

Objavljivanje broja potpomogli su: Sekretarijat za kulturu i javno informisanje
Autonomne pokrajine Vojvodine

Rukopise slati na adresu glavnog urednika (evatoldi@eunet.rs) ili redakcije
(hungar@ff.uns.ac.rs).

UNIVERSITY OF NOVI SAD

*Papers of
Hungarian
Studies*

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY
VOLUME XLIV-4/XIV-4

NOVI SAD

2013 · 4

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Department of Hungarian Studies

A quarterly publication

Editor-in-Chief: Éva Toldi

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
evatoldi@eunet.rs)

Managing Editor: Erzsébet Csányi, Head of Department

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies,
erzsebet.csanyi@gmail.com)

Responsible Editor: Ivana Živančević-Sekeruš, Dean

(Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Serbia)

International Editorial Board

Pál Derék

(Universität Wien, Austria, pal.dereky@univie.ac.at)

Tiborc Fazekas

(Universität Hamburg, Germany, fs6a006@uni-hamburg.de)

József Jankovics

(MTA BTK Budapest, Hungary, jankovics.jozsef@btk.mta.hu)

Tuomo Lahdelma

(Jyväskylä yliopisto, Finland, lahdelma@cc.jyu.fi)

Edit Andrić

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
andrice@sbb.rs)

Márta Cseh

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
cehmarta@gmail.com)

László Gerold

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
gerlgalm@eunet.rs)

Csilla Utasi

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
csilla.utasi@gmail.com)

Editorial Secretary

Eleonóra Kovács Rácz

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, kalic@tippnet.rs)

English translation: Márta McConnell-Duff, *Serbian translation:* Márta Pálícs
Proofreader: Márta Buzás

The issue was sponsored by the Secretariat for Culture and Information of the
Autonomous Province of Vojvodina

All manuscripts should be submitted by e-mail to the Editor-in-Chief
(evatoldi@eunet.rs) or the Editorial Office (hungar@ff.uns.ac.rs).

TARTALOM

Frazeológia és fordítástudomány

RAJSLI Ilona: Frazémavariánsok egy helyi jellegű korpuszban . . .	1–10
VUKOV RAFFAI Éva: Papp György és a vajdasági magyar nyelvi tervezés	11–18
ANDRIĆ Edit: Fordításkritikai szempontok	19–27
ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna: Kultúra és fordíthatóság (<i>Herczeg Ferenc regényeinek példáján</i>)	28–40
RUDAŠ Jutka: Magyar kultúraspecifikumok a szlovén műfordításban	41–54
NAGY Sándor István: Újvidéki anziksz (<i>Egy készülő magyar műfordítói lexikonról</i>)	55–64
UTASI Csilla: Kosztolányi Dezső Esti-ciklusának szerb fordítása	65–73
HORVÁTH FUTÓ Hargita–HÓZSA Éva: A kultúraspecifikumok átültetése Gion Nándor <i>Virágos</i> <i>Katona</i> című regényének fordításaiban	74–86
KATONA Edit: Szólásismeret – regionalitás – tükrözés	87–98
TÜSKEI Vilma: Az igék jelentésének megfeleltetése: magyar–szerb összehasonlítás	99–109
PRESINSZKY Károly–TÖRÖK Tamás: Állatnevekkel kapcsolatos zoboralji frazémák	110–121
BRENNER János: Az emberi test kategóriájával összefüggésben levő frazémáink diakrón vizsgálata	122–133
TÖRTELI TELEK Márta: A kreatív írás alapkövei	134–143

SADRŽAJ

Frazeologija i nauka o prevođenju

Ilona RAJŠLI: Varijante frazema u korpusu lokalnog karaktera . . .	1–10
Eva VUKOV-RAFAL: Đerđ Pap i mađarsko jezičko planiranje u Vojvodini	11–18
Edit ANDRIĆ: O kritici prevoda	19–27
Julijana IŠPANOVIĆ-ČAPO: Kultura i mogućnost prevođenja (<i>Na primeru romana Ferenc Hercega</i>)	28–40
Jutka RUDAŠ: Mađarske kulturne specifičnosti u slovenačkim književnim prevodima	41–54
Šandor Istvan NAĐ: Novosadska razglednica (<i>O leksikonu mađarskih prevodilaca koji je u pripremi</i>)	55–64
Čila UTAŠI: Srpski prevod ciklusa <i>Esti Kornél</i> Dežea Kostolanjija	65–73
Hargita HORVAT-FUTO–Eva HOŽA: Prenosenje kulturnih specifikuma u prevodima romana <i>Vojnik sa cvetom</i> Nandora Giona	74–86
Edit KATONA: Poznavanje frazeologije – regionalizmi – pozajmljivanje	87–98
Vilma TISKEI: Poređenje značenja mađarskih i srpskih glagola	99–109
Karolj PREŠINSKI–Tamaš TEREK: Frazeme u vezi naziva životinja pod Zoborom	110–121
Janoš BRENER: Izučavanje frazema u vezi s kategorijom ljudskog tela iz aspekta dijahronije	122–133
Marta TERTELI-TELEK: Kamen temeljac kreativnog pisanja . . .	134–143

CONTENTS

Phraseology and the Science of Translation

Ilona RAJSLI: Variants of Set Phrases in a Corpus of Local Character	1–10
Éva VUKOV RAFFAI: György Papp and Hungarian Language Planning in Vojvodina	11–18
Edit ANDRIĆ: Aspects of Translation Criticism	19–27
Julianna ISPÁNOVICS CSAPÓ: Culture and Translatability (<i>On the example of novels by Ferenc Herczeg</i>)	28–40
Jutka RUDAŠ: Hungarian Realia in Slovene Translation of Literary Works	41–54
Sándor István NAGY: Some Thought Concerning a Would be Lexicon on Literary Translation	55–64
Csilla UTASI: The Serbian Translation of the Esti Short Story Cycle by Dezső Kosztolányi	65–73
Hargita HORVÁTH FUTÓ–Éva HÓZSA: Transfer of Realia in the Translations of the Novel <i>Virágos Katona</i> by Nándor Gion	74–86
Edit KATONA: Knowledge of Idiomatic Phrases – Regionalism – Calquing	87–98
Vilma TŰSKEI: Rendering the Meaning of Verbs: Comparison Between Hungarian and Serbian	99–109
Károly PRESINSZKY–Tamás TÖRÖK: Phrases Related to Animals from the Zoboralja Region	110–121
János BRENNER: Diachronic Study of Set Phrases related to the Human Body	122–133
Márta TÖRTELI TELEK: The cornerstones of creative writing	134–143

RAJSLI ILONA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
rajsli@stcable.net

FRAZÉMAVARIÁNSOK EGY HELYI JELLEGŰ KORPUSZBAN

Variants of Set Phrases in a Corpus of Local Character

Varijante frazema u korpusu lokalnog karaktera

A tanulmány a Penavin-hagyaték frazémagyűjteményének óbecsei anyagát tekinti át a frazémák variabilitásának szemszögéből. A terepi gyűjtés kézirásos cédulaállományának szótárázása jelentős előmunkálatokat igényel, melynek első fázisaként a szólásvariánsok természetét, tipológiáját tárjuk fel. A frazémák körében grammatikai, lexikai, szórendi variánsok képződése különböztethető meg, ugyanakkor más szempontú megvilágításban számos táji (nyelvjárási), kronológiai (diakrón) jellegű változatot, valamint álfrazémát (szólásra, közmondásra csak hasonlító alakulatot) is találunk. A frazémák vizsgálatában fontos megfigyelni a közkeletűség és az egyedi jelleg szembenállását, ezért a helyi korpuszok adatolásánál a szótári alaknak (invariánsnak) tartott formától eltérő szólásformák, a regionális használatra mutató specifikus formák is figyelemre méltók.

Kulcsszavak: frazéma, variabilitás, variánstípusok, Papp György, Penavin Olga hagyatéka, Óbecse, szólásarchívum.

Bevezetés

A Magyar Szó *Tollforgatóink fakanállal* című rovatában jelent meg (2013 nyarán) a bőjtös időszak nehézségeit körülírandó egy különös frazéma: „Ugyanabban a nadrágban jár édesapám is, akivel minden évben igen nagy szenvedések elé nézünk minden húsvét előtt...” A szövegben az *Ugyanabban a cipőben jár vki/vmi, mint a másik¹* – ’ugyanazok a problémái; közös

¹ A frazémák minden típusát nagy kezdőbetűvel kezdjük a szövegben, és dőlt betűs írásmóddal emeljük ki.

a sorsuk' – szólás egy változata jelent meg (O. NAGY 1982). De nemcsak az írott sajtóban, az élőnyelv változataiban is mindennapi jelenség az állandósult szókapcsolatok valamilyen szintű variálódása, akár szándékos, akár tévedésen alapuló jelenségről legyen is szó.

A szólások variabilitásának, változatainak a problematikájával akkor is szembesültünk, amikor a Penavin-hagyatékban található jelentős mennyiségű frazémaanyag feldolgozásába belekezdünk. Ennek érdekében egy helyi érvényű (óbecsei) korpusz variabilitásfokát vizsgálva kíséreltem meg felmérni az anyag adattárba vételének lehetőségeit, módszerét.

A korpuszról – Az annotált cédulák alapján kikövetkeztethető, hogy a több száz óbecsei frazémát az 1980-as évek elején és közepe táján gyűjtötték. A frazémák köznyelvi rögzítése/átírása alatt – kevés kivétellel – megtaláljuk az adatközlő által megfogalmazott frazémaértelmezést, majd a gyűjtő nevét, születési évét, s legalul az adatközlő adatait (ugyancsak név és születési év). A cédulák nem tartalmazzák a frazéma kontextusának egyéb körülményeit, a szólást kiváltó beszédhelyzetet, illetve a használat gyakoriságát, szociális érvényét sem. Elvértve akad olyan példa, ahol a szólást előidéző, Papp György terminusával élve: szóláshelyzetet teremtő előkontextus² is a cédulára kerül: „Hogy jöttetek? A Gortva szekerén.” Magyarázatként az szerepel, hogy egy gazdag óbecsei birtokosról van itt szó, aki soha nem vett fel senkit a kocsijára. Ezek a helyi, specifikus frazémák különösen értékesek, s ahogy Papp György meg is jegyzi: „A szöveggörnyezet felől ráláthatunk a *keletkezöben levő, kisközösségi érvényű* alakulatokra (PAPP 2007; 93 – P. GY. kiemelése). Ilyen az óbecsei anyagban még a *Belevágott, mint Janda a sárgába* – 'ostorral csapott a lóra' – vagy a *Letette, mint Sörös a beteget* – 'érzékeny tárgyat hirtelen dob le'. E két utóbbi szólás használata, ismertsége már igencsak megkopott, csak az idősek körében találjuk meg. Az óbecsei korpusz cédulái a frazémák kezdőszava szerint vannak ábécérendbe sorolva, beleértve az *a/* az névelővel kezdődő mondatokat, ami azt jelenti, hogy a szólásarchívum építése során a szólásokat át kell rendezni, a vezérszó (magelem) szerint besorolni, valamint megkeresni a kapcsolódó szólásokat is.

A variabilitás természetéről – A variabilitás nyelvi univerzálé, a nyelv fundamentális tulajdonsága. Szinonimái: változandóság, a változásra való alkalmasság, változtathatóság, variációs tulajdonság, variációs képesség. Fedoszov Oleg az orosz nyelvtudomány eredményeire utalva hangsúlyozza, hogy a nyelvnek e lényeges tulajdonsága nem korlátozható egyes tények vagy ténycsoportok elemzésére, hanem az általános variabilitáselmélet kere-

² Papp György szerint a szólások szöveggörnyezetbe építése, ennek vizsgálata legalább anynyi figyelmet érdemel, mint maga a jel (PAPP 2007; 92–93).

tein belül szükséges vizsgálni (FEDOSZOV 2004; 96). Ugyancsak Fedoszov vázolja fel a variabilitás elméletének térhódítását a nyelvészetben, ahogyan a Prágai Nyelvészeti Kör fonológiai elméletén át az alapterminusok – a variáns, invariáns, variabilitás – bekerültek a nyelvtudomány más területére, így a frazeológia körébe is.

A variabilitás problematikája kötődik a frazémák alapkövetelményéhez, a lexikális rögzültség kérdéséhez. Itt utalnunk kell arra, hogy a polilexikalitás³ (legalább két vagy több szó kapcsolata) mellett a lexikális rögzültség (miserint a frazéma elemeinek sorrendje és morfológiai alkata nagyrészt kötött) képezi a tágabb értelemben vett frazémák legfontosabb tulajdonságát, a harmadik fontos sajátosság, az idiomatikusság viszont a szűkebb körű csoportokba tartozó frazeológiai egységekre vonatkozik, ahol a szerkezet tagjainak jelentése nem kompozicionális, nem vezethető le összetevőik jelentésének az összessége révén (vö. FORGÁCS 2007; 21).

A lexikális kötöttség tehát az a pont, ahol leginkább megtörténhet a kimozdulás: a beszélőközösség ismeri az adott frazémát, de valamilyen okból (pl. mert elavultnak, durvának tartja) változtat a szavak sorrendjén, kötheti helyi (regionális) elemhez, történethez, eseményhez, személyhez, aktualizálhatja.

A frazeológiai variabilitás körében számos terminológiai és módszertani nehézséggel találkozunk. Fedoszov szerint a klasszikus értelemben vett dichotómia: a *fonéma* – *allofón*, *morféma* – *allomorf*, *lexéma* – *allex* paradigmájában a *frazéma* – „*allofráz*” terminus lenne a logikus, de a szerző hozzát teszi, hogy ilyen terminológiai újítással eddig senki sem próbálkozott.

A kérdéskörben nemcsak a kifejezések bizonytalan használata okozhat gondot, hanem az is, hogy egyáltalában mit nevezünk egy frazéma esetében variánsnak és invariánsnak. Itt szembesülünk a jelenséggel, miszerint az állandósult kifejezések variabilitása rendkívül sokoldalú. Még a legismertebb idiómák alakváltozatait szemügyre véve sem állapítható meg teljes bizonyossággal, melyiket tekinthetjük variánsnak, melyiket invariánsnak. Mi az elfogadható viszonyítási alap, kiindulópont? O. Nagy Gábor gyűjteménye⁴ – noha területi-történeti rétegzettségé folytán még ma is a legteljesebb adat-

³ Kivételnek számítanak az összetétellé vált kifejezések; pl. *agyon ver* → *agyonver*, ahol a történeti folyamat eredményeképpen fonetikailag és grafemikailag is egy szóvá olvadtak össze (univerbálódtak) az elemek. Hadrovics (HADROVICS 1995; 28) ezekben az esetekben *magányos*, illetve *magára maradt szóról* ír, más forrásokban az *egyszavas frazéma*, a *frazeológiai alapú derivátum*, illetve a *valódi* és *ál-monofrazéma* fogalma jelenik meg.

⁴ O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások 3. Gondolat, Budapest, 1982. Röv.: ONG*

tár – a diakrón korpusz részévé kezd válni, Forgács Tamás⁵, Bárdosi Vilmos⁶ adattárának a forrása egészen újszerű, a médianyelv, a beszélt köznyelv kontextuális vizsgálata révén alakult ki, nagyszámú variánst mutat fel az egyes frazémáknál; az invariáns meghatározásában azonban nem kerülünk közelebb a megoldáshoz. Felmerül a szótári alak fogalma, amelyen a szóláskutatók a frazeológiai egység rögzült alapalakját értik, s amelyet a szótárakban elsőként tüntetnek fel.

A frazémák szerkezeti állandósultsága meglehetősen relatív fogalom. Forgács Tamás a legújabb kutatásokra hivatkozva állapítja meg, hogy az abszolút lexikális rögzültség csak igen kevés kifejezésben található (főként az unikális komponens⁷ tartalmazó egységek körében), a legtöbb kifejezés esetében van lehetőség a változtathatóságra. Forgács itt kétféle fogalmat különböztet meg: a variáció (úzusban gyökerező, megfigyelhető jelenség) és a modifikáció jelenségét. E két jelenséget a vizsgált korpusz esetében nehéz megkülönböztetni, mert a modifikáció alkalmi jellegű, szövegkörnyezetben megvalósuló jelenség, gyakran okkasionális elferdítés (FORGÁCS 2007; 39), a cédulákra rögzített frazémáknak viszont nincs kontextusuk. Éppen ezért feltételezhető, hogy a gyűjtés során, előhívásos (elicitációs) módszerrel, a variánsképződés módozatai kerültek elő.

A vizsgált korpusz frazémaváltozatai

A korpusz feldolgozásakor a szócikkbe sorolás egyik nehézségeként jelentkezett az alaki változatok megkeresése, feltüntetése. A munka kezdetén logikusnak tűnt, hogy először is kiszűrjük a szólásokra, közmondásokra csak emlékeztető, talányos szókapcsolatokat, amelyeket a szakirodalomban *álfrazéma* néven találunk. Már ez a munkafázis sem volt problémamentes, mert így könnyen eliminálhatunk mára már eltűnt vagy régies szólásalakokat, illetve sajátos, lokális jellegű frazémákat. Számos olyan szerkezet található a korpuszban, amely valamiféle empirikus minta, olvasmányélmény alapján alakulhatott ki. Közöttük túlsúlyban vannak a szóláshasonlatok; pl.: *Olyan, mint a falhoz vágott zöldbéka* – 'csúnya'; *Sovány, mint az aszalt szilva* – 'sovány asszonyra vagy lányra érve'. Az ismert szólásgyűjtemények

⁵ Forgács Tamás: Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemlélítve. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004.

⁶ Bárdosi Vilmos: Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szóműtával. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012.

⁷ Ilyen pl. a *Dugába dől* szólás *dugába* eleme ('hordó dongája' a régi nyelvhasználatban), mely szabad szó szerkezetben nem fordul elő, ezért a szólás szó szerinti értelmezése sem lehetséges.

nem tartalmazzák ezeket a szerkezeteket, még megközelítő formát sem találunk. Hasonló jellegű a következő szóláshasonlat is: *Úgy nézel ki, mint a francia forradalom* – ’nagyon rosszul nézel ki’. Ezek egyedi, egyszeri alakok, változatok nélkül szerepelnek az anyagban, nevezhetnénk őket akár frazémahapaxoknak is.

Módszertanilag járhatóbbnak tűnik az az út, amikor a közkeletű frazémákat – a vezérszókat kijelölve – különválasztjuk a többi anyagtól. A közkeletűségnek a frazeológiában betöltött szerepére Papp György több írásában is kitér, s közben számtalan kérdést vet fel arról, hogyan terjednek a szólások, melyek kerülnek be a gyűjteményekbe, hogyan hat ki a diakrón változás az állománybeli rétegződésre. Mindezekre a kérdésekre eltérő választ adhatunk annak fényében, hogy egy-egy gyűjtemény anyagához milyen adatközlő bázis szolgáltatja az anyagot, mekkora írott, irodalmi korpusz alapján készült az adatbázis. A közkeletűség fogalma tehát nem is annyira egyértelmű, mint gondoljuk. Ennek ellenére – főleg a közmondások körében – akadnak jól ismert, ismétlődő alakulatok: Papp György a *Dugába dől* szólást és a *Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát* közmondást említi (PAPP 2007; 80). Proverbiumgyűjtő tapasztalatai alapján ehhez hozzáteszi: „Mindenki tud általában szólást mondani, ha kérdezik [...] 10-20-at, szinte ugyanazt. Amikor viszont elindulunk egyetlen fogalomkörben, már mást tapasztalunk” (uo.).

Az alábbiakban a variánsképződés körülményeinek számbavételekor főként Forgács Tamás csoportosítását tartottuk szem előtt, valamint hasznosítottuk Tatár Béla parömiológiai tapasztalatait is, de a vizsgált korpusz is kínált sajátos típusokat, illetve megközelítési szempontokat.

A variánsképződés lehetőségei a vizsgált anyagban

Az állandósult szerkezet egy vagy több elemének grammatikai variánsai alakulnak ki, pl. a szám- vagy a személyhasználat, illetve a birtoklás kifejezése vonatkozásában, pl.: *Szárnya ~ szárnyai alá vesz valakit; Úgy megáll ~ megállt, mint falu végén a guta.*

Lexikai variáns beépülése – A frazeológiai egység egyik komponense két vagy több lexikális variánssal is kitölthető. Itt előfordulhat lexikális (főnév, ige, melléknév, számnév) vagy grammatikai jelentésű elem (igekötő, határozószó, névutó, rag stb.). A közismert *Nem esik messze az alma a fájától* közmondás a korpuszban: *A gyümölcs nem esik messze a fájától* változatú, azzal, hogy az adatközlő mindkét verziót lejegyezteti. További példa: *Addig verd a vasat, míg meleg ~ Addig üsd a vasat, míg meleg.*

Mindig meg kell járjuk a Canossa-utat – hangzott el az Újvidéki Rádióban nemrégiben egy politikai témájú műsorban. Itt a *Canossát jár* ’megaláz-

kodik, bocsánatot kér, vezekel' jelentésű szerkezet átformálása történt, a beszélő a Canossa-úttal erősíteni kívánta az eredeti frazéma jelentését. A szuverén parafrázálás jelensége a korpusz anyagában is gyakori: *Rend a dolog veleje* és *Rend a lelke mindennek* egyaránt szerepel az óbecsei korpuszban.

A lexikális variánsok feltárása azért is fontos, mert a készülő szólásarchívumban utalni kell az egymáshoz valamiképpen kapcsolódó frazémákra: *Hazafelé a ló is jobban húz ~ Hazafelé az ökör is jobban húz* változat azonos korosztályú adatközlőktől lejegyzett forma, mely jelzi, hogy egy szinkrón állapotban mindkettő egyszíntű a használatban.

Különös, hogy a köznyelvi használatban viszonylag elterjedt soroló szó-lás: *A szerelem öl, butít és nyomorba dönt* (amely sem az ONG-ban, sem Forgácsnál nem található) a cédulákon a *Szerelem öl, butít és a sírba dönt* formában van feljegyezve. A világhálón napjainkban is rendkívül népszerű ez az alakulat, a befejező rész variálódik: *nyomorba ránt, életet ad, házasságba dönt, fogyaszt* stb.

Frazéma-kiegészülés – A frazémának létezhet egy rövidebb és hosszabb változata is, pl. az ONG-nál talált tréfás minősítésű *Jó az öreg a háznál (ha kár nincs is, kárt csinál)* közmondás a településen a következő formájú: *Sokat ér az öreg a háznál: ha esik az eső, önt a csirkéknek vizet*. Annak megítélése, hogy ezt a frazémát mikor használjuk közmondásként és mikor szólásként, igencsak vitatható. Egy másik esetben egy frazéma-jövevényt egészített ki az adatközlő: *Nem jó a rúd elé szaladni, mert elüt a kocsi*. De előfordul e szó-lás tiltó formája is: *Ne szaladj a rúd elé!*

Anyagunkban a *Sok beszédnek...* kezdetű frazéma is kétféle kiegészülést kap: *sok az alja ~ híg a leve*, ami a szó-lás-kontamináció kitűnő példája, hisz itt az *Olcso húsnak híg a leve* frazéma hatását látjuk.⁸

Esetenként egész sor alakul ki a kiegészítéses formákból: az invariánsnak tekintett *Felkopik az álla* szó-lás mellé kialakul: *A henyélőnek felkopik az álla ~ A lustának felkopik az álla*. A képtelenség állítására közismert a *Fából vaskarika* szó-lás; az óbecsei anyagban *Ki látott fából vaskarikát?* formában adatolták, tehát kiegészítve, tárgyraggal és kérdő mondat formájában.

Inverzió – Megváltozik a frazéma tagjainak a sorrendje: pl. *Nem nőnek a fák égig ~ A fák nem nőnek égig*. *Rosszal rossz, rossz nélkül még rosszabb ~ Rossz a rosszal, de még rosszabb rossz nélkül*. *Rossz tanácsadó a harag ~ A harag rossz tanácsadó*. *Szárason megússza ~ Nem ússza meg szárason*. Ez a jelenség nem gyakori a korpusz anyagában.

A kifejezés külső vonzata tekintetében vannak változások: az ilyen típusú sorképződés elsősorban a kevésbé idiomatikus kifejezésekre, azaz a funkció-

⁸ Ez a szó-lás nem is jelenik meg az anyagban.

igés⁹ kapcsolatokra vagy az azokhoz közel álló kifejezésekre jellemző; pl.: *Csorbát vét vki ellen ~ Nem vét csorbát ellene*. Az ONG-gyűjteményben a *Csorba esik vmin* (*Csorbát szenved vmi – táji*), illetve a *Csorbát ejt (üt) vmin* formák találhatók. Ebben az esetben inkább szólástévesztésről beszélhetünk, hiszen a *vét* ige beillesztésével tautológias jellegűvé válik a frazéma. Hadrovics László diakrón frazeológiai áttekintésében a vonzatváltás kifejezést használja erre a jelenségre (HADROVICS 1995; 61). Más esetekben az igei elem tévesztése is gyakori: *Úgy néz ki, mint a Csáki szalmája* (ONG: *Úgy áll v. van vmi.*); *Ajándék lónak ne kívánd a fogát*. Itt az adatközlő pillanatnyi nyelvi zavara/bizonytalansága is fennállhat.

A változatok kialakulhatnak egyazon szemantikai mező körül, ami szélesebb körű variabilitási készséget mutat; ilyenkor lexikális szinonímia alakul ki. Anyagunkban erre leggyakrabban a szóláshasonlatok között találunk példát. ONG-nál több változatban találjuk a következő frazémát: (*Olyan*) *vén, mint az országút*. Ezután a táji és diakrón variánsok következnek: *Egyidős az országúttal; Vénebb v. öregebb az országútnál*; sőt tiltakozó válaszként: *Öreg az országút! Öreg, mint az országút*. A vizsgált óbecsei anyagban mindezek mellé még kialakultak: *Öreg, mint a biblia ~ Öreg, mint a banyakemence*. Még szélesebb szinonimikus kör alakul ki a következő frazémásorban:

Lassan érünk messzire.

Lassan, de biztosan.

Lassan járj, tovább érsz.

Lassan ketyeg az óra, mégis halad.

Lassú víz partot mos.

E variánsok közös mozzanata a megfontoltság, a biztos célba érés jelentése.

Előfordul, hogy a szóláshasonlat első eleme (hasonlított) variálódik: az akaratos gyerekre mondott *Csökönös, mint a szamár* szólás – elképzelhető módon – éppen a hasonlóság (tertium comparationis) révén került be anyagunkba a következő formában: *Akaratos, mint a szamár*.

A lexikális szinonímia jelenségkörébe tartozik az is, amikor a variancia köre olyannyira kiszélesedik, hogy a szólásokat az azonos gondolkodási modell tartja össze. ONG: *Nem lesz a bagolynak sólyom fia* (közmondás) és *Bagolynak sólyom fia* (szólás) mellett az óbecsei anyagban megjelenik a *Bagónak [!] csak bagoly lehet a fia* közmondás. Más esetben nyelvi reliktumok bukkannak elő: *Nem ér a munkád egy fabatkát sem ~ Nem ér a munkád egy hatost sem*.

Nyelvjárási változatok – A variánsok szótári feldolgozásáról szólva O. Nagy Gábor megjegyzi, hogy „a nyelvjárási és a régi nyelvi kifejezések ese-

⁹ Ennek az elnevezése az idők folyamán változott, pl. Hadrovicsnál *operátor ige*.

tében semmi fogódzónk nincs annak a megállapításához, hogy a változatok közül melyiket tekintsük a másik rovására közlésre méltónak” (O. NAGY 1982; 22). O. Nagy a gyűjtemény folklorisztikai értékeire is felhívja a figyelmet, a néphagyomány elemei ugyanis éppen a változatgazdagság révén mutatják a változások menetét, irányát. Anyagunkban meglepő módon találni olyan tájszavakat is, amelyek nem jellemzők erre a tájegységre: *Ne tanítsd a récét úszni. Nincs a víznek rakoncája*. Esetenként a gyűjtő nem tudta megadni a szólás jelentését, s ezt egy kérdőjellel jegyzi meg, pl. *Úgy forog, mint a pereszlen*¹⁰ – itt a *pereszlen* az orsó pergetőjét jelenti, amit feltehetően már akár az adatközlő, az 1914-ben született idős asszony sem tudhatott.

Diakrón változatok – Az óbecsei szinkrón frazémakorpusz figyelemre méltó diakrón elmozdulást is mutat. Mivel az adatközlők születési éve megjelenik az adatoláskor, még a közismert szólások esetében is tapasztalhatunk kronológiai eltérést: az *Ajándék marhának ne nézd a szarvát* forma egy 1917-es születésű adatközlőtől való, az 1939-es születésűtől pedig: *Ajándék lónak nem nézik a fogát*. E variánsok természetesen több egyéb pontban is hordoznak eltérő vonásokat (igenem, szám, személy), de a legszembevetőbb jelenség mindenképpen a *marha ~ szarv* és a *ló ~ fog* lexikai pár váltása. Ugyancsak érdekes tanulságokkal jár a korpuszban két verzióban előforduló évszakjelző szólás: *Nyáron a kenyeret, télen a kabátot el ne hagyd ~ Nyáron ne hadd [!] el a gúnyát, télen a kenyeret*. A két változat adatközlői generációs különbséget mutatnak, az 1886-ban született adatközlő egy régies formát említ, valamint a *gúnya* szó is ezt jelzi. ONG-nál ennek a következő szinonimái jelennek meg: *ruha, suba, bunda*; míg a *kenyér* szó helyén a *tarisznya, szalonna*. Az első változat a frazématévesztés jó példája, hiszen az adatközlő a közmondás literális¹¹ jelentését tartotta szem előtt.

Archaikus formák is fennmaradtak a korpuszban; pl.: *A beszéd megeszi a dolgot*. Ezt a szólást csak ONG jegyzi táji sajátágként, az újabb gyűjteményekben már nem lelhető fel. Lexikai archaizmusnak számít a *varasbéka* szó a következő szóláshasonlatban: *Úgy haragszik, mint a varasbéka*.

Szándékos frazémavariálás – Harald Burger német kutató szerint a frazémaátalakítás nemcsak az élőnyelvben, hanem az írott szövegben is gyakran előfordulhat (FORGÁCS 2007; 35). Ez gyakran valamilyen szándékkal történik, Forgács a modifikáció csoportjába sorolja. A médianyelv, a reklámok előszeretettel élnek vele. A gyűjteményben nyilvánvalóan vannak ide tartozó példák is, ám ezeket nehéz elkülöníteni a szólástévesztés jelenségétől. A következő alakulat esetében például eldönthetetlen, vajon álfrazéma, nyelvi

¹⁰ Használatos emellett még Óbecsén az (*Úgy*) *forog, mint a motolla* frazéma is.

¹¹ A latin *litera* 'betű' szóból (vö. FORGÁCS 2007; 19).

játékra épülő szentencia, illetve a variációképződésnek valamiféle – hangzáson alapuló – formáját találjuk-e: *Addig feleselt, míg felesleg volt.* A cédulán az 1915-ben született adatközlő magyarázatként hozzáteszi: *[aztán kitették a munkahelyéről].* Úgy tűnik, hogy ebben az esetben a számos *addig – míg* keretű szólás analógiája volt az adatközlő számára vonzó és egyben inspiráló.

Mint azt fentebb említettük, Forgács tipológiája mellett a vizsgált korpusz munkálatai során alkalmazhatók voltak Tatár Béla szempontjai is, amelyekkel az orosz idiomatika elemeit vizsgálja (TATÁR 2004). Tanulmányában a szólásokat és közmondásokat feldolgozó parömiológiára¹² koncentrálnak, közülük is inkább a közmondások jól kirajzolódó, közismert variációs lehetőségeire: a redukció, a lexikai és grammatikai variáns beiktatásának módozataira, valamint az inverzió előfordulására. Megjegyzendő, hogy Tatár csak a redukciót részletezi, ennek ellentétes műveletét, az addíciót meg sem említi.

Összegzés

Egy helyi korpusz áttekintése, feldolgozásának tapasztalatai reményeink szerint felhasználhatóvá válik a hagyatéki anyag többi tájegységének adattárba vételekor is. Egy-egy település cédulaanyagát a digitalizálás után lehet csak összevetni, s elkészíteni egy egységes vajdasági adattárat. A frazémák ellenőrzése, frissítése csak ezután lehetséges. Hogy mindegyik mekkora szükség van, azt Papp György több írásában is hangsúlyozza, amikor megjegyzi, hogy Forgács Tamás, Bárdosi Vilmos gyűjteménye nem merít a határon kívüli, jelesen a délvidéki anyagból, hagyományokból, elsősorban a közkeletű frazeológiai egységek kaptak bennük helyet, s meglehetősen szigorúan elhatárolódnak az ún. tájnyelvi, nyelvjárási alakulatok beépítésétől (vö. PAPP 2003; 42–43).

Irodalom

- FEDOSZOV, Oleg (2004): Állandósult szókapcsolatok és variabilitás. = Variabilitás és nyelvhasználat. Szerk. Gecső Tamás. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 96–103.
FORGÁCS Tamás (2007): Bevezetés a frazeológiába. Tinta Könyvkiadó, Budapest
HADROVICS László (1995): Magyar frazeológia. Történeti áttekintés. Akadémiai Kiadó, Budapest
O. NAGY (1982): Magyar szólások és közmondások. Gondolat Kiadó, Budapest
PAPP György (2003): Milyen legyen a vajdasági szólásszótár? Hungarológiai Közlemények, 3. 41–52.

¹² A *proverbium* szó görög megfelelőjére utal a megnevezés.

- PAPP György (2007): A vajdasági frazeológiai korpusz szerkezeti, adattári vonatkozásai. = Délvidék/Vajdaság. Társadalomtudományi tanulmányok. Szerk. Papp Richárd. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 70–112.
- TATÁR Béla (2004): A variabilitás jelensége az orosz idiomatikában. = Variabilitás és nyelvhasználat. Szerk. Geccsó Tamás. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 268–271.

VARIANTS OF SET PHRASES IN A CORPUS OF LOCAL CHARACTER

The study looks at the stock of set phrases compiled in Óbecse found in the Penavin legacy and examines them from the aspect of variability. Entering handwritten carded data into a dictionary from the field collection requires important preparatory work in which, as the first phase, the character and typology of the phrase variants have to be revealed. We can distinguish variants differing in grammar, lexis and word order, and viewed in another light, we can set apart several variants of local (dialectal) and chronological (diachronic) character, as well as find fake phrases (phrases which sound like idioms or proverbs). When studying set phrases, it is important to observe the opposition of common against the individual character, and for this reason, when compiling a local corpus, phrase variants differing from the (invariant) dictionary forms, that is, those specific forms which indicate regional usage also deserve attention.

Keywords: set phrase, variability, types of variants, Papp György, Olga Penavin's posthumous papers, Óbecse, archive of set phrases.

VARIJANTE FRAZEMA U KORPUSU LOKALNOG KARAKTERA

Tema istraživanja je bečejski korpus frazema iz ostavštine Olge Penavin, sagleđano sa aspekta varijabilnosti frazema. Evidentiranje reči koje su prikupljene na terenu i zabeležene na ceduljicama zahteva ozbiljne pripreme, prva faza istraživanja je tipologija i analiza različitih varijanti frazema: uočljive su razne gramatičke, leksičke varijante, kao i razlike u odnosu na red reči. Posmatrani sa drugog aspekta, frazemi imaju različite regionalne (dijalektičke), hronološke (dijahrone) varijante, a tu spadaju i jezične jedinice koje su nalik frazema (sklop leksema koji liči na frazem, poslovicu). U proučavanju frazema treba obratiti pažnju na kontrast između kolektivnog i individualnog stvaralaštva, stoga, sem osnovnog oblika reči (invarijanta), specifične forme regionalnog karaktera su takođe vredni pažnje prilikom sastavljanja lokalnih korpusa.

Cljučne reči: frazem, varijabilnost, tipovi varijanti, Đerd Pap, ostavština Olge Penavin, Bečej, arhiva frazema.

VUKOV RAFFAI ÉVA

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar
Szabadka
eva.vraffai@magister.uns.ac.rs

PAPP GYÖRGY ÉS A VAJDASÁGI MAGYAR NYELVI TERVEZÉS

György Papp and Hungarian Language Planning in Vojvodina

Đerđ Pap i mađarsko jezičko planiranje u Vojvodini

Előadásomban Papp György vajdasági magyar nyelvvel kapcsolatos kutatásait tekintem át. Külön hangsúlyt fektetek azokra az írásaira, amelyekben kifejti nézeteit a vajdasági magyar nyelv státusával, megtartásával, illetve a felmerülő feladatokkal kapcsolatban. Bár Papp kutatásának középpontjában a kontrasztív nyelvészet állt, a nyelvművelés és a nyelvi tervezés is folyamatosan nyomon követhető munkáiban. Az általa vezetett Szociográfiai Műhely által felvállalt kutatások fókuszában éppen a vajdasági magyar nyelv helyzetének felmérése, valamint a lehetséges feladatok körvonalazása állt. Mindezt áttekintve a vajdasági magyar nyelvi tervezés mai helyzetének tükrében szeretném levonni következtetéseimet.

Kulcsszavak: Papp György publikációi, vajdasági magyar nyelv, nyelvi tervezés.

Papp György fő kutatási területe a frazeológia, a kontrasztív nyelvészet és a fordítástudomány volt, azonban ezek művelésének árnyalatait is meghatározta az a környezet, amelyben élt. A választott nyelvészeti témákat átítták a társadalomra kivetülő nyelvi problémák, illetve a társadalmi tényezők nyelvi vetületei, ezeknek jelenléte meghatározta munkáinak szemléletét. Nyelvésztként kötelességének érezte a gondos odafigyelést régióbeli beszélőtársai, a vajdasági magyar nyelvközösség nyelvi problémáira, legyenek ezek nyelvi jogi vagy nyelvhelyességi kérdések. 1997-ben létrehozta kutatótársai-val a Kanizsai Szociográfiai Műhelyt, amely felvállalta a vajdasági magyar nyelvhasználat keresztmetszetének vizsgálatát, egy kötet is született ebből

a műhelymunkából: a 2004-ben megjelent *Mi ilyen nyelvben élünk* (PAPP 2004). Papp György volt a fő szervezője a Magyar Tanszéken megrendezésre került nemzetközi jellegű 11. Élőnyelvi Konferenciának (PAPP 2001), amelynek fő témája a nyelvi tervezés volt. 1999-es rendes egyetemi tanári kinevezése alkalmából tartott székfoglaló előadását a nyelvi tervezés témájának szentelte (PAPP 1999).

A nyelvi megismeréstől a nyelvi tervezésig című tanulmányában (PAPP 1999) Papp számos tudományelméleti és -módszertani dilemma megfogalmazására törekszik, olyan kérdéseket érint, amelyek egy új nyelvi attitűddel kapcsolatos áramlat befogadásával kapcsolatosak. A hagyományos nyelv-művelés és a vele gyakran szembeállított nyelvi tervezés gyakorlata között feszülő ellentétet veszi sorra és elemzi. Mindezek az ellentétek Papp György esetében nem is csak tudományelméleti ellentétet jelentettek, de egy nyelvész szakmai elveinek, meggyőződésének felülvizsgálatát is. A következő kérdésekkel foglalkozott munkájában: Hogyan illeszthető egymás mellé a leíró nyelvten alkalmazása és a nyelv funkcionális megközelítése? Hol húzódik a nyelv-művelés hatékonyságának végső határa? Hogyan írható körül a magyar nyelv normatívája, elfogadható-e a magyar nyelv többközpontúsága? Fel kell-e adni a helyes és helytelen oppozícióját? Immár a mikroközöségek nyelvszokásai-e a mérvadóak?

A tanulmány további részében Papp kifejti kritikáját a nyelvi tervezéssel kapcsolatban, ez a kritika azonban egy nagyrészt elfogadó attitűd része. A kritikai megjegyzések a nyelvi tervezés elméleti háttérének és gyakorlatának továbbgondolását jelentik, a maga számára is „elfogadhatóvá” tételét. Az alábbi meglátások összegzik a nyelvi tervezésnek azokat az elemeit, amelyek Papp szerint nehezítik az adott régióra való alkalmazását: hatókörét tekintve inkább a harmadik világ nyelvi helyzetének befolyásolására hivatott elmélet; jelentősége túldimenzionált: minden nyelvi problémát megoldó elméletként jelenik meg; magyar sajátossága a nyelv-művelés elméletével való szembeállítás, részben ezáltal definiálása; a köznyelv helyére a köznyelvek kerülnek.

A fenti megállapítások alátámasztására többek között Sándor Klára frapáns összevetésére is utal, amely a nyelv-művelés és a nyelvi tervezés szembenállását mutatja be, Papp számos elemét elfogadja ennek a szembeállításnak.

Tanulmányában Papp új elméleti háttérrel körvonalaz a nyelvi tervezés gyakorlatához, ezáltal az átstrukturálás által a folyamatot a következő szakaszokra tagolja: 1. *Nyelvi megismerés*: „egy nyelvszociológiai kutatás műveleti hármasságának első szakasza”. 2. *Értékelés*, maga a cselekvési terv, vagyis a *nyelvi tervezés*. 3. *Visszahatás, befolyásolás*.

A hármas felosztás harmadik eleme különösen fontos volt Papp György számára, ahogyan írja, azért, mert „értékítélet nélkül nem működhet a nyelvi

újítást követő közösségi visszajelzés”. A harmadik láncszem fontosságának hangsúlyozása nem először idézi meg az anyanyelvvél foglalkozó pedagógus, a magyartanár hangját. A továbbiakban Papp még egyéb tényezőkkel is alátámasztja a hiányzó láncszem: az értékítélet, a „befolyásolhatóság” szükségességét. Felteszi a kérdést, hogy milyen intézményi háttérrel valósulhat meg a *nyelvi befolyásolás* – itt már a *nyelvi tervezés* szinonimájaként jelenik meg a kifejezés. Felhívja a figyelmet arra, hogy az egyéni aktivitás helyébe immár a közösségi tevékenység lép. Hangsúlyozza az átjárhatóság fontosságát a makroközösséget képviselő felsőoktatási és tudományos intézmények, valamint a mikroközösségi intézmények: a helyi iskolák és pedagógusok között. A nyelvi befolyásolás folyamatának fontosságát azzal is hangsúlyozta, hogy ezt a kérdést járta körül a 11. Élőnyelvi Konferencián megtartott előadásában is (PAPP 2001).

Nyelvtervezéssel kapcsolatos új kérdések megfogalmazásával zárja Papp idézett tanulmányát. Olyan témákat fogalmaz meg, amelyek nagy része a mai napig aktuális, kutatásra alkalmas: nyelvjárási állapotok helyett a teljes keresztmetszetet kellene vizsgálni; a hangsúly, a dallam, a kiejtés szabályainak változásáról mit tudunk?; milyen körben kellene érvényesíteni a nyelvi tervezést: a közéleti nyelv, a hivatásos megszólalás, esetleg a kisközösségi rétegnyelvek körében?; mi az oka a magyar nyelv idegen szavaktól való „idegenkedésének”: areális vagy belső vonás?; mi az oka a magyar nyelv szintetizáló hajlamának.

Papp György elemzett tanulmányának megjelenése óta eltelt 14 esztendő, az általa megfogalmazott kérdések közül számos ma is aktuális. Mind a mai napig még csak a szikrái jelentek meg egy egységes, több kérdésre is választ adó vajdasági nyelvtervezési stratégiának.

A nyelvtervezési kérdések a Vajdaság különböző pontjain más-más tartalommal jelennek meg. Észak-Bácskában az anyanyelven történő oktatás biztosított az érettségiig, Bánátban és a Vajdaság déli részén viszont minden évben meg kell küzdeni a magyar nyelvű osztályok indításáért. Problémát jelent a magyar anyanyelvű gyerekekkel anyanyelvükön foglalkozó logopédus hiánya a Szabadka hatókörén kívül eső magyarlakta települések esetében, pl. a Tisza mentén. Egyes oktatással kapcsolatos nyelvi problémák részben a kisebbségi létből erednek, azonban ezzel együtt a többségi nyelven történő oktatás is hasonló gondokkal küzd: bizonyos – elsősorban fizika és matematika szakos szaktanárok hiánya általános a közoktatásban. Ide kapcsolódik a szakszótárak ügye is, melynek megoldása biztos és egységes alapot nyújtana a különböző tantárgyakhoz kapcsolódó tankönyvek vagy tankönyvfordítások elkészültéhez.

Már a fentiekből kitűnik, hogy nyelvi tervezés kapcsán hiányokról, belőlük adódó problémákról beszélhetünk, nagyon gyakran az anyanyelvi okta-

tás gondoljaival szoros összefüggésben. A nyelvi tervezés néhány fontos témája a Vajdaságban: a magyarországi sztenderd elsajátítása; a magyar sztenderd mellérendelése a meglevő nyelvváltozathoz (vernakuláris nyelvváltozathoz, vagy a helyi nyelvváltozathoz); a diskurzusalakítás; a presztízstervezés; nyelvmenedzselés – a beszélő érdekei kerülnek középpontba, a nyelvi problémával való szembesülés szempontváltása; a környezet nyelvének elsajátítása; bővítés – nyelvi sokféleség kialakítása, kodifikálása; fordítás.

Az első két téma a magyar sztenderd szerepével kapcsolatos lehetséges nyelvtervezési cél. A sztenderd nyelvváltozat elsajátításával kapcsolatos az a nyelvi probléma, amely egy szabadkai tanítók körében végzett felmérés (VUKOV RAFFAI 2009) adataiból körvonalazódik. A pedagógusok nagy része a következőképpen vélekedett tanítványai anyanyelvi nyelvhasználatáról: nehezen tudnak egy mondatot is összeállítani; 30%-uk makarónnyelvet beszél, sok hibával helytelenül, hanyagul beszél, a folyamatos beszéddel vannak problémák; a szülőktől tanult kevert nyelvezet, a televízióból átvett kifejezések jellemzik beszédüket; nehezen tudnak megszabadulni az otthonról hozott rossz szokásoktól.

Szabó Mihály (2005; 68) Neustupný nyomán részletesen vázolja a nyelvi menedzselés egymástól elkülöníthető szakaszait, meggyőző módon fejti ki a nyelvi menedzselés és a nyelvi tervezés egymást kiegészítő működését a nyelvi probléma megoldásának folyamatában. A vajdasági magyar tanítók nyelvi attitűdjével kapcsolatos probléma ebbe a sémába is beilleszthető, a korrekció eljárását azonban nem a megbélyegzett beszélőre kell alkalmazni, hanem a „hivatásos” hallgatóra, illetve beszédpartnerre, a pedagógusra. Ennek eszköze a célzott ismeretterjesztés lehet. Bár ezt a műfajt a nyelvi menedzselés kizárja az eszköztárából, érdemes végiggondoni, újraértelmezni az adott nyelvhasználati, értékelési probléma kapcsán, ahogyan ezt Szabó Mihály is teszi. Először is fel kell tennünk a kérdést, hogy mi módon is simulhat el megnyugtató módon a pedagógusok és tanítványaik nyelvhasználati közötti feszültség, amely a nyelvről, nyelvhasználatról való téves vélekedésben gyökerezik. Az egyik megoldás, bár részleges, ellenben mikroközösségi szintű, tehát hatása jelentősebb lehet: a Tanítóképző és az iskolák közvetlen kapcsolatából eredhet, ezen a kapcsolaton belül történhet meg a felvilágosítás. A második megoldás már az elsődleges szférából való kilépéssel valósulhat meg: pedagógus-továbbképzések alkalmával. Mindezeknek a „beavatkozásoknak” az alapja az a szélesebb elméleti háttérrel rendelkező nyelvtervezői munka, amelynek eredményeképpen konszenzus alakulhatott ki a nyelvészek körében arról, hogy az anyanyelvvvel kapcsolatos oktatás keretein belül ne a sztenderd nyelvváltozat egyedüli elsajátítása legyen a minden mást elsöprő cél, hanem a nyelvi szocializáció szabályainak szem előtt

tartásával alakuljon ki a kisgyerekek anyanyelvi nevelésének irányelve, azaz fokozatosan sajátítsák el alapnyelvváltozatuk mellé a sztenderd nyelvváltozat elemeit is.

Más esetben viszont ugyanennek a gyakorlatnak az alkalmazása vehető igénybe pl. a vajdasági magyar egyetemi hallgatók bizonyos nyelvi jegyeinek kezelésére. A suksükölés jelensége általánosan elterjedt a Vajdaságban, de az egyetemi hallgatók jó boldogulásának nyelvi jegyei közé érdemes beemelni az eredményes kódváltási készséget. Gyakori eset az, amikor a beszélő húszéves korában szembesül bizonyos nyelvi kettőségekkel. Ha ez a szembesülés megfelelő módon történik, eredményezheti a kettősnyelvűség vagy kétkódúság kialakulását.

Ugyancsak a vajdasági nyelvi tervezés időszzerű és fontos témája a nyelvelsajátítás-tervezés, amely az alábbi formákban jelenhet meg: a környezetnyelv (szerb nyelv) oktatása; a kétnyelvű oktatás bevezetése; a szaknyelv kialakítása; idegennyelv-oktatás; a magyarnak mint idegen nyelvnek az oktatása.

Érdeemes megvilágítani azokat a körülményeket, amelyek indokoltá teszik a környezetnyelv vagy többségi nyelv, azaz a Vajdaságban a szerb nyelv oktatásának hatékonyabbá tételét. A magyar tagozatba járó magyarkanizsai, szabadkai és újvidéki általános iskolás gyerekeket kérdeztük meg arról, hogy milyen gyakran beszélnek szerbül. A kérdésre kapott válaszokból kiderül, milyen különbség figyelhető meg a Vajdaság különböző régióiban a többségi nyelv használatának gyakoriságában (1. ábra).

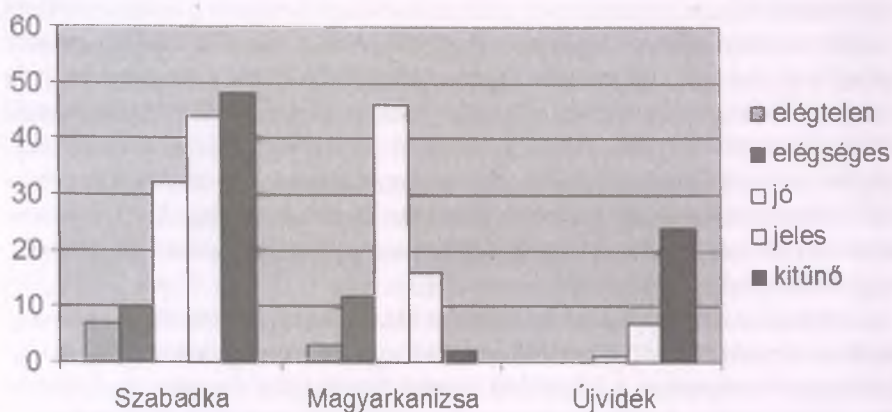
Milyen gyakran beszélsz szerbül?

1. ábra: A vizsgálati alanyok szerb nyelvű kommunikációjának gyakorisága saját bevallásuk szerint

A témával kapcsolatban arra kértük az adatközlőket, hogy érekeljék szerbnyelv-tudásukat (2. ábra).

Értékeld szerbnyelv-tudásodat!

2. ábra: A szerbnyelv-tudással kapcsolatos önértékelés

A fenti felmérésből kiderül, hogy a szerb nyelv rendszeres használata és magas kompetenciafoka egyaránt az újvidéki beszélőket jellemzi, a gyenge szerbnyelv-tudás pedig a magyarkanizsai magyar beszélők jellegzetessége. A szabadkaiakra a kettő közötti eredmények vonatkoznak. Mindebből arra a következtetésre juthatunk, hogy égető szükség van a szerb nyelv eredményesebb oktatására, de nem mindenhol egyformán. A magyar nyelvközösség nyelvtervezési feladatai közé tartozik ennek a nyelvi problémának a megoldása, hiszen az a magyar nyelvközösség legalapvetőbb érdekei közé tartozik. Amennyiben nem oldódik meg ez a probléma, a vajdasági magyar közösség különböző szinteken nélkülöz majd olyan magyarul beszélő szakembereket, akik szerb nyelven el tudják végezni tanulmányaikat, és képesek megfelelő helyet kivívni maguknak a különböző szakmai fórumokban.

Miután néhány aktuális nyelvtervezési problémát körüljártunk, érdemes feltenni néhány olyan kérdést, amelyek a nyelvtervezési folyamat intézményi, személyi és egyéb körülményeire vonatkoznak:

1. *Melyek azok a közegek, ahol a nyelvtervezési folyamatok megindulhatnak?* – Oktatásban – felsőoktatásban és közoktatásban egyaránt; civil szakmai szervezetek révén; közigazgatásban; törvényhozásban, médiában.
2. *Milyen eszközökkel történik?* – Ismeretterjesztéssel; oktatás és nevelés révén; nyelvi tanácsadással; rendeletekkel; nyelvi alap kutatások segítségével.

3. *Ki végzi?* – A nyelvész – oktatási intézmények, kutatóintézetek, nyelvi irodák, műhelyek (pl. Verbi); a pedagógus – a tanító, a magyartanár; az, aki publikál – újságíró, blogger; a közigazgatási alkalmazott; a törvényhozó; a szaknyelvet ismerő és terjesztő egyén; a laikus beszélő.

Papp György számára is fontos volt, hogy a nyelvészeti kutatások eredményei beépülhessenek a társadalomba, és lehetőség szerint a beszélők érdekeit szolgálják. A nyelvi tervezés pedig olyan folyamat, amelynek rendeltetése a főként többnyelvű közösségekben felmerülő nyelvi problémák megoldása, ez pedig csak alapos nyelvészeti kutatásokra építve lehetséges.

Irodalom

- PAPP György (1999): A nyelvi megismeréstől a nyelvi tervezésig. Tanulmányok, 51–61.
- PAPP György, szerk. (2001): 11. Élőnyelvi Konferencia. Tanulmányok. Különszám. 2001
- PAPP György (2001): A nyelvi folyamatok befolyásolásának alanyi tényezői. Tanulmányok. 79–84.
- PAPP György, szerk. (2004): Mi ilyen nyelvben élünk. Nyelvészeti és korpuszvizsgálati tanulmányok. MTTK–Grafoprodukt, Szabadka
- SZABÓMIHÁLY Gizella (2005): Nyelvművelés – nyelvtervezés – nyelvi menedzselés. Fórum Társadalomtudományi Szemle 7. 4. 67–75.
- VUKOV RAFFAI Éva (2009): A kettősnyelvűség megítélése kétnyelvű környezetben. = Nyelvideológiai, attitűdök és sztereotípiák. Szerk. Borbély Anna, Vančóné Kremmer Ildikó, Hattyár Helga. Tinta Könyvkiadó. Bp., 359–366.

GYÖRGY PAPP AND HUNGARIAN LANGUAGE PLANNING IN VOJVODINA

In my lecture I do a survey of the researches conducted by György Papp in the field of Hungarian studies with special focus on his writings in which he expresses his views concerning the status and preservation of Hungarian language in Vojvodina and the tasks related to the topic. Although contrastive language studies were in the centre of his activities, language cultivation and language planning were also continuously topical issues in his works. Assessment of the status of the Hungarian language and outlining the possible tasks related to it were in the focus of the researches of the Szociográfiai Műhely/Workshop of Sociography/ under his surveillance. Having studied György Papp's works, I would like to draw my conclusion in the light of the present-day situation in Hungarian language planning.

Keywords: the publications of György Papp, Hungarian language in Vojvodina, language planning.

ĐERĐ PAP I MAĐARSKO JEZIČKO PLANIRANJE U VOJVODINI

Cilj predavanja je pregled dela Đerda Pap, sa posebnim naglaskom na naučne radove u kojima se bavi statusom mađarskog jezika u Vojvodini, održavanjem jezika i zadacima vezanim za jezičko planiranje. Iako je u centru Papovog naučnog istraživanja stajala kontrastivna lingvistika, negovanje jezika i jezičko planiranje takođe su se redovno pojavljivali u njegovom delu. Organizovao je civilnu zajednicu *Sociografska radionica*, u čijem radu je zauzimalo centralnu ulogu istraživanje mađarskog jezika u Vojvodini, definisanje ciljeva i zadataka. Pregledajući naznačene radove i ciljeve, želela bih istaknuti glavne probleme jezičkog planiranja u vezi sa mađarskim jezikom u Vojvodini.

Ključne reči: delo Đerda Papa, mađarski jezik u Vojvodini, jezičko planiranje.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2013. 10. 27.

Közlésre elfogadva: 2013. 11. 20.

ANDRIĆ EDIT

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
andrice@sbb.rs, andrice@ff.uns.ac.rs

FORDÍTÁSKRITIKAI SZEMPONTOK¹

Aspects of Translation Criticism

O kritici prevoda

Mint ahogyan fordítás szavunk is kétértelmű fogalom (jelenti egyrészt a folyamatot, a fordítás tevékenységét, másrészt viszont a folyamat során létrehozott végterméket), a fordítás kritikájának is több dimenziója van, értékelnie kell a fordító teljesítményét és magát a célnyelvi szöveget is. A fordításkritika tehát olyan értékelő folyamat, amelynek a mű két létrehozásának minden mozzanatára ki kell terjednie. Az eltérő fordításfajták meghatározzák a fordításkritika jellegét is, így szakfordítás-kritikát és műfordítás-kritikát különböztetünk meg. A dolgozatunkban arra a kérdésre keresünk választ, hogy mi a fordításkritika feladata, helye és jelentősége, valamint megkíséreljük megfogalmazni a fordításkritika folyamatának, eljárásainak követelményrendszerét.

Kulcsszavak: fordítás, fordításkritika, szakfordítás-kritika, műfordítás-kritika, ekvivalencia, szöveghűség.

Még mindig visszhangzanak fülemben Papp tanár úr szavai, amint egyik fordításelméleti órán beszámolt a horvátországi tengerparton töltött nyaralása során átélt élményéről. Ugyanezt az anekdotát a *Milyen kritika a fordításkritika?* című könyvében is megfogalmazta. A strandon arra lett figyelmes, hogy róla szólva a két beszélgető szerb férfi egyike megjegyezte „Nézd azt a bolond embert, két könyvet olvas egyszerre.” Pedig csak fordításkritikai szándékkal vetette össze Andrić egyik regényét magyar fordításával. Azóta

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma 178017. számú projektuma keretében készült.

is gyakran felidézi képzeletem ezt a jelenetet, annál is inkább, mert jómagam is sokszor ugyanazt teszem, mint egykor a tanár úr.

Mit jelent egy mű fordításának kritikája? Mint ahogyan fordítás szavunk is kétértelmű fogalom (jelenti egyrészt a folyamatot, a fordítás tevékenységét, másrészt viszont a folyamat során létrehozott végterméket, a célnyelvi szöveget), a fordítás kritikájának is több dimenziója van, értékelnie kell a fordító teljesítményét és magát a forrásnyelvi szöveget is. „A fordításkritika értékkritériumok elmélete, amely megszabja a fordítókkal és a fordításokkal mint késztermékekkel szemben támasztott kritériumokat” (PAPP 2001; 11). Ma már közhelynek számít az a megállapítás, miszerint ahhoz, hogy valaki fordító legyen, nem elegendő hogy két nyelvet beszéljen, ennél sokkal nagyobb ismeretanyaggal kell rendelkeznie: ismernie kell a forrásnyelvi kultúrát, a szöveg szerzőjével, az adóval közös tapasztalati alappal kell rendelkeznie, meg kell értenie a hírtartalmat, ismernie kell a két nyelv összevető vagy összehasonlító nyelvtanát, s ha még fordítástechnikai ismereteknek is birtokában van, akkor már megvannak a feltételek, hogy sikeresen végezze munkáját.

Mit mérlegel a fordításkritika? Elsősorban az eredeti szöveg másik nyelvi változatának természetességét, érthetőségét, az ún. olvashatóságát, valamint annak recepcióját a célnyelvi kultúrában. Ez az a szint, amit olyan kritikus is meg tud figyelni, aki nem beszél a forrásnyelvet vagy nincsenek olyan igényei, hogy elmélyedjen az eredeti szöveg megismerésében. Sajnos, éppen ezt szokták tenni a fordításkritikusok manapság: amennyiben a célnyelvi szöveg tiszteletben tartja a nyelv normáit és szövegszerveződési szabályait, szerintük a fordítás megfelel a formai követelményeknek. Nyelvileg nincs kifogásolnivalójuk, ezért a befogadó irodalomban kiváltott hatását vizsgálják, szintén csak egyoldalúan, nem mérlegelve a forrásnyelvi szövegnek a forrásnyelvi olvasóra gyakorolt hatását. Mindez a „késztermék” elvonatkoztatott olvasásával történik. Erről a jelenségről szólva Papp György megállapítja: „A nyelvileg hibátlan fordítás tartalmában is, stílusában is meghamisíthatja a művet, méghozzá ebből a szempontból észrevehetetlenül” (PAPP 2001; 17). Az eddigi fordításkritikák nagy része nem foglalkozik a fordításkritika egyéb szempontjainak vizsgálatával: a forrásnyelvi szöveg esztétikai értékeivel, stílusjegyeinek közvetítésével a célnyelvi szövegben, a szöveghűség megőrzésével, a forrásszöveg hírtartalmának ekvivalenciavizsgálatával. Mindezt ugyanis csak akkor lehet megállapítani, ha a kritikus párhuzamosan olvassa a két szöveget.

Az eltérő fordításfajták meghatározzák a fordításkritika jellegét is: a fordítás legalapvetőbb csoportosítása, szak- és műfordításra való felosztása szerint szakfordítás-kritikát és műfordítás-kritikát különböztetünk meg. Az

elsőt egyedül a nyelvművelők és a szövegegyeztető bizottságok művelik, akik figyelmüket többnyire a terminológiai kérdésekre összpontosítják, a szakszövegek egyéb jellemzőinek, frazeológiájának, szövegszerkezetének, jellegzetes struktúráinak az elemzésétől eltekintenek. A műfordítás-kritika ezzel szemben célszöveg- és célközönség-központú kritika. Itt a hatáskeltés mértékének megállapítása, a hangulat megteremtésének és közvetítésének a felmérése a cél. Ezért inkább szubjektív véleményalkotásokról van szó, recepciós méltatásokról, mintsem tárgyilagos, kézzelfogható bizonyítékokat nyújtó elemzésről. Nem létezik egy „önelvű rendszer”, nincsenek „elvi fogódzók” (PAPP 2001; 17), amelyekre a vizsgálódó kritikus támaszkodhatna. A legideálisabb ennek a szubjektív nézetnek és az objektív ténymegállapításoknak az együttes megvalósítása lenne. Ehhez viszont konkrét, tudományosan megalapozott paradigmarendszer kidolgozására lenne szükség, amely egyrészt megvizsgálná a kiindulónyelvi szöveget (beleértve a szerző egész életművét, a stílusjegyeit, a konkrét mű jellemzőit, a kontextust, az üzenetet és hírtartalmat), magát a fordítási folyamatot és végül a célnyelvi szöveget (annak jellemzőivel). Az ilyen elemzések megmutatnák egyrészt a szöveghűség mértékét és az eredeti mű stílusbeli, esztétikai értékeinek realizálását a fordításban, másrészt viszont fényt derítenének a konkrét átváltási műveletek helyes vagy téves alkalmazására. Éppen ezért lenne szükség a két szöveg párhuzamos olvasására.

A műfordítás kapcsán felmerül a szöveghűség és a jó fordítás közötti viszony kérdése, hogy mennyire új és mennyire független a másik nyelven megteremtett alkotás, kommunikációs megnyilatkozás, amely új életre kel és hódít a befogadó irodalomban vagy a másik kultúra információs közegében. A célnyelvű szöveg sohasem azonos a forrásnyelvivel, mint ahogyan a fordítás folyamata sem az eredeti szöveg megalkotásának folyamatával, de megállapítható közelségük szintje, amit mi szöveghűségnek nevezünk. Az eredeti mű alkotója szabadjára engedheti képzeletét és írói tehetségét, a fordító ezzel szemben csak közvetít, és számos kötöttség korlátozza alkotási folyamatát. Ezért fontos az, hogy a fordító csak olyan szöveget fordítson, amely közel áll hozzá, és amellyel azonosulni tud. „A jó fordító nem behelyettesít [...], hanem a beszédhelyzetet újra átélve a mű komplex hírtartalmát és közlési funkcióját, a befogadó előzetes ismereteit, nyelvi szokásait, kommunikációs hagyományait tiszteletben tartva, értelmezi át és önti formába, azaz elsősorban metanyelvi műveletet végez” (PAPP 2001; 18).

Egy szövegnek, bármilyen legyen is az, nincs két azonos fordítása. Még akkor sem, ha ugyanazon fordító tollából születik időbeli eltolódással. Fordítástechnikai órákon minden évben lefordítatom a hallgatókkal ugyanazokat a – szerb művekből kimásolt – mondatokat. Néha megteszem ezt a szemesz-

ter kezdetekor és annak végén is. Egy-egy mondatnak sokszor tíznél több különböző fordítását olvashatjuk, s nagy részük helyes, elfogadható megoldásnak számít. A szövegkörnyezetből kiragadott mondatok esetében ez hatványozottan érvényes. A forrásnyelvi hírérték tehát különböző nyelvi eszközökkel, különböző viszonylatokban adható vissza a célnyelvi szövegben, gyakran megtörténik, hogy a fordítónak „a befogadóban kiteljesülő összhathatásért sok mindent fel kell áldozni” (PAPP 2001; 18). Ezt a döntést a fordító sokszor nem tudatosan hozza meg, nyelvérzéke támaszkodik. A fordításkritikusnak éppen ezeknek a döntéseknek a felderítésére kell törekednie, valamint arra, hogy a fordító érzékelt-e a felmerülő problémát, vagy sem, s vonható-e közöttük valamilyen párhuzam, meg lehet-e állapítani valamilyen törvényszerűséget. A kutatásában segítenek az ún. fordítói műhelytanulmányok, amelyek a fordítástörténet során kialakult külön műfajnak tekinthetők.

Felmerül a kérdés: szükséges-e egyáltalán fordításelméletet, fordítástechnikát tanítani, hisz mindig voltak és lesznek is fordítók, akik nincsenek tudatában fordítói műveleteiknek, mégis jól fordítanak. Azonban még számukra is sokszor gondot okoz a munkájuk során felmerülő egy-egy megoldhatatlannak tűnő probléma. Aztán hosszú vergődések után mégiscsak találunk valamilyen kiutat, általában a legjobbat, amely a konkrét körülményekből kiszűrhető. S éppen ilyen megoldások felderítése képezi a fordításkritika egyik célját: hogy a fordítói gyakorlatban előforduló remek példákat számba vegye, hogy felhívja rájuk a célnyelvi olvasó és más fordítókollégák figyelmét, s nem utolsósorban hogy tanulságot, törvényszerűséget vonjon le általuk, hogy útmutatóul szolgáljanak hasonló problémákkal küszködő fordítóknak. Ezek segítségével aztán módosulnak és bővülnek a fordítói műveletek és a fordítói technikák leírása, s így alakul ki a fordítói gyakorlat és elmélet kölcsönhatása.

A fordításkritikától az olvasó azt várja el, hogy minősítse a fordító munkáját: jó vagy rossz fordításról van-e a szó. Csakhogy a dolog nem ilyen egyszerű. Minden fordításban vannak hibák, és vannak remek megoldások. Az a kérdés, hogy melyek kerültek túlsúlyba, mert azok meghatározzák a szöveg által keltett összhathatást. A fordításkritikák manapság általában csak bírálják a célnyelvi szöveget, kiemelve a fordító hibáit. A hibák lehetnek evidens félrefordítások, amelyek akkor is szembetűnnek a célnyelvi szöveg olvasása során, ha nem ismerjük az eredeti művet: a fordító félreértelmezi a kiindulónyelvi szövegrészletet, fordításkor elveszíti a mondat fonálát, és teljesen más jelentést tulajdonít a mondatnak, nem fektet kellő figyelmet a nyelvrendszerek közötti különbségekre, a többértelmű szavak nem megfelelő jelentését választja ki (a differenciálás és konkretizálás műveletére gondolkodj itt) stb. Íme néhány példa!

...i svet se ljulja sa mnom... (MS 11) – ...az egész világ hintázik velem. (M–Cs 11)

A 'hintázik' valóban a *ljuljati se* ige első és mondhatnánk elsődleges jelentése, emellett még a következő igékkel lehet fordítani: ring, ringatózik, inog, ingadozik, tántorog, mozog. Mi azonban a fenti értelemben azt szoktuk mondani, hogy *forog velem a világ*.

Az alábbi mondatoknál pedig evidens, hogy tükörfodításról van szó:

Ama, kako bi bilo da to s krštenjem svršimo? (AI 339) – *De hát hogy is lenne, ha már végeznénk egyszer ezzel a kereszteléssel?* (A–Cs 411) A magyar egyszerűen azt mondaná: *Legyünk már túl a keresztelésen!*

[...] *ostao bez žive duše u njemu.* (AI 341) – [...] *egyetlen élő lélek nélkül.* (A–Cs 414)

Zidao ga je Rade Neimar, koji je morao živeti stotinama godina, da bi sagradio sve što je lepo i trajno (AI 10). – *A hidat Kőműves Rade építette, akinek százszendőkig kellett élnie...* (A–Cs 15) *A százszendőkig helyett a több száz esztendeig lett volna a helyes megoldás.*

[...] *a i basamacu, i sedišta i ograda, sve od istog svetlog kamena* (AI 9). – [...] *egyébként a lépcsőket, ülést és párkányt is ugyanabból a fénylő kövekből faragták.* (A–Cs 14). A *svetli kamen* szókapcsolatot a fordító félreértelmezte és a *svetleći kamen* jelentést adta vissza a célnyelvi szövegben.

Igaz, hogy tökrészeg volt s itt töltötte az éjszakát a hidon, szabad ég alatt, 15 fokos hidegben (A–Cs 16). Azonnal feltűnik, hogy ebbe valami hiba csúszhatott, mert a 15 fokos hőmérséklet nem túl hideg az éjjeli alváshoz, s csakhamar rájövünk, hogy a számjegyek elől elmaradt a mínusz jel.

A rejtett hibák azonban csak a két szöveg együttes olvasása során derülnek ki. Kezdvé a mondatok, sőt néha egész bekezdések kihagyásától, az egyes szavak téves értelmezésén és fordításán át, a helytelen szinonimák kiválasztásáig.

...*megtaláltam egy bizonyos Gallai Istvánnak a házasságlevelét, aki 1931-ben feleségül vette Ali Júlia római katolikus vallású hajadont, és akinek lakhelyéül a „Zentai tanyák” vannak megjelölve* (GN 39). – ...*naišao sam na venčani list jednog Istvana Galaija koji se 1831. godine oženio Julijom Ali, devojkom rimokatoličke veroispovesti. Pored njenog imena su kao mesto prebivališta bili označeni senčanski salaši* (G–V 32).

A fenti szövegben egy hiba és egy elírás figyelhető meg. A hiba abból adódik, hogy a magyarban nincsenek nyelvtani nemek, tehát a fordítónak kell kikövetkeztetnie férfiról vagy nőről van-e szó, s csak akkor tudja helyesen lefordítani a mondatot, konkrét esetünkben a vonatkozó névmást. A magyarban a vonatkozó névmás Gallai Istvánra utal, nem pedig Ali Juliára, mint a szerb szövegben. Az elírás az évszámban van: az eredeti szövegben 1931, a szerb fordításban viszont egy évszázaddal korábbra tehető a történet.

Jóllehet miattuk van úgy, hogy az életet nem lehet berendezni tisztán az ő, szent gyönyör számára, ami pedig az élés egyetlen célja (GN 42). – *Iako zbog njih život ne može da se uredi za čisto, sveto uživanje, što je pak jedini cilj življenja* (G-V 60). Itt a *tisztán* szavunk nem a *piszkosan* ellentétét jelenti, hanem a 'teljesen' állapothatározó jelentésében áll, ezért nem kellett volna jelzővel fordítani, hanem a *potpuno*, vagy az *u celosti* szerkezeteket használni.

...lassan szemelgettem a főtt kukoricát (GN 92) – *...halapljivo sam grickao kuvani kukuruz* (G-V 77). A *halapljivo* módhatározó szerbül azt jelenti, hogy „mohón”, tehát éppen ellentéte a lassú szemelgetésnek és a *grickati* szerb igének.

Gilike megnyugodott (GN 70). – *Gilika se umirio* (G-V 59). A szerb *umirati se* és *smirati se* két visszaható ige jelentése között nagy különbség van. A fordításban szereplő cselekvés azt jelenti, hogy Gilike nem mozdult többé, ilyen értelemben lett nyugodt, holott arról van szó, hogy a felindulása csillapodott, lelkiállapota zökkent helyre.

Az utcában, ahol egy kétemeletes *rozoga falépcsőjű* házban laktak, a szöke, gyászruhás Witmannét határozottan méltányolták (CsG 35). – U ulici gde je porodica stanovala *u trošnoj dvospratnici s drvenim stepeništem*, plava udovica u crnini je uživala odredeno poštovanje (Č-B 48). A magyar szövegben a háznak volt *rozoga falépcsője*, ami még nem jelenti azt, hogy az egész épület rossz állapotban lett volna, amire a szerb szöveg utal. Ebben a mondatban még egy apró pontatlanságot észleltünk: a *határozott* jelzőnek a magyarban fokozó jelentése van, míg a szerbben az *odredeno* attribútum csak egy bizonyos mértékű tiszteletet feltételez. Egyébként, Babić kitünően kihasználja a szerb nyelv nyújtotta lehetőséget, és szintetizálja a magyar *kétemeletes ház* jelzős szerkezetet egy összetett képzett főnévvel: *dvospratnica*.

...ona gospodska žena lijepih očiju, a ja skromni derviš, vječni seljak... (MS 31) – *...ő nem az a csodálatosan szép szemű úrinő, én pedig egy szegény, örökké kószáló dervis...* (M-Cs 30). A *seljak* nem a *seljakati se* igéből képzett szerb szó, hanem parasztot, falusi, esetleg vidéki embert jelentő, az úrinővel szembeállított főnév. Egyébként a *skromni* sem *szegény*, hanem *szerevény* dervist jellemez.

A jó megoldásokra is gyakran csak a szövegek összevetésekor derül fény. Csuka Zoltánnak sok hibát fel lehet róni, de vannak megoldásai, amelyeket követendő példaként szoktunk emlegetni. Ezek között vannak a reáliák fordításával kapcsolatos eljárásai, a fordítói utasítások és magyarázatok, a magyar nyelv szellemének megfelelő mondatszerkesztési elvek foganatosítása, mint amilyen például a személytelen és passzív mondatok transzformálása aktívvá. Csakhogy ezeknek a jó megoldásoknak is vannak hátulütői. Ivo

Andrić ugyanis célzottan és tudatosan alkalmazza a passzív szerkesztésmódot, annak érzékeltetésére, hogy a szereplő szó szerint elszenvedi a cselekvést, rámutatva annak megalázott helyzetére. Mi mást tehetett volna Csuka, minthogy a passzív szerkezeteket aktívvá transzformálja, csak hogy ezzel az olvasó egy lényeges információval megrövidült.

A jó fordításkritikus a fordító alaphelyzetével igyekszik azonosulni, de sokszor a fordító is kénytelen a kritikus szerepét felvállalni, csak hogy amíg ő a kiindulónyelvi szöveget célozza meg bírálatával, a fordításkritikusnak mindkét nyelvi változatot elemeznie kell. „Ez már a kritika kritikája. A valamit valamiért való feláldozás folyamatára és eredményére is figyelő tevékenység” (PAPP 2001; 18).

A fordításkritikának másfajta, kívülálló szempontokat is figyelembe kell vennie, mint amilyen például az idő- vagy a helyi szempont. Többek között azt is mérlegelnie kell, hogy van-e időbeli eltolódás az eredeti mű keletkezése és annak fordítása között, ez különösen fontos lehet abban az esetben, ha a forrásnyelvi szövegnek két megjelent fordítása is van. Andrić művének, a *Travnička hronika* címűnek egy fordítása készült, de annak két megjelenése látott napvilágot: először Budapesten 1956-ban, másodszor Újvidéken 1962-ben. A két kiadás között nagyfokú eltérések mutathatók ki. Míg az első változat magyar címe úgy hangzik, hogy *Vihar a völgy felett*, addig a második a *Vezírek és konzulok* címet viseli, minden bizonnyal az időközben megjelent német fordítás (*Wesire und Konsuln*) hatására. Továbbá az első kiadás végén nincs meg az Andrić készítette szójegyzék, szómagyarázat, a másodiknál viszont már ott találjuk. A Budapesten megjelent változatban az idegen tulajdonnevek fonetikus írásmódjával találkozunk (valószínűleg abból a megfontolásból, hogy a szerb cirill betűs írásmód erre kötelez), a Forum kiadásában közzétett változatban viszont a szerb, boszniai, horvát nevek is megtartják eredeti alakjukat.

A helyi szempont is fontos lehet, ugyanis a fordításkritikának oda kell figyelnie arra, hogy hol készült a fordítás, kisebbségi közegben, mint amilyen a Vajdaság, ahol a fordító esetleg a célnyelvi befogadó kétnyelvűségére is számíthat, vagy pedig teljes idegenben, ahol a célnyelv a meghatározó, egyedüli államnyelv. Ez azonban már a célnyelvi olvasó kérdéskörét is felveti.

Végezetül meghatározhatjuk a *fordításkritika feladatát*. Ez egy olyan értékelő folyamat, amelynek ki kell terjednie a közvetett kommunikáció minden tényezőjére (ami sajnos ritkán fordul elő, mert általában csak egyoldalú valorizációról van szó: vagy csak kiindulónyelvi, vagy csak célnyelvi viszonylatú, és annak kizárólag egyes tényezőire összpontosul). A szöveg két változatának makro- és mikroelemzésével kell foglalkoznia, a lokális (a költői képek, szakkifejezések) és globális jegyek (szerkezeti koherencia esz-

közei) vizsgálatával. Meg kell állapítania a mű közlési funkciójának, műfaji és stílusbeli sajátosságainak, a korstílus jellegzetességeinek, az egyéni stílusjegyek közvetítésének sikerességét vagy sikertelenségét. Ki kell mutatnia, hogy a fordító meg tudta-e őrizni az eredeti szöveg hírértékét, közlési és poétikai funkcióját, tudattartalmát, tiszteletben tartva a célnyelvi normákat, kommunikációs szokásokat. Részletes analízist kell végeznie szintézissel.

A *fordításkritika helyéről, jelentőségéről* szólva megállapíthatjuk, hogy a kritikai műfajok olyan válfajáról van szó, amely nem egy eredeti alkotásról formál értéktételeket, hanem annak célnyelvi változatát vizsgálva állapítja meg ekvivalenciájának, szöveghűségének szintjét, ugyanakkor a célnyelvi befogadó közegre gyakorolt hatását is vizsgálja, s azt is, hogy ez a hatás mennyire áll közel a forrásnyelvi recepcióhoz.

A *fordításkritika folyamatának, eljárásainak követelményrendszere* igen összetett. Ahhoz, hogy értékelni tudja a „kész terméket”, a kritikusnak ismernie kell az eredeti művet, annak szerzőjét, életművét, stílusát, betekintést kell nyernie a fordító tudatos és spontán átváltási módszereibe, meg kell állapítania a megfeleltetések, a nyelven kívüli valóság megragadásának sikerességét, fel kell mérnie a megoldások lehetséges változatait, a nyelvi különbségek áthidalásának módszereit. Törvényszerűségek levonása alapján módszertani elveket kell kidolgoznia a fordítói gyakorlatot segítő fogódzók rendszerének felállításához.

Források

- MS – Meša Selimović (1977): Derviš i smrt. Sloboda, Beograd
M-Cs – Meša Selimović: A dervis és a halál. Csuka Zoltán fordítása. Forum, Újvidék
AI – Ivo Andrić (1962): Na Drini ćuprija. Izdavačko knjižarsko preduzeće Mladost, Zagreb
A-Cs – Ivo Andrić (1962): Híd a Drinán. Csuka Zoltán fordítása. Forum, Novi Sad
GN – Gion Nándor (1973): A virágos katona. Forum, Újvidék
G-V – Gion Nándor (1983): Vojnik sa cvetom. Vickó Árpád fordítása. Matica srpska, Novi Sad
CsG – Csáth Géza (1995): Ópium – válogatott novellák. Interpopulart Könyvkiadó, Budapest
Č-B – Čat Geza (1991): Opijum. Dnevnik morfiniste. Sava Babić fordítása. Ero s onoga svijeta, Beograd

Irodalom

PAPP György (2001): Milyen kritika a fordításkritika? Logos, Tóthfalu

ASPECTS OF TRANSLATION CRITICISM

Just as our word translation is a concept with two meanings (it refers both to the process, that is the translation activity and the product created through the activity), so has the criticism of translation several dimensions: it has to evaluate both the performance of the translator and the target language text. Therefore, translation criticism is a process of evaluation which has to cover each and every momentum of the creation of both works. The different types of translations determine the character of translation criticism, and so we differentiate between translation criticism of specialized/technical texts and translation criticism of literary translations. We are trying to give answers to questions of what the task, place and importance of translations are, and also, make an attempt at formulating the system of requirements for the process and methods of translation criticism.

Keywords: translation, translation criticism, criticism of translations of specialized/technical texts, criticism of translations of literary texts, equivalence, fidelity in translation.

O KRITICI PREVODA

U mađarskom jeziku leksema *fordítás* (kao uostalom i reč *prevod* u srpskom jeziku) ima dvostruko značenje: obeležava proces prevođenja iskaza sa jezika originala na ciljni jezik, ali se odnosi i na rezultat takve radnje, sâm prevod koji nastaje tokom prevođenja. Isto tako i kritika prevoda, tj. prevođenja ima više dimenzija, s jedne strane se vrednuje učinak prevodioca a sa druge novonastali tekst na ciljnom jeziku. To je, naime, složeni proces valorizacije koji se mora primeniti na sve segmente prevodilačkog postupka. Razne vrste prevoda, kao i razni žanrovi, određuju i karakter konkretne kritike, pa tako razlikujemo prevodilačku kritiku stručnih tekstova i kritiku prevoda književnih dela. U ovom radu pokušavamo da odgovorimo na pitanja kao što su: koji je zadatak kritike prevoda, gde joj je mesto kao interdisciplinarnoj delatnosti, kakav značaj ima u dijalogu kultura.

Ključne reči: prevođenje, prevod, kritika prevoda, kritika prevoda stručnih tekstova, kritika prevoda književnih dela.

ISPÁNOVICS CSAPÓ JULIANNA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
csapo@eunet.rs

KULTÚRA ÉS FORDÍTHATÓSÁG¹
Herczeg Ferenc regényeinek példáján

Culture and Translatability
On the example of novels by Ferenc Herczeg

Kultura i mogućnost prevodenja
Na primeru romana Ferenc Hercega

A szókészlet és a frazeológia a világ kulturális interpretációjának fontos eszköze. A frazeológusok művelődéstörténeti értékek, a magas- és mélykultúra gazdag tárházai. Jelen dolgozat Herczeg Ferenc *A fogó hold* (1923) és *Husztli Husztli* (1906) című regényének a (szólás)-hasonlatait vizsgálja. A későbbi keletkezésű történelmi regényben a hasonlatok gyakori előfordulása (a jelzőkhöz hasonlóan) jól tagolt rendszert alkot. Herczeg hasonlatai formailag szó- és mondathasonlatok. Funkciójuk az irónia köreinek a kibontása nyomatékosítás, szemléltetés és hangulatébresztés útján. A hasonlatok egyik rétege a népi frazeológiából átemelt szóláshasonlat, a másik réteg eredeti alkotás. A kettő gyakran keveredik, együtt fejt ki hatását. A Herczeg Ferenc által alkotott egyéni szemléletű hasonlatok/hasonlítások a dicső múlt, a nemzeti sztereotípiák irónia általi dekonstrukcióját szolgálják. Társadalmi regényében Herczeg kevésbé árnyalt hasonlatrendszerrel működtet, melynek elemei általában hangsúlyos, erős érzelmi töltetű helyzeteket nyomatékosítanak, a szélhámosság, cifra nyomorúság kulcsszavai köré szerveződve rajzolják meg a magyar dzsentri finom, visszafogott kritikáját. Herczeg Ferenc vizsgált regényeiben a hasonlatok témakörei, kultúrtörténeti háttéranyaga sokrétű. Az adekvát „kultúrafordításnak” adott esetben a hasonlatok rendszerének a fenntartását is szem előtt illik tartania.

Kulcsszavak: kultúra, fordíthatóság, Herczeg Ferenc, frazeológia, hasonlat, regény.

¹ A tanulmány a Frazeológia és fordítástudomány nemzetközi tudományos konferencián hangzott el, Újvidéken, 2013. október 23-án.

Kultúra, frazeológia, hasonlat

„A nyelv nem valamilyen kiegészítője az embernek, hanem konstitutív tényezője, kognitív felszereltségének, programjának releváns eleme” (BAŃCZEROWSKI 2008; 148). Az anyanyelv kialakulása, megőrzése, fejlesztése ebből a szempontból szorosan összefügg a személyiségfejlődéssel, közvetve a társadalom nyelvi, kulturális kompetenciáinak a kibontakoztatásával, fenntartásával.

Banczerowski a nyelvi gondolatra mobil elemként, folyamatos mozgásában tekint: a mindennapi nyelvhasználat egymásra épülő nyelvi gondolatai folyamatosan újabb és újabb közléseket generálnak. A nyelvi anyaghoz (a szavakhoz) a beszélő szubjektum (a nyelvhordozó) tudatában szubjektív, egyéni képzetek, (világ)képek kapcsolódnak. Az egymással érintkező szubjektív világképek (nyelvi és képi elemek) nyomán bontakozik ki a szorosan egybefonódó, kettős kódoltságú „nyelvi és képi emlékezet”, amelytől már csak egy lépés az asmanni „kulturális emlékezet” modellje. A nyelv használatjába épülő nyelvi kategóriák a mindenkori tartalmi (kulturális/kultúrtörténeti) struktúrák, a kulturális emlékezet (identitás) rejtekei, „a nyelvem határai egyben a világom határai is” (BAŃCZEROWSKI 2006).

A világ kultúrképe a világ nyelvi képére, konkrét nyelvi elemekre épül rá, ezért elmondható, „a nyelv az adott közösség kultúrachívuma, mivel a benne rögzült régi szokások, normák, viselkedési minták, az értékrend és az axiológiai rendszer, valamint a sajátos világnézet, nem változik olyan gyorsan, mint a társadalmi vagy a kultúrstruktúrák. Ebben az értelemben beszélhetünk a nyelv sajátos kulturális konzervativizmusáról is” (BAŃCZEROWSKI 2006; 190).

A szókészlet és a frazeológia a világ kulturális interpretációjának fontos eszköze. A szókincs egyes részeinek fejlettsége, preferáltsága kijelöli a kultúra, a kultúrtörténeti múlt, hagyomány hangsúlyos és perifériális jelenségeit (pl. a szinonimák közötti választás: az eufemizmusok fel-, a kakofemizmusok leértékelnek egy adott jelenséget).

A frazeologizmusok (szólások, szóláshasonlatok, közmondások, szólólógék, udvariassági, káromkodási formulák, nemzetekre, foglalkozásokra, állatokra, természeti jelenségekre vonatkozó nyelvi sztereotípiák stb.) a mindenkori korok, világok, értékek interpretációjaként is felfoghatók, a művelődéstörténeti értékek, a magas- és mélykultúra leggazdagabb tárházai.

A frazeologizmusok egyik kedvelt típusa a (szólás)hasonlat, amely „két különböző, de egymással bizonyos pontban érintkező fogalom egymás mellé állítása abból a célból, hogy az egyiket a vele párhuzamba állított másikkal, illetve a kiemelt közös vonással szemléltesse, elképzeltesse, nyomatékosabbá tegye vagy – asszociációk révén – bizonyos hangulatot ébresszen” (FÁBIÁN–SZATHMÁRI–TERESTYÉNI 1958; 113).

„Az epika a világ megragadásában totalitásra törekszik, s e cél elérésére alkalmazza a hasonlatokat is” (ADAMIK 1978; 116). A fentiekkel összefüggésben a hasonlatok gyakori előfordulása egy szövegben (a jelzőkhöz hasonlóan) valóságos rendszert képezhet, s ebből eredően a hasonlatokat csakis szövegkörnyezetükben érdemes vizsgálni (RAJSLI 2004).

Adamik a hasonlatok tanulmányozása terén a forma (struktúra) és a funkció vizsgálatát helyezi előtérbe, a tartalmat és az eredetiséget kevésbé tartja fontosnak (ADAMIK 1978). Formai szempontból, D. S. Worth nyomán, megkülönbözteti a szó- és mondathasonlatokat.

A szóhasonlat struktúrája egy szót egy másikhoz hasonlít. Sok esetben szócsoportot, szókapcsolatot jelent, „azaz a szóhasonlatban egybevetetünk szót szóval, szót szókapcsolattal, szókapcsolatot szókapcsolattal, és szókapcsolatot szóval. A hasonló gyakrabban áll szókapcsolatból, mint a hasonlított, s ez természetes, hiszen a hasonlónak jobban körülhatároltnak kell lennie, mint a hasonlítottnak” (ADAMIK 1978; 135).

A mondathasonlatok szituációkat vetnek egybe. Ezt formailag két mondat fejezi ki, az egyikben a hasonlított, a másikban a hasonló. Ez a típus nem a leggyakoribb. Elterjedtebb a szóhasonlatból kiinduló mondathasonlat, a hasonlót hordozó szót szókapcsolat vagy mellékmondat fejt ki.

Hasonlatok A fogyó hold (1923) című történelmi regényben

Herczeg Ferenc, Jókai Mór és Mikszáth Kálmán örököséként, a nemzeti összetartás programját szorgalmazza történelmi regényeiben. Irodalmi, történelmi múltunk jól ismert sztereotípiáját foglalja történeteibe, miszerint a nemzeti fejlődés legfőbb akadálya a széthúzás, a pártoskodás. *A fogyó hold* (1923) című török tárgyú regénye is arra int, hogy a megfogyatkozott és megnyomorított magyarság csak akkor juthat értékes, sőt nagy történelmi szerephez, ha az erkölcsi tartalmú hazafiság megvalósítója lesz, és lelki fölényével győzi le a körülményeket” (SZABOLCSI 1966). A romantikus nacionalizmus és irredentizmus légkörében „a konzervatív hazafiaskodás eszményeit és sarkalatos pontjait” (SZABOLCSI 1966) fedezhetjük föl Herczeg történelmi regényeiben.

Erkölcsei idealizmusának optimizmusához az erkölcsi tanítás szándéka társul, amelynek atyafiaskodó hangnemét azonban hamar felváltja a fölényes, ironikus hangvétel. Előadásmódját, narrációját „a kifejezés diszkréciója, világfiás előkelő egyszerűsége” (PÉTERFY 1983), „elegáns könnyedsége [...] hűs, éles és napvilágos előadásmódja” (IGNOTUS-t idézi BODNÁR 1988; 98), „hűs és biztos írásművészet” (KOSZTOLÁNYI-t idézi BODNÁR 1988; 64), fegyelmezettség, szűkszavúság, szándékos szenvtelenség (SZERB, idézi BODNÁR 1988; 464) jellemzi. Horváth János tartózkodó tárgyilagosságról ír, „mely minden lírai személyességet kerül, az első művek

nemi Jókai-szerű modora mellett is előtűnt már s hovatovább Herczeg Ferenc egyik legegényibb jellemvonásának bizonyult. [...] Szokatlan volt, hogy az író nem támogatja személyeit, nem mutatja meg magát, nem lelkesedik, nem ítél, nem korhol. Némelyek hidegséget, mások erkölcsi közömbösséget vettek szemére” (HORVÁTH 1925; 155). Utasi Csaba a *Pogányok* kapcsán jobbra megerősíti a fenti vélekedéseket: „A regény a visszafogott, ám mégis könnyed nyelvi építkezés ismerveiről tanúskodik, olyannyira, hogy szóhasználatát, mondatszerkesztését száz év után sem találjuk mesterkéltnek vagy avultnak. A stílusbeli szenvtelenséghez azonban, sajnos, nem társul eszmei szenvtelenség is” (UTASI 2000; 868).

A fogyó hold (1923) hasonlatrendszere a fent jelzett hercegi narráció ismerveit mutatja. Eszmei irányultságát inkább a visszafogottság, az ironikus felhangok finom működtetése jellemzi.

Herczeg hasonlatai formailag szó- és mondathasonlatok. Funkciójuk az ironia köreinek a kibontása nyomatékosítás, szemléltetés és hangulatébresztés útján. A hasonlatok egyik rétege a népi frazeológiából átemelt szóláshasonlat, a másik réteg eredeti alkotás. A kettő gyakran keveredik, együtt fejt ki hatását.

A Herczeg Ferenc által alkotott egyéni szemléletű hasonlatok/hasonlítások a nemzeti sztereotípiák (erős, egységes Magyarország, nemzeti dicsőség) ironia általi megbontását, leépítését szolgálják kapcsolódva a regény végi konklúzióhoz („...ha mi magyar muszlimok és keresztények összefogunk, akkor sem Sztambul, sem Bécs nem bír velünk és a miénk a világ legszebb országa”):

„A mohácsi dicsőséges csata után valóban olyan puha volt Magyarország, mint a kása, föl lehetett volna kanalazni az egészet Bécsig és a lengyel gyepűig, de ekkoriban ezt elmulasztották és most már megkéstek vele.” „Az uri rend azonban fölötte elvadult, egy idő óta valami hősies bolondság szállotta meg, azóta nagyra vannak a magyar voltukkal, csak rabláson és gyilkoláson jár az eszük és azt hiszik, nincs is derekabb dolog a csillagok alatt, mint ha egy széllal bélelt lantpengető énekbe szedi az ember nevét...”

A magyar nemzeti lét hordozói a regény terében felbukkanó várak (Koppány sövényvára, Szárcsavár és a Nádasdyak sárvári vára), a régi dicsőség megtestestítői, melyek méltóságát a vígeposzi hangulatot árasztó hasonlatok (hasonlók) ingatják meg:

„[Koppány sövényvára] az ágyuzást jobban állja, mint a hatalmas császár akármelyik sziklavára. A vályogfal úgy bekapja a golyóbist, mint a kutya a legyet. [...] ha valami kóborló zsvány tüzet vet a sövénybe, akkor benn égünk, mint az egerek a szalmaasztagnban.” Szárcsavár, a megkopott vadászvár, az utolsó Bertóthy-vár „[e]gyetlen bátyatornyának aránytalan magas zszindelyteteje van, mintha egy kis gyerek a fejébe nyomta volna nagyapó téli

süvegét.” „Száracsavár famennyezetes, füstös kis palotája olyan volt, mintha egyik fala kiesett volna és egyenesen be lehetne látni a mennyországba. Ott ült az édesen mosolygó Boldogasszony a gyermek Jézussal a térdén. Festett kép volt, melyet egyik régóta elporladt Bertóthy úr hozott haza Róma városából, midőn a maga idejében elkísérte a híres Bakócz Tamást a pápaválasztáshoz.” „A száracsavári palota különben is olyan volt, mintha egy király és egy koldus közös tanyája lett volna... A múlt idők büszke gazdagsága összekeveredett a mai kor nyomorúságával.” Lakodalom idején: „És belül olyan lett Száracsavár, mint a bucsujáró templom oltára: csupa ragyogás és jószág.” A Nádasdyak sárvári vára „[a] régi nagy Magyarországnak ez a szigete sértetlenül emelkedett ki a pusztulásból, mint az Ararát hegye az özönvízből”.

Nagyszámú, változatos hasonlatkorpusz építi, állítja görbe tükörbe a regény (magyar, török, cigány) férfialakjainak, a vitézeknek a habitusát. Novelláiban „Herczeg kedvelte az állatokhoz való hasonlítást” (LÁNCZ 1999; 141). Ezt a stíluseszközt regényeiben is szívesen alkalmazza. A végvárak férfielvű világában gyakoriak az olyan hasonlatok, hasonlatfüzerek, amelyek a regényalakok külső, belső tulajdonságait, mozdulatát, állapotát, tetteit állati attribútumok váratlan, nemegyszer komikus megjelenítésével emeli ki:

A török harcosnak „[h]atalmas bajusza volt, mintha hollót nyelt volna és az orralikán át lógná ki a fekete két szárnyát. A tekintete kegyetlen volt, mint az oroszlané, és senki sem mert vele farkasszemet nézni”.

Magyar huszárok a török vásáron (vásárütés), a komáromi huszárok kifosztják a szentgyörgyi sokadalmat: „Nagyhirtelen elült a vásáros zsvaj, akár a fürdő rucák hápogása, mikor karvaly kóvályog fölöttük...” „...hiszen ez ő, a végbeliek bálványa, minden pogányok ostora, a híres, a nevezetes, aki bátor, mint a vadkan, vérengző, mint a farkas és ravasz, mint a vén róka! Ez ő, a tüzes harcidalok és édes virágénekek halhatatlan lantosa, Balassa Bálint, a magyarok legnagyobb poétája!”

Molnár Pál, a vázsonyi molnárlegény, a váltságát gyűjtő rabhuszár esete „...te apránkint hordod néki [a koppányi bégnék] a jót, mint fecske a fiának”. Molnár Pál habitusa a cigány haramia szemszögéből: „Ez a végházak tájékaról való katona; okos ember az ilyennek csak csapatosan mehet neki, mint a vad bikának.” Molnár Pálnak „olyan szeme volt, mint a saskeselyűnek...” Molnár Pál ereje: „villámgyors fogással bokán kapta a sújtó kezét, nyeregből rántotta a deákat és irtóztató erővel földhöz puffantotta, mint a vásott kölyök a varangyos békát”.

Kolompár, a zsvány „[gy]áva, mint a szarka, de alattomos és vérszomjas, mint a görény”. Kolompár, a púpos harambasa: „Olyan idegen és gonosz alak volt, mintha valami mesés rák mászott volna ki a mocsárból.”

Sima a megcsonkított jobbágy, akinek orrát, fülét levágta a török: „Ha ugatni kezdenek a kutyák, ő rögtön a föld alá buvik, mint az ürge.”

Nádasdy felháborodása a török álnokságán: „Mert mindig tudták a gazok, hogy kell kifeszíteniök a hálójukat! És mivel nincs vas, amellyel meg lehet békózni egy ilyen legényt, hát az orrába húzzák a vitézi becsületét, mint a medvéébe a karikát és úgy vezetik vásárra...”

A lakodalmi ebéd Szárccsavárban. „Miután a pap elmondta az asztali áldást, zeneszó mellett bevonult az udvarmester, zöld pálcával a kezében, a hivatalos büszkeségtől fölfuvódva; őt, mint malacok az emsét, hosszú sorban követte az étékfogó fiúk az ezüsttálakkal.”

Bertóthy Gábor, nemesi família sarja, a kém: Igric hodzsa/Jeromos testvér „...Igric úgy ismeri a járást a mocsarak közt, akár a nádi róka.”

Igric hodsa „...szétterjesztette a karját, mint a gyermek, mikor a bárányt űzi és szaladt a nyárfák alá, átnyalábolta a leányok hadnagyát és már vitte is táncolni.” „...a hodsának annyi becsülete sem volt, mint a hajóhúzó lónak...”

A hercegi hasonlatok másik komikumforrása „a férfivilág” megjelenítések a túlzás és a vígeposzi paródia működtetése. A fennkölt dolgokat, cselekvéseket, a nemzeti identitás kiemelt értékeit jelentéktelen, közönséges helyszínekhez, csetepatékhoz hasonlítja. A nemzet költője, Balassa, a végvári vitéz pl. a következőképpen táncolja a verbunk elődjét, a hajdúk táncát: „Annyi délceg, bús méltóság volt a táncában, mintha nem is a lacikonyha előtt, hanem valami ismeretlen, rettenetes istenség oltára előtt táncolna. [...] az elárvult magyar lélek meghódolása önmaga előtt.”

Molnár Pál, a vőlegény „...olyan volt, mint Gábor úr, a magyarok nemes büszkeségű, harcias arkangyala”.

„Kolompár tüstént földre ejtette a szablyát, mintha kitüzesedett volna a markában, a huszár pedig ráhágott és ketté törte.”

„A haramiák, hogy megrémítsék a nőket, ordítva ugrándoztak a vörös lángtenger előtt, mint pokolból szabadult dzsinek, midőn azonban Ráchel néne közéjük durrantott a szakállal, ész nélkül megszaladtak.”

Nádasdy udvarmestere: „Az udvarmester feje olyan volt, mint a Noé bárkája: minden elfért benne.”

A fölmentő sereg: „A Nádasdy-huszárok pedig Jézus nevét kiáltották. Olyan hajborzasztó vadsággal üvöltöttek, mintha a Názáreti nem is a béke és a szeretet, hanem a vérontás és a csonttörés istene volna.” „Titokban pedig örvendeztek a huszárok, hogy nem került vérontásra a dolog, mert a levágott török fej ugyan dicsőséget hoz, de az eleven rab meg pénzt, a magyar vitéztlőrend pedig mindenkor jobban szűkölködött pénz, mintsem dicsőség dolgában.” „...és valamennyien mámorosak voltak a bortól és a harci dicsőségtől és mint üstökös a farkát, úgy ők hosszú láncon negyvenöt rabot hurcoltak maguk után.”

Jeromos barát önjellemzése: „...nékem papi fejem van, abban úgy teremnek a finom gondolatok, mint vár árkában a békalencse.” „És amikor ezt mondta, hangosan elsírta magát, mint a megvert gyermek, mert ő azzal jött

haza, hogy jóvá teszi, amit ifjan vétett az édesanyja ellen, de most íme, megkésétt már.”

A regény nőalakjaihoz kapcsolódó hasonlatokból egy, a keleti (nomád) és a nyugati (keresztény) kultúrkörhöz egyaránt illeszkedő magyar nő habitusa látszódik: a leányok „... úgy kicifrázták, föl pántlikázták magukat, mintha nem is asszonyemberek, hanem pogány bálványképek volnának”.

Bertóthy Gábor kisebbik húga, Cicelke: „A leányka barna volt, de a szeme ibolyakék. Nem lehetett több tizenegy-tizenkét esztendősnél, és olyan szép és finom volt, amilyennek olasz képirók az angyalokat festik.”

Bertóthy Kata, Gábor idősebb húga: „Az alkonyi fényben úgy ragyogott a szőke haja, mint aranykorona. Olyan szép és büszke volt, mintha egyenesen az álomvilágból vagy meseországból jönne.” „Ugyanaz az arc volt, mint az olasz képiró Boldogasszonyáé.”

A német zsoldosok és a nőrablás motívuma: „Egy parasztleányka szaladt a ló mellett és a katona kötélén vezette a leányt, mint a barmot. Formás szép leány volt, és olyan megadással hajtotta meg a fejét, mint akit a vesztőhelyre visznek [...], olyan szomorú pillantást vetett a falatozó magyarokra, hogy Molnár Palkónak egyszerre elment minden étvágya.”

Bertóthy Ráchel, az egri várvédő(nő) trágyát hord, amikor Nádasdy követei leánykérés és lakodalom ügyében felkeresik: „Derekas munkát végez itt az egri Bellona ő nagysága, miként híres őse is, Herkules király, ilyen munkával szerzett halhatatlanságot az Augiás istállójában. (Ráchel néne később gyakran mondá: oly szép esze van Túnyi uramnak, hogy attól ugyan püspök is lehetne.)”

A hasonlítások egy része a nemzeti fogalomkörét építi, megnyílik előttünk a „hungaricumok” tárháza. Herczeg hasonlataiban feltűnik a nemzeti nyelv, érzés, öltözék, állatfajta, költő és politikus alakja.

„Sokan most értették meg először, hogy a magyar beszéd, amely a régi énekekben olyan nyers és esetlen volt, mint a medvemormogás, milyen szép nyelv.”

„... a magyar érzés akkoriban úgy megdagadt a lelkekben, mint tavasszal a Rába vize.”

„Az ilyen bélelt és zsinórral cifrázott mente megvéd a kardvágás ellen, akár a vért.”

A kecskeméti tőzsérek ökörcsordája: „A távoli jegenyefák mögött aranyfényű porfelhő gomolygott a lehanyatló nap felé; a felhőből szakadatlan bűgás és mormolás hallatszott, mintha a medréből szabadult Duna árja közelednék.”

„És ezer naplopó lődörög a magyar végházakban és kastélyokban, aki mind azt áhitozza, bár ő is olyan lehetne, mint amilyen a szemérmetlen Zrinyi volt.”

A magyar nemesek: „... a magyarok azonban nem nézik a dolgok igazságát, hanem mindig csak azt, ami az igazság körül vagon. És kitelik tőlük,

hogy örülnek a veszedelemnek, mert az asszonyok előtt mindegyikük hasonlóan akar mutatkozni a vérszopó Zrinyihez...”

A hasonlatrendszer visszacsatolásai látványosan ingatják meg a nemzeti identitást „építő” (a visszacsatolásoknak köszönhetően dekonstruáló) magyar férfitípusokat. A nemzeti költő áhítatos alakját, Balassa Bálint színre lépését „egy széllal bélelt lantpengető” és Boráros Miska, a deákból lett vitéz kevésbé impozáns prototípusa készíti elő:

„A törökök jobban féltek a tollától, mint a szablyájától, mert téli pihenőkor csufolódo leveleket szokott nekik irogatni.”

A jelenkor halovány Kinizsi-utánzata, Molnár Pál, a vázsonyi molnárlegény bilincessel a lábán, a váltságdíját gyűjtő rabhuszárként lép a történetbe, s jut el a „fekete bég”, Nádasdy által kimondott konklúzióig:

„Úgy lehet, az öreg Kinizsi Palkó tudományának is nagyobb volt a füstje, mint a lángja! [...] Palkó fülig elvörösödött, mert ez nagyobb galuska volt, mint amekkorát egy vázsonyi molnár le tud nyelni...”

A hírhedt Nádasdy-huszárok „belépője” Kolompár, a cigány harambasa felbukkanása:

„A cigány szürke lován odalenn, a nádas partján ügetett. A dombhátról nézve csak akkorának látszott, mint a mézeskalács-huszár.”

A regény elején lebontott nemzeti sztereotípiákat, a nemzeti dicsőséget, az erős, egységes Magyarország vágyalmát dekonstruálja tovább visszacsatolás útján Herczeg alábbi hasonlata. Kviczala apó, a köztes figura, a budai törökök kéme és a magyar rabok szabadítója utal a nemzeti széthúzás állapotára, arra az állapotra, amely a regény ironikus hasonlatrendszeréből is kibomlik: „végezetül igen megdicsérte a magyarokat, hogy öröm kémkedni ilyen országban, ahol az idegen emberben jobban megbíznak, mint a földiben, és ahol még meg is vendégelik a kémét”.

Herczeg Ferenc vonatkozó történelmi regényében sem létezik testi szerelem, erotika. A plátói vonzalom (nem minden irónia nélkül) csakis lakodalomba, házasságba torkollhat. Ezt a témába vágó hasonlatok is megerősítik: „...nincs nagyobb földi gyönyörűség, mint nyári hajnalon a szeretett nő oldalán szembelovagolni a fölkelő nappal.” „A két nő aztán szemben ült a kamrában és miközben az eső az ablak vásznán dobolt, Ráchel néne a mécses gyér fénye mellett viaskodni kezdett a Kata szerelmével, mint egykor Jákob az Úr anyalával.” „Ráchel néne elnézte a huga arcát a lobogó mécses mellett és egyszerre úgy tetszett neki, mintha egy szép halálfej finom vonásait látná a most még viruló hús alatt.” „És Ráchel néne szíve egyszerre úgy megfájdult, mint az imént Katáé, mikor az anyját szólókató kis bivaly böngészését hallotta.” „Balassa uram ugyanis megértette, hogy Gábor édesanyja Losonczy leány volt és ettől a névtől tüstént meglágyult az ő büszkesége, mint fenyőgyanta a nap tűzén.” „A vörösen lángoló égboltot apróra fodrozott aranyfelhők lepték el és minden olyan tün-

döklő, olyan komoly és áhítatos volt, mintha a természet maga is lakodalomra készülődne.” „És ekkor a nádi békák százezrei egyszerre belekezdtek az esti zsolozsmájukba és ez is olyan szép és ünnepélyes volt, mintha az ég angyalai kristályorgonán muzsikálnának és aranyharangokat kongatnának.”

A török uralom bomlásának a jelei is kiolvashatók *A fogyó hold* hasonlat-szövedékéből. A bomlás okai: a magyarországi szolgálat során lassú asszimiláció indul be a török vezérek, katonák soraiban. Megszületik a lokális érték, a „magyar muszlimok” kategóriája:

A török rab felhizlalása: „Meg sem ette még és már ott voltak a lemóniás borju, a sült kappan ispékkal és akkora nagy kürtöskalácsok, mint a vártörő tarackok.” „...a janicsár dupla tokát eresztett, a nyaka olyan lett, mint a bikaké...” „A pölöskei porkoláb csak vigyázva iszogatott, mivel sok pénz volt nála, a másik kettő azonban úgy ivott, mint a szivárvány...” „...ahány rongyos csausz és mosdatlan csató van a Fényes Portán, az mind Magyarország felé tátogatja a száját, mint az éhes vércsefia.”

Társadalmi regény és hasonlítás

Társadalmi regényeiben Herczeg Ferenc a magyar társadalmi, kulturális háttér elemeiből konstruálja meg a *vidéki dzsentrí és a vidéki úri középosztály* (NÉMTH G. 1985) alakjait. Szövegeiben „a dzsentrí érdekében kritizál, mert látja, hogy vesztébe rohan” (HEGEDŰS 1991).

Az ironikus felhang Herczeg Ferenc *Husztí Husztí* című regényének hasonlatrendszerére is vonatkoztatható. A figyelemfelkeltő, képtelennek tűnő hasonlatok általában hangsúlyos, erős érzelmi töltetű helyzeteket nyomatékosítanak, mert „...mindig a művész szándéka dönti el, hogy egy adott fogalom mellé milyen másik fogalmat állít, nem pedig az első fogalom valódi természete. A költőnek jogában áll olyan fogalmakat egybevetni, amelyek között ténylegesen van valamilyen hasonlóság, de ugyanúgy megteheti azt is, hogy olyan fogalmakat hasonlít össze, amelyek között a valóságban semmiféle közös jegy nincs, a hasonlat mégis találó és kifejező, mert megfelel a költő céljainak. Éppen ebben rejlik a hasonlat ereje és értéke, s emiatt tud hatásos költői eszköz maradni minden irodalomban...” (ADAMIK 1978; 113–114).

A *Husztí Husztí* amerikai figurája a Jókai-féle kalandorfigura (*Egy hírhedt kalandor a XVII. századból*) és Mikszáth Kálmán dzsentrí szélhámosának (*A Noszty fiú esete Tóth Marival*) a „leszármazottja, rokona”. A kétes származású „Hudelkát vagy Hodelkát” a vagyonszerzés szándéka indítja el magyar földre, amelyről, Avarffy Guidó jóvoltából, már a regény elején kimondatik a szentencia: „mi félig barbárok vagyunk...” (HERCZEG 1986; 42). Az amerikai környezetben megjelenő erőszakra a fentiekkel ellentétben eufemizmussal utal a hercegi hasonlat. Hudelka vagy Hodelka csak azután

kerülhet az amerikai konzervgyáros színe elé, miután „...rövid dulakodás után úgy a virágágy közepére teremtette a kapuórt, hogy a kaliforniai rózsabokrok összecsaptak fölötte, mint a tenger hullámai”.

A regény hasonlataiból az amerikai szélhámos és a magyar dzsentri ellenpontozott habitusa rajzolódik ki. Avarffy Guidóné a következőképp vélekedik Huszti Husztról: „A profilja olyan, mintha vasból kovácsolták volna. Kemény, energikus, szemtelen, de azért mégis elmés és finom. Én roppantul szeretem az ilyen férfiarccokat.”

Kelemenffy, az amerikai szélhámost lebuktató „dzsentribáró” ezzel szemben: „Részeges, mint egy tót napszámos, ripőkmodorú és – ami legsúlyosabban esett latba – fűnek-fának adója.”

A magyar nő hajadon és asszony képében lép színre. Avarffy Pálma, a vénülő leány a kor nőideáljának megfelelő attribútumokat ölt magára: „A Pálma szavai úgy hullottak az amerikaira, mint valami fehér virágoső.” „A lába tökéletesen szép volt, akár egy görög szoboré...”

Az asszony tartalmait diszkrét erotika jelzi: „A görög asszony fekete szemére azonban ma is emlékezem. A két szeme úgy égett és világított, mint a mécespár, az asszony vértelen arca és törékeny termete pedig azt a benyomást keltette, hogy a két méces kiszívott a testéből minden nedvet.”

A regénybeli feminin életelv ebben a Herczeg-regényben is a férjhezmenés, a szeretőfogás körül forog. A két nő vetélkedése nem érinti kellemetlenül az amerikaiakat: „Husztnak nagyon ínyére való volt a bájos és izgalmas játék. Úgy érezte magát, mint a ligetben éjszakázó pásztor, akit szerelmes holdvilágtündérek rohannak meg.”

A Pálmához és Zsezsehez kötődő hasonlatok azonban nem a pásztorregények idilljét festik, ellenkezőleg. Az asszony apróvad, kártevő („Zsezse fölült a párnái között, mint a nyúlfiók a vetésben...”), a leány nemesvad („Az orrcimpája idegesen remegett, mint az erdei ragadozóé, amikor ellenséget szimatol. Meglehet, hogy öntudatlanul megérezte a Zsezse pongyolájából áradó, gyűlölt ábrailatot”).

A nők vetélkedése a szélhámosság, a cifra nyomorúság világába ágyazódik. A szélhámos áldozatává lett, átvert narrátor indulatát egy ironikus hasonlat bontja ki: „Négy napig úgy jártam-keltem a város szűk utcáin, mint az állatseregletből kiszabadult oroszlán. Ahány császári tisztviselő volt, ijedten lapult meg körülöttem.” Az Avarffyak mohó pénzéhségét, haszonlesését érzékeltető hasonlatok képisége az amerikai némafilmek helyzetkomikumából fakadó humor erejével is rokonítható.

Pálma és Zsezse első találkozása Huszti Huszttal: „A két hölgy szeme rögtön megakadt az amerikai bőripar remekén. – Nézd, nézd! – mondotta a leány és olyan tisztelettel szemlélte a bőröndöt, mintha Leonardo da Vinci egyik képe előtt állna.”

Az Avarffy családot ért sokkhatás pillanata (megtudják, hogy Huszti Huszt a gazdag rokon váratlanul felbukkanó fia): „Avarffy Sándor visszahanyatlott a székre. A két fia egyenesen állott, mint a cövek, és kidülledt szemmel nézte az amerikaiit. Ha látni és hallani lehetne a gondolatokat, akkor rémült sirálycsapatként kergetőztek volna a szoba mennyezete alatt.” „Az öregúr volt az első, aki lélegzethez és szóhoz jutott. Az imént úgy összelapult a meglepetés súlya alatt, mint a palacsinta-kalap; de most föl pattant, kiegyenesedett és dühbe jött.”

Huszti Huszt „bevallja” nem létező hatvanmillió dollárját: „Most lett csak igazán csönd a szobában. Nagy távolságból mintha ünnepi harangkongás és orgonazúgás hallatszott volna. A szemétdombon aranszemcséket keresgélő baromfi egyszerre abbahagyta a kaparászást, midőn egy óriási aranyhegy emelkedett föl a szemük előtt...”

A családtagok hirtelen színváltása, Avarffy Sándor megkésett reagálása: „Az amerikai egy pillantást vetett az öregre, és ekkor észrevette, hogy annak arca eltorzult, mint a pityergő gyereké. Sándor úr siránkozó hangon mondotta: – Ihol ni, most mind elfordulnak tőlem, és úgy bánnak velem, magammal tehetetlen emberrel, mintha én loptam volna el a Szent István palástját!”

Az ifjú Kelemenffy báró, a dzsenti rákérdez a szélhámos valódi kilétére. Huszt mintha faragatlan, ízléstelen bizalmaskodást háraitana el: „Az amerikai egy csodálkozó pillantást vetett két úri barátjára, mintha azt akarná mondani: Kérem, nemzeti szokás ez itt?”

A Huszti Huszt szövegvilágában kisebb számú hasonlat alkot egy lazább, kevésbé színes, egyszerűbb hasonlatrendszer. Az említett stílusesszközök funkciója, stílári értéke megfelel *A fogyó holdban* feltárt rendeltetéseknek, sajátosságoknak. A finom hercegi iróniát ezúttal is eredeti alkotású hasonlatok teszik hatásosabbá.

Herczeg Ferenc regényeinek fordíthatósága

Egy szöveg fordíthatóságát a nyelvi, műfaji vonatkozások mellett a mű kultúrtörténeti háttéranyagának az adekvát „átültetése”, a kultúra „fordíthatósága” is meghatározza.

Herczeg Ferenc vizsgált regényeiben a hasonlatok témakörei, kultúrtörténeti háttéranya sokrétű. A Biblia történetei, alakjai mellett az európai kultúra antik műveltséggrétege, a magyar nemzeti kulturális örökség, a magyar népi kultúra elemei, valamint a magyarországi nemzetiségekre (cigány, tót) vonatkozó utalások, nemzetkarakterisztikai sztereotípiák (a Kolompár „pofája pedig olyan füstös, mint egy cigányé”) egyaránt beépülnek.

A jelzett kultúrtörténeti anyagot csakis a fenti kultúrkörökre épülő műfaj- és szövegszervező eszközök, többek közt a hasonlatok rendszerének a fenntartásával lehetséges adekvát módon átültetni.

Kiadások

- HERCZEG Ferenc (1909): A fogyó hold. Singer és Wolfner, Bp. <<http://www.mek.oszk.hu/04200/04251/04251.htm>>(2013. szeptember 10.)
- HERCZEG Ferenc (1986): Huszti Huszt. Férfiszív. Az aranyhegedű. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.

Irodalom

- ADAMIK Tamás (1978): Megjegyzések a hasonlatelmélethez. Filológiai Közlöny, 2. 113–127.
- BAŃCZEROWSKI, Janusz (2006): A világ nyelvi, tudományos és kultúrképe mint a második valóság komponensei. Magyar Nyelvőr, 2. 187–198.
- BAŃCZEROWSKI, Janusz (2008): A nyelv fogalma a nyelvhasználat tükrében. Magyar Nyelvőr, 2. 129–150.
- BODNÁR György (1988): A mese lélekvándorlása. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
- FÁBIÁN Pál–SZATHMÁRI István–TERESTYÉNI Ferenc (1958): A magyar stilisztika vázlatja. Tankönyvkiadó, Bp.
- HEGEDŰS Géza (1991): Herczeg Ferenc (1863–1954). = A magyar irodalom arcképcsarnoka. URL: http://www.literatura.hu/irok/xxszazad/euproza/herczeg_ferenc.htm, (2013. augusztus 13.)
- HORVÁTH János (1925): Herczeg Ferenc. Irodalomtörténeti Közlemények, III–IV. 153–170. URL: http://epa.oszk.hu/00000/00001/00127/pdf/ITK_00127_1925_03-04_153-170.pdf, (2013. október 20.)
- LÁNCZ Irén (1999): Herczeg Ferenc novelláinak nyelvi sajátosságai. Hungarológiai Közlemények, 3–4. 137–145.
- NÉMETH G. Béla (1985): Az „úri középosztály” történetének egy dokumentuma: Herczeg Ferenc emlékezései. = Herczeg Ferenc emlékezései. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
- PÉTERFY Jenő (1983): Szabolcs házassága. = P. J. válogatott művei. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 723.
- RAJSLI Ilona (2004): A Balassi-költemények hasonlat-rendszere. Tanulmányok, 37. 76–88.
- SZABOLCSI Bence, szerk. (1966): Herczeg Ferenc, a „nemzeti klasszikus”. = A magyar irodalom története VI. A magyar irodalom története 1919-től napjainkig. Akadémiai Kiadó, Bp. URL: <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/06/83.html>, (2013. október 13.)
- UTASI Csaba (2000) Herczeg Ferenc és a történelmi regény. Híd, 10–12. 864–872.

CULTURE AND TRANSLATABILITY

On the example of novels by Ferenc Herczeg

Ferenc Herczeg is known in Hungarian literature partly as the writer of the Hungarian gentry and partly as the writer of the upper middle class: the middle-class citizens of Buda. Similarly to his books of Memoirs, his historical and social novels and plays, besides being good reading, also have considerable significance for the study of history, the sociology of narrative story forms and the history of mentality. Herczeg's depiction of provincial towns and his typology of bourgeois citizens are most faithfully reflected in his social novels with ironic undertones. The cultural-historical background of these texts is built on specific, rich phraseology. The idiomatic expressions and proverbial comparisons in Herczeg's texts characterize the world of Hungarian upper middle class using the treasure trove of Hungarian and European cultural heritage. The aim of this study is to find the characteristic features of Herczeg's phraseology and the study of its translatability and cultural decoding.

Keywords: culture, translatability, phraseology, szóláshasonlat, Ferenc Herczeg, social novel, Hungarian middle class, Hungarian gentry, Buda citizen.

KULTURA I MOGUČNOST PREVOĐENJA

Na primeru romana Ferenc Hercega

Leksika i frazeologija su alati kulturne interpretacije sveta. Frazeologizmi su važni izvori istorije kulture, bogata skladišta „visoke” i „niske” kulture. Cilj rada je pregled izreka i poređenja u romanima „A fogyó hold” (Mesec u iščezavanju, 1923) i „Husztí Husztí” (Hust iz Husta, 1906) Ferenc Hercega. Prisustvo poređenja u kasnije nastalom istorijskom romanu pisca čini dobro sagrađen sistem. Funkcija poređenja je izgrađivanje značenja ironije putem naglašavanja, ilustracije i buđenja atmosfere. Jedan sloj idioma potiče iz narodne frazeologije, a poseban sloj poređenja je originalna tvorevina samog pisca. Originalna poređenja Ferenc Hercega su moguća osnova dekonstrukcije „veličanstvene” mađarske prošlosti, nacionalne stereotipije putem ironije. U društvenom romanu Herceg izgrađuje manje složen sistem poređenja. Elementi spomenutog sistema se pojavljuju u emocionalno naglašenim, istaknutim situacijama romana (prevara, snobizam) formirajući diskretnu kritiku mađarskog gospodskog staleža. Tematika, kulturno-istorijski materijal poređenja u gore navedenim romanima Ferenc Hercega su veoma heterogeni. U slučaju adekvatnog „prevoda kulturnog materijala” potrebno je održati, sačuvati i sistem poređenja.

Ključne reči: kultura, frazeologija, izreka, poređenje, prevod, roman, Ferenc Herceg.

RUDAŠ JUTKA

Maribori Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
jutka.rudas@um.si

MAGYAR KULTÚRASPECIFIKUMOK A SZLOVÉN MŰFORDÍTÁSBAN

Hungarian Realia in Slovene Translation of Literary Works

Mađarske kulturne specifičnosti
u slovenačkim književnim prevodima

Az irodalmi szövegek hozzáférhetősége általában kultúrafüggő. A sikeres fordításnak feltétele, hogy a fordító mind az eredeti szöveg kulturális kontextusát világosan lássa, mind pedig azt a kulturális közeget, amelynek fordítását szánja. Ezért a fordítások gyakran meglepő világossággal mutatnak rá a kultúrák közti különbségekre. Műfordításkor ezért nem nyelvek közötti, hanem kultúrák közötti üzenetközvetítésről van szó. Megállapítható, hogy a kortárs magyar irodalom szövegeiben nagyon sok az olyan szimbolikus információforrás, amelyek a valóság modelljei, kulturális minták. Jelen tanulmányom a speciális jelentéssel bíró „kulturális reáliák” szlovén nyelvre fordításával foglalkozik. A lefordított kulturális reáliák konkrét eseteivel, fordítási lehetőségeivel/lehetetlenségeivel.

Kulcsszavak: kulturális reáliák, szlovén műfordítás, kortárs magyar irodalom, kulturális kontextus.

A fordítást az olyan nagyjából hozzáférhetetlen kapcsolatok nehezítik meg, mint a kultúra, illetve a kulturális szintek lefordítása/fordíthatósága, az idegenség, valamint az adott külső referenciák felismerése/fordíthatósága. Az irodalmi szövegek hozzáférhetősége általában kultúrafüggő. A sikeres fordításnak feltétele, hogy a fordító mind az eredeti szöveg kulturális kontextusát világosan lássa, mind pedig azt a kulturális közeget, amelynek fordítását szánja. Ezért a fordítások gyakran meglepő világossággal mutatnak rá a kul-

túrák közti különbségekre. Megállapítható, hogy a kortárs magyar irodalom szövegeiben nagyon sok az olyan szimbolikus információforrás, amelyek a valóság modelljei, kulturális minták. E fordításpoétikai alapotosságú tanulmány a speciális jelentéssel bíró „kulturális reáliák” szlovén nyelvre fordításával foglalkozik, a lefordított kulturális reáliák konkrét eseteire, fordítási lehetőségeire/lehetetlenségeire, konkrét átváltási műveleteire helyezve a hangsúlyt. Tagadhatatlan, hogy a fordítás(irodalom) a hatástörténetnek is része, ugyanis a más nyelvre fordítás az értelmezésnek egyik módja, márpedig minden értelmezés újraértelmezés. És mivel a nyelvek eltérőek egymástól, ezért a gondolkodás, a világlátás is eltér különböző nyelvek esetében. Gondolat és nyelv éppen elválaszthatatlanságuk miatt okoz kétszeres nehézséget a fordítónak. A kulturális jegyek nagyszámú jelenléte a kortárs magyar szövegekben egyszerre rejtőzködő és feltárulkozó jellegű. A kortárs magyar szépirodalmi művekben számos példát találunk a retorikai alakzatokkal, a kifejezésekkel, a stílussal való játékra, humorra és iróniára, a társadalmi-politikai, földrajzi, néprajzi és egyéb reáliák túlburjánzására. Fontolóra veszem azokat a nyelvi/kulturális kérdéseket, amelyeket az általam elemzett művek fordításbeli mivolta provokál, ugyanis a szlovénra lefordított könyvekkel kapcsolatban az olvasó elmerülhet az egyszerre bűvöletkeltő, ugyanakkor nehezen érthető szövegek vizsgálatába, értelmezésébe, amelyekben a nyelv(használat) és a szöveg immanenciáján túl valami többlet is mutatkozik. Voltaképpen nem a grammatika és nem a lexika, hanem a nyelvhasználat az a mozzanat, ahol a legközvetlenebbül megjelenik a nyelv, kitérítve a gondolkodást az életmód és a világnézet irányába. Az ezzel kapcsolatos elgondolások közös sajátossága, hogy a nyelvet a használat, a kommunikáció, a kontextus szempontjából kell megragadni. Az irodalmi szöveg létét a kontextus garantálja. A szövegeknek azonban számos kontextusa van: szintagmatikus–paradigmatikus, szövegszerű–nem szövegszerű, szövegen belüli–szövegen kívüli, a szerző és a befogadó szemszögéből tekintett stb. A jelentést nagymértékben befolyásolhatják a társadalmi-történeti körülmények, például a társadalmi szokásrendszerek a társadalom kultúrája, a befogadás és az alkotás konvenciói. A társadalmi és kulturális kontextus meghatározza a viselkedést, amelynek a verbális közlés, a szöveg is része. Az irodalmi fordításnak általános célja a diskurzív ekvivalencia elérése, amely a pragmatikus fordítási stratégia használata által a dinamikus ekvivalencia elérésére törekszik, azaz a makroszinten való „tökéletesség” átadására. Fordításkor tüzetesen foglalkozhatunk azzal a kérdéssel is, hogy miként vagyunk képesek létrehozni és megérteni a nyelvi cselekvéseket, és miként vagyunk képesek hatással lenni a tudáskeretekkel kapcsolatos megértésre. A tudáskeretek általában konvencionális természetűek, így meghatározzák, hogy egy bizonyos kultúrában mi a jellemző vagy tipikus.

Az olvasó/fordító feladata pedig az, hogy birtokában legyen ezeknek a tudáskereteknek. Ez az erős pragmatikus irányultság nagyon jellemző a (magyar) regények fordítására is, hiszen a művekben a pragmatikus erőt nagymértékben maga a nyelvi nemlét képezi. Jurij Lotman gondolatával: „Valójában a pragmatikai szempont a szöveg *működési aspektusa*, amennyiben a szöveg mechanizmusa valaminek a kívülről való bevitelét feltételezi. Legyen bár a »kívülről« jövő dolog egy másik szöveg vagy olvasó (aki szintén egy »másik szöveg«), vagy a kulturális kontextus, feltétlenül szükség van rá ahhoz, hogy az új jelentések képződésének a szöveg immanens struktúrájában adott lehetősége realizálódhassék” (LOTMAN 1994; 65).

A szlovénra fordított kortárs magyar regényekben nagy számban fellelhetőek a legismertebb retorikai trópusok, a sajátosan kódolt metaforák, valamint azok a „kultúrspecifikumok” vagy „kulturális reáliák”, melyek az értelmezés konkrét kulturális és asszociációs formáját igénylik. Ennek megértése/fordítása jártasságot előfeltételez, amelyet egy kulturálisan meghatározott közösség ismer, formál. E reáliák ugyanis olyan mentális, érzelmi, társadalmi stb. sémák, amelyek az adott kulturális kontextusban speciális jelentéssel bírnak. E tanulmányban konkrét példák alapján fontolóra veszem azokat a fordítási módokat is, melyeket a szlovén fordítók alkalmaztak az általam kiválasztott művekben.¹ Mert az átvitel az egyik nyelvből a másikba nemcsak logikai funkció, hanem magának a nyelvnek is a metaforája. Érdekes felismerés, hogy mely szövegrészek igényeltek átvételt (transzliteráció), analógiakeresést, nyílt magyarázó fordítást, rejtett magyarázó fordítást, lábjegyzetelést, általánosító fordítást, teljes átalakítást, esetleg kihagyást, illetve hozzáadást.

Mivel az értelmezés a fordítás egy módja, számtalanszor merülnek fel olyan kérdések is, hogyan fordíthatók le úgy az egyes kultúrák és kulturális szintek, hogy közben lehetővé váljék az ismerős és az idegen kölcsönhatása. A fordítónak egy idegen kultúrát kell föltérképeznie úgy, hogy közelebb hozza az idegen elemeket, mert a cél, hogy megértsük az idegenséget. Épp a történelmi anyagra jellemző a droyseni „lyukas tények” (punctured facts), „a titkos kulcsok” (cryptic encodings) feltárása, az ezekre való ráतालálás és napvilágra hozása a feladat, mintegy „bányászati művészet”-ként, „föld alatti munka” eredményeként. Erre az összefüggésre a magyar irodalomban

¹ A Szerezni egy nőt, a Hrabal könyve és az Isten hozott című szépirodalmi művekből felhasznált idézeteket három hallgatóm 2013 szeptemberében leadott szemináriumi záródolgozatából merítem, melyek témavezetője voltam: Kardoš Lucija: A rózsaszín alatt (Darvasi László: Szerezni egy nőt című könyvének értelmezése magyarul és szlovén fordításban); Kočiš Timea: Az angyalok fordítása (Esterházy Péter Hrabal könyvének szlovén fordításáról); Koša Peter: Vidéki tekintet (Grešó Krisztián Isten hozott című regénye magyarul és szlovén fordításban).

többször is előforduló kuruc–labanc szembenállás talán a legmegfelelőbb. Ez a szembeállítás a legutóbbi mintegy három évszázadban a hozzá társított gazdag mellékjelentések miatt játszhat fontos szerepet az értelmezésben. Esterházy Péter két szlovénra fordított könyvében is előfordul ez, nevezetesen a *Harmonia caelestis*ben (HC) és a *Hrabal* könyvében. A két könyvet nem ugyanaz a fordító ültette át szlovénra, s mindkettő úgy döntött, hogy a regényt nem szerencsés jegyzetekkel olvasni, ezért a lefordított művekben mindkettő meghagyta a magyar kifejezést. Mivel a kuruc szó már bekerült a szlovén történelmi terminus technicusok közé, ezért a HC-ben a morfológiai változtatásokkal átvett, „kruc” szó áll, míg a *Hrabal* könyve a magyar grammatika elvét alkalmazva meghagyja a „kuruc” szót.

Például: „Útközben édesapám egy kuruc csapattal találkozott. Megkérdik tőle a katonák: Mi vagy? **Kuruc-e** vagy **labanc**? Az én jámbor apám nem tudta, kikkel áll szemben, és azt mondta nekik, labanc. Erre a kurucok jól elverték” (HC, 23). „Med potjo je moj oče srečal enoto krucev. Vojaki ga vprašajo: Kaj si? **Kruc** ali **labanc**? Moj pohlevni oče ni vedel, kdo mu stoji nasproti, in jim je rekel, da je labanc. Zato so ga kruci pošteno prebutali” (HC, 27).

Vagy a *Hrabal* könyvében: „Az, ami az amerikaiaknak a blues, az a magyaroknak a keserves – erre a fölismerésére büszke volt, ezért, és nem másért, szerette jobban a **kurucokat** a **labancoknál**” (ESTERHÁZY 1990; 166). „Kar je za Američane blues, je za Madžare péta žalnica – na to odkritje je bil ponosen, zato, in ne zavoljo drugega, je imel raje **kuruce** kot **labance**” (ESTERHÁZY 1993; 129).

Már ez az egyetlen példa is mutatja, hogy a társadalmi-politikai reáliák fordítása eléggé nagy kihívást jelent(het) a fordítók számára, ugyanis itt egy teljesen idegen élettapasztalatot, közigazgatási és államberendezkedési struktúrát, hatalmi szervek neveit, politikai és egyéb katonai kifejezéseket kell átültetni egy idegen kultúrába. Ez esetben roppant nehéz analógiát teremteni a két kultúra között. Ennek eredményeként a morfológiai változtatásokkal való átvitel mellett, a megszokottnál is gyakrabban használatosak a fordítói megjegyzések és lábjegyzetek.

Példa: „Azt nem lehet állítani, hogy az **ávósok** kínzásai kellemesek lettek volna, bár Janák Imre kis hal volt, a kommunista mozgalom rutináldozata, de hát az ütés az ütés, a fülbeverzés az fülbeverzés, és a félelem az félelem, ám mindez semmi ahhoz képest, amit cellatársaitól kellett elszenvednie” (HC, 251). „Ni mogoče trditi, da so bila mučenja tajnih policajev, **ávóšev** prijetna, čeprav je bil Imre Janák majhna riba, rutinska žrtev komunističnega gibanja, a udarec je udarec, kri iz ušes je kri iz ušes in strah je strah, vendar vse to ni bilo nič v primerjavi s tem, kar so mu storili sojetniki” (HC, 291). Vagy az *Isten hozott*ban: „Azt hitték az **ávósok**, a hősöket koszorúzza, pedig csak

el akarta rejteni azt a műanyag vackot” (GRECSÓ 2005; 282). „Avovci so mislili, da polaga venec junakom, on pa je hotel samo skriti tisto plastično navlako” (GRECSÓ 2009; 290).

Avagy a *Hrabal* könyvében: „Amikor csöngött a telefon, nálam két ember búj, egy 19 éves fiú, egy »forradalmár«, róla nem akarok többet mondan, meg az **ávós** barátnőm... Gépirónő volt az **ávón**” (ESTERHÁZY 1990; 75). „Ko je zabrnel telefon, sta se dva skrivala pri meni, neki devetnajstleten fant, neki »revolucionar«, več o njem ne želim povedati, in moja prijateljica avojka... Tipkarica je bila na **ÁVO***...” (ESTERHÁZY 1993; 60).

Mivel a szlovén olvasó kulturális kódjai szolgáltatják az említett könyvek megértésének paramétereit, e ráérvés szerint a *HC* fordítója mégsem tartotta szükségesnek a lábjegyzetet, így az átvitelt alkalmazta, míg a *Hrabal* könyvének és az *Isten hozott*nak a fordítója a lábjegyzetet tartotta a legalkalmasabb fordítási eljárásnak. A diktatúra nyelvéből következően ugyan van erre szlovén ekvivalencia is, az „UDBA”, amely szintén nem lett volna szerencsés megoldás, mert itt explicit magyar referencia feltételezi a valóság megértését. Ezért tartom jónak ez esetben a lábjegyzet alkalmazását. A *Hrabal* könyvében a lábjegyzet tulajdonképpen nem is magyarázás, csupán a magyar kifejezés szlovénra fordítása: **Államvédelmi Osztály jelentését = Oddelek za državno zaščito. Az Isten hozott is az „avovci”-val az ÁVO rövidítést fejti ki, „oddelek državne varnosti”** magyarázattal. Hasonló eset mutatkozik a „békepapok” vagy a „KISZ” fogalmakkal is, ahol a fordítónő akár a szó szerinti, akár a magyarázó fordítást alkalmazta, több esetben hozzáadta a részletes magyarázattal ellátott lábjegyzetet. A „**mirovni duhovnik**” kifejezést lábjegyzetben például a következőképpen magyarázza el: „**Skorumpirani duhovniki, ki so sodelovali s partijo in pripadniki državne varnosti, da bi oslabili vpliv cerkve in vere. Gibanje je bilo po sovjetskem vzoru najučinkovitejše prav na Madžarskem in se je obdržala desetletja.**” Miközben a KISZ-tábor kifejezést magyarázó fordítással látja el.

Példa az *Isten hozott*ból: „Csak irigy szívű és félnék **békepapok**, akik mostanság mindenkinél gyakrabban hagyják el magukról a béke előtagot...” (GRECSÓ 2005; 190). „Obstajajo le nevoščljivi in plahi **mirovni duhovniki**, ki dandanes hitreje kot drugi izpustijo pridevnik mirovni...” (GRECSÓ 2009; 197). Vagy: „Mióta Tótvárosba kerültem óvatosabb lettem, hatott rám ez a város, itt minden csendes és alázatos, még a tanítóképző is szerény, néhány éves kihelyezett tagozat, az épületek nemrég **KISZ-táborként** üzemeltek” (GRECSÓ 2005; 8). „Odkar sem prišel v Tótváros, sem postal previdejši, mesto je vplivalo name, tukaj je vse tiho in ponižno, še učiteljišče je skromna, nekaj let stara izpostava, zgradbe so bile še pred kratkim **tabor Zveze komunistične mladine Madžarske**” (GRECSÓ 2009; 8).

A lábjegyzet alkalmazásában én nem látom a mű esztétikai értékének csökkenését, hanem ellenkezőleg: a jegyzeteken keresztül feltáruló idegen történelmi világ varázsa az, ami magával ragadó. És nem utolsósorban ezekkel a történelmi tényekkel ellátott hézagban mutatkozik meg a mű ironikus szemlélete. E hézag felderítése sokkal elmélyültebb gondolkodásra is utal(hat). Jegyzet nélkül elsikkad a mű humora, észrevehetetlenek maradnának az allúziók, szójátékok.

Esterházy regénye a *Számozott mondatok az Esterházy család életéből* révén olyan összefüggésrendszert is kínál, amely elsősorban a magyar anyanyelvű közösség történeti tapasztalatához kapcsolódik. A HC szlovén fordításakor felmerül annak a társadalmi, megszólítási formának a nehézsége, amely éles különbséget tesz a gróf, a herceg, a fejedelem stb. megnevezések között. A történelem során a mai Szlovénia területén nem voltak olyan nagy társadalmi különbségek, mint Magyarországon, ezért maga a nyelv is másképpen használta és használja e neves személyek, uralkodók címeit, rangjait. Ennek megfelelően a szlovénban a leggyakoribb a **von**, a **baron**, a **grof**, a **knez** és a **vojvoda** cím. Van azonban egy érdekesség: a magyar herceg szóra a szlovén három különböző megnevezést alkalmaz. A magyar hercegnek megfelel a szlovén *knez* kifejezés, ugyanakkor a magyar herceg a szlovén *vojvodát* is tükrözi, a magyar herceg szlovénul *princet* is jelent. A fordításban ez konkrét „történelmi” személyhez kötődő titulussal párosul. Az említett könyv fordításakor nehézséget okozott a **grófnő** és a **grófné** páros ekvivalenciája is, mert a grófné a szlovén nyelvben ismeretlen, de a fordítási megoldás nagyon frappáns lett a **grófnő** = **grofica** és **grófné** = **grofinja** ekvivalenciával. A magyarban az apa szónak a grammatikája számos olyan árnyalatot képes kifejezni, melyek más nyelvekben nehézkes körülírásokkal lehetségesek csak. Mivel más a magyar és a szlovén nyelv rendszere, a magyar „édesapám” szót a szlovénban körülírással lehet csak visszaadni, azaz „az én drága apám/drága apám” formulával. A magyar képes egy szóval kifejezni, a szlovén csupán szókapcsolattal, ami mintegy túlmagyarázást, mondhatnám, modorosságot eredményez. Ezért a túlmagyarázás vagy legalábbis a kellelénél nagyobb stílusfokozás kivédése végett az „apám” és az „édesapám” szóra a szlovénban a fordító az „**apám**” (**oče**) és az „**én apám**” (**moj oče**) kifejezést alkalmazta, mely utóbbi az „édesapám” szónak az ekvivalense: „Ment tovább az **apám**, és most egy csapat labanccal találkozott. Kérdik emezek is: Mi vagy? Kuruc-e vagy labanc? **Édesapám** most sem tudta, kivel áll szemben, azt sem tudta, ki az, aki azokkal áll szemben. [...] Erre a labancok is jól elverték” (HC, 23). „**Oče** je šel naprej in srečal enoto labancev. Tudi ti ga vprašajo: Kaj si? Kruc ali labanc? **Moj oče** niti zdaj ni vedel, kdo mu stoji nasproti, in ni

vedel niti tega, kdo je ta, ki stoji nasproti tem. [...] Zato so ga tudi labanci pošteno prebutali” (HC, 27).

Ebben is nagyon erősen megmutatkozik, hogy a nyelv, s ezáltal a kultúra, valamint a stílus azért különösen fontos a fordításban, mert általuk nyilvánul meg az adott szöveg „szellemi univerzuma”. A nevek által kulturálisan meghatározott szellemi univerzumot tárja elének Darvasi László *Szerezni egy nőt* című könyve. Az egyes novellák címszereplőinek neve mint kulturális kódok szélesebb lehetőséget biztosítanak a műalkotás értelmezéséhez. E könyv poétikája felhívja a figyelmünket arra, hogy az irodalmi művekben használt „mai” magyar nyelv kölcsönszavaival (direkt kölcsönzéseivel, hibrid kölcsönzéseivel, jelentéskölcsönzéseivel, tükörszóalkotásaival) díszítve még változatosabb is lehet. Kérdés, mennyire láttatja ez a nyelvi jelenség magát a fordításban. Érdeemes megfigyelni, hogyan értelmeződik át a szláv betét a szláv/szlovén fordításban. Mivel az elemzett könyvben számos női név szláv eredetű – pl. **Pamela Krv**, **Vera Domitun** –, ezért fordításkor a teljes átvitel alkalmazása történik, illetve az átvitel morfológiai változtatása az olyan esetekben, mint azt az alábbi példa mutatja: **Rozália Fugger-Schmidt** = **Rozalija Fugger-Schmidt**, **Zaira Arbanaszi** = **Zaira Arbanasi**, **Emilia Kastya** = **Emilija Kastya**, **Anna-Mária Mohács** = **Ana-Marija Mohač**, **Éva Rajnák** = **Eva Rajnak** és **Júlia Szunce** = **Julija Sunce**. A szláv eredetű női nevek azt sugallják, hogy a magyar szövegben megvan a funkciójuk: elkerülhetetlenül és szükségszerűen reflektálnak a (fiktív) balkáni háborúra, azaz többlet-, illetve irodalmon kívüli információkat közölnek. A szlovén változatban, meghagyva a szláv neveket, ez a többletérték elmarad. Ebben a regényben hasonló esettel találkozunk az ételek megnevezésével is. Mígözben a magyar gasztronómiában a száрма, de leginkább a gibánica az idegen, addig a szlovén étkezési kultúrában mindkettő otthonos. A fordítás ez esetben csupán a morfológiai változtatással való átvitelt alkalmazta, a „magyar” szöveg mélyszemantikája pedig a szlovén változatban vesztett értékéből.

Például: „Hány ilyen történet van, hogy jöttek haza, Belgrádba, Nišbe, Novi Sadra a fiúk, jöttek haza a sárból, a mocsokból, az elátkozott hegyoldalokból, az áruló folyópartoktól, és le se vették a bakancsot, a vértől barnálló katonai övet, a dőgláncot a nyakukból, de máris odatérdeltek az édesanyánk elé, és könyörögtek, üssön elébb, csak utána öleljen, csak aztán tálalja a **szármát** és a **gibanicát**” (DARVASI 2000; 111). „Koliko zgodb pripoveduje o fantih, ki so se vrnili domov, v Beograd, Niš, Novi Sad, iz blata, svinjarije, s prekletih pobočij in z izdajalskih obrežij rek, ki si niso niti dobro sezuli okovanih škornjev, sneli vojaškega pasu, rjavečega od krvi, in ovratne verižice s svojim imenom za primer smrti, že so pokleknil prednjo in moledovali: Najprej me udarite, mati, najprej me udarite, šele potem stisnite v objem, šele potem dajte na mizo **sarmo** in **gibanico**” (DARVASI 2005; 123).

E témakörben nem elhanyagolhatóak a földrajzi reáliák fordításainak különböző módszerei sem. Kettőt emelnék ki: a *HC*-ben nyílt magyarázó fordítással él a fordító Pozsony történelmi városának a megnevezésénél. A régi szlovén irodalmi nyelvben ugyan él a Požon városnév, de a mai jelentése teljesen elveszítette értelmét, ezért a fordító meghagyja a régi nevet is, valamint magyarázásképpen beilleszti a város ma használt nevét is: „Édesapám – kel­ lő és tapintatos előkészítés után – a szokásosnál korábban kelt föl, hogy még a szelet kenyér levágása, az eszéki híd fölégetése és az Agrobank vezetői elleni büntetőeljárás megindítása előtt elugorjék át **Pozsonyba**, az országgyűlés színhelyére, az új, készülő Magyarország kohójába, a szeretőjéhez” (*HC*, 65). „Moj oče je – po potrebnih in previdnih priprava­ h – vstal prej kot običajno, da bi lahko odrezal kos kruha in še pred požigom osiješkega mosta in začetkom kazenskega postopka proti vodjem Agrobanke skočil v **Požon, današnjo Bratislavo**, na prizorišče državnega zбора, v kovačnico nove, nastajajoče Madžarske, k ljubici” (*HC*, 72).

Hasonló fordítástechnikát alkalmaz Darvasi László *Szerezni egy nőt* című regényének szlovén fordítója is, ahol a Maros szóhoz magyarázatképpen odairja még a folyó szót is: „A levegőtáncosok a **Maros** szennyes habjai fölött élnek, leginkább persze remegve, hullámozva alszanak” (DARVASI 2000; 118). „Zračni plesalci živijo nad umazanimi penami **reke Maros**, najljubše od vsega, seveda, pa jim je podrtavanje in valovanje med spanjem” (DARVASI 2005; 131).

Az irodalmi szövegben az értelemvonatkozások szövevénye soha nem merül ki teljesen azokban a relációkban, amelyek a szavak főjelentései között állnak fenn. Az irodalmi mondat terjedelmét éppen a közrejátszó jelentésrelációk, a figuratív nyelvhasználat adja, és azok az állandósult szókapcsolatok, amelyek gyakran idiomatizáltak. Ilyenek például a szójátékok, nyelvi játékok, a klisék, közmondások, a képes kifejezések, a dalszövegek, a megszólítások, az intézménynevek rövidítései, a szólások, sőt a káromkodások is. A szójátékokban például önálló értelemegységek vannak egymás ellen kijátszva, amelyek szétvetik a beszéd egységét, és megkövetelik, hogy egy magasabban reflektált értelemvonatkozásban értsük meg őket.

Esterházy Péter *HC*-je bizonyos részeinek szójátékai többretegűek, kulturálisan kódoltak, és az értelemelvárást különböző szintekre terjesztik ki: „Anyám tüstént fölriadt, felkőnyökölt a párnái közül (mindig négy-öt párnát használt, kicsiket, nagyobbakat, keményet, puhát, cihával, anélkül; kevessebbel boldogtalan lett volna), s leste apám száját, aki apám édes félálomban éppen azt lehelte maga (s persze anyám) elé, hogy teszem azt, **Ágnes** (értsd: **vonzott, mint egy jó elektromágnes**) vagy **Mariann** (értsd: **imádtuk mindannyian, de ő csak engem akart, még ma is tart, ha nem jön**

Elemér, ki minden lyukba mindig belefér)” (HC, 189). „Mama se je pri priči prebudila, se privzdignila med blazinami (vedno je uporabljala po štiri blazine, pet blazin, majhne, velike, trde, mehke, v prevleki in brez nje; če bi jih bilo manj, bi bila nesrečna) in prežala na očetova usta, ki so v očetovem polsnu prav tedaj dahnila predse (in pred mojo mamo), recimo, **Bernardet (razumi: privlačna kot dober elektromagnet) ali Vali (razumi: vsi smo jo oboževali, a ona mene je hotela, ljubezen se ne bo izpela, dokler ne pride Dane, ki v luknjo venomer zadane)**” (HC, 219).

Az Ágnes–elektromágnes, Mariann–mindannyian és az Elemér–ki minden lyukba mindig belefér szókapcsolatoknak hangzása fontos, hogy a fordításban is megmaradjon. A szlovén változat zseniálisan él ezzel a formulával, szlovén szóláshasonlattal ez a rész szinte ekvivalens az eredetivel, igaz azonban, hogy a kulturális allúzió – mely az 1960-as évekbeli Mesélj a nőkről, mesélj a nőkről...² magyar slágerre rímel – eltűnik.

A Hrabal könyve fordítójának kiváló nyelvtudása, nyelvi kreativitása, valamint humorérzékre nagyon sok esetben tökéletesen adja vissza Esterházy nyelvi bravúrait: „**Mér, mér, mit mér?! Mer a patikus is mér! Mindig ez a hogyengedhettemeg!**” (ESTERHÁZY 1990; 54) „**Zakaj, zakaj, kaj zakaj? Ker ima mačka rep nazaj, zato zakaj! Venomer ta kakojetolahkodovoli!**” (ESTERHÁZY 1993; 44).

A kortárs magyar irodalmi szövegek bővelkednek literalizált frazeológizmusokkal, s ha ezeknek a szólásoknak, közmondásoknak vagy dalszövegeknek stb. a szlovén nyelvben is megvan az ún. ekvivalense és lehetséges literalizált olvasata – és ha csupán hangulatot hivatottak tükrözni, akkor vagy az átvitel vagy az adaptáció mint fordítási technika a legalkalmasabb eljárás. Ez utóbbit az *Isten hozott* című könyvben a fordítónő bravúrosan alkalmazta: „Körben mulatott a falu, alig üldögélt valaki. **Element a Lidi néni a vásárba, üvöltötték, csuhajja.** A férfiak kidülledt szemmel kiáltoztak, egészen elnyomva az asszonyok éles, nyávogó hangját. **Batyut kötött a hátára, csuhajja**” (GRECSÓ 2005; 88). „Vas je veseljačila v krogu, le redko kdo je sedel. **Se kiki! co prodala bom, so tulili. Moški so se drli z izbuljenimi očmi, povsem so nadglasili ostre, cvileče ženske glasove. Ne grem, ne grem, ne grem domov, sem žejna premočno**” (GRECSÓ 2009; 84). Vagy: „**Add ide a didit, a háromkilós didit,** énekelte az egyik olajos, lenyalt hajú roma a színpadon” (GRECSÓ 2005; 89). „**Ne boš mi cicike majal, je na odru pel Rom z naoljenimi, polizanimi lasmi**” (GRECSÓ 2009; 85).

² A Mesélj a nőkről, mesélj a nőkről... című 1968-ban íródott dal referenciául szolgáló sorai: „És jött egy Mariann, / imádtuk mindannyian, / de ő csak engem akart, / még ma is tart, / ha nem jön Anni... / [...] / Ágnes, / vonzott mint egy jó elektromágnes.”

A két dalszöveg jelentése ebben az esetben a cselekmény szempontjából nem fontos, noha kulturálisan kódolt, viszont a célkultúra szempontjából kíválónak találom, hogy a fordításban hasonló hangulatú szlovén mulatószöveg szerepel, mely humorával és iróniájával alludál a szöveggörnyezetre, esetünkben az egyes vidéki, falusi emberek világképére.

Bonyolultabb azonban a helyzet, ha a célnyelvben nem áll rendelkezésünkre ekvivalencia az állandósult beszédfordulatokra, akkor a fordítók általában a teljes átalakítás műveletéhez folyamodtak, ez pedig azzal jár, hogy több esetben az eredetiből elvész a többlettérték. Mivel a *HC* fordításában több helyütt idegen referenciákat kell alkalmazni, ezek néha jelentéktelenné is tehetik a megértést. Ilyen például a „Több is veszett Mohácsnál” szólás. Mivel ennek a könyvnek a magyar világot, a magyar történelmet kell tükröznie, ezért jó megoldásnak tartom a szlovén változatban a jelentésátvitel alkalmazását, hiszen ha bármely más szlovén történelmi vonatkozású szólással helyettesítette volna a fordító, élesen felmerülne az átértelmezés hitelének kérdése.

Például: „Föltéve, de meg nem engedve, hogy édesapámat nem üldözik, és ő (1) ezt tudja, oké, **több is veszett Mohácsnál**. Ha továbbra sem üldözik, és ő (2) ezt nem tudja, vagyis úgy tudja, üldözik, noha nem üldözik, hát ez bizony a paranoia. Mármost ha édesapámat üldözik, és ő (3) evvel tisztában van, akkor édesapám neve: áldozat. Szép dolog az. Ám ha üldözik, és (4) nem tudja, arra nincs magyar szó. Ez nem szép dolog, hogy nincs szó” (*HC*, 253). „Če domnevamo, da mojega očeta ne preganjajo in da on (1) to ve, prav, **da le ni hujšega**. Če ga še vedno ne preganjajo, a on (2) tega ne ve oziroma misli, da ga preganjajo, čeprav ga ne preganjajo, potem je to pač gotovo paranoja. Toda če mojega očeta preganjajo in si je on (3) glede tega na čistem, potem je očetovo ime: žrtev. To je lepo. A če ga preganjajo in on (4) tega ne ve, za to v madžarščini ni besede. To pa ni lepo, da ni besede” (*HC*, 293).

Az erős kulturális meghatározottságú jelenségek fordítása egyike az átültetések problematikus területének. Ezen jelenségek közé tartoznak a rövidítések, a szerencsejátékok, az ételek, italok stb. Itt nagyon sok esetben a fordítás adaptációt, körülírást, magyarázó fordítást vagy kulturális áthelyezést, vagy akár kihagyást igényelt. Például **SZTK = ambulanta**, **BKV = Mestni potniški promet**, **pörkölt = perkelt**, **szaloncukor = fondan bonbon**, **Bambi = pijača**, **traubiszódás üveg = steklenica** stb.

Nem szerencsés fordítási eljárásnak, sőt fordítási hibának tartom azonban az alábbi jelenséget, melyben a fordító a szó szerinti fordítást helyezte előtérbe: „Én nem vagyok egy **lottóötös...**” (ESTERHÁZY 1990; 54). „Jaz nisem nobena **petica na loteriji...**” (ESTERHÁZY 1993; 44). A lottó ötösnek a szlovén megfelelője a „lottó hetes”, azaz „sedmica”, ezért sokkal elegánsabb lett volna ez esetben a kulturális áthelyezés. Ez utóbbit alkalmazta

Maja Likar fordítónő Spiró György *Prah* című drámájának szlovén változatában, melyet 2011-ben mutattak be a Szlovén Nemzeti Színházban Vinko Möderndorfer rendezésében.

Némely szlovénra fordított mű láthatólag törekszik arra, hogy e művek kapcsolódjanak a beszélt nyelvhez, ezekben a magyar szleng, a trágárságok, az argó így mutatkozik meg: „Édesapám **baszott** fizetni tartásdíjat. **Dögölj meg te hülye kurva**, üzenete édesanyámnak. És a fiaid, nem gondolsz a fi-aidra?!, sikoltozott anyám. **Menjenek a kurva anyjukba** azok is, üvöltött apám, amit édesanyám reményként s biztatásként értelmezett, mert a **kurva anyjába menni** mégsem ugyanaz, mint a megdögleni. [...] ez az érzésük, ezt súgja valami, és hogy édesapám mért **olyan geci**, hogy nem fizet, végül is a gyerekei mindennapi kenyeréről van szó, betevő falat, felelősség meg család. Hogy mi a **büdös kurva anyjuk** köze van nekik ehhez, mert akkor még **nem volt beszarva**” (HC, 71). „Moj oče **ni jebal** plačevanja alimentov. **Crkni, ti neumna kurba**, je sporočil moji mami. In tvoji sinovi, ne misliš na svoje sinove?!, je vresčala mama. Naj **grejo tudi oni v pizdo materino**, je vpil oče, kar si je mama razlagala kot vzrok za upanje in spodbudo, ker **iti v pizdo materino** vendarle ni isto kot crkniti. [...] tako se jima zdi, in to na nekaj kaže, in zakaj je oče **taka pizda**, da ne plačuje, konec koncev gre za vsakdanji kruh njegovih otrok, nimajo kaj dati v usta, odgovornost in družina. **Koji kurac** imata onadva s tem, takrat se namreč **še ni posral**” (HC, 81).

Ez a provokatív grammatikai furfang a szabados beszéd önparódiájaként működik, és a műben másodlagos szerepet kap a jóhangzás követelménye, vagy „mintha olyan stiláris erőfeszítésnek lennénk szem- és fültanúi, amely a beszélt nyelv kiszámított esetlegességeit és hanyag eleganciáját próbálná reprodukálni” (BAZSÁNYI 2001; 5). Ez a szabados beszéd, illetve a káromkodás a kulturális reáliák közé tartozik. Igaz, mentalitásbeli kérdés is, ugyanis nem minden nyelven/nyelvben éri el poétikus szerepét. Az affektív implikációk visszaadása a célnyelvi szövegben itt különösen fontos, noha a szlovén nyelvben előforduló enyhe káromkodási formák – melynek leg-többje átvétel szerb vagy horvát nyelvből – nem versenyezhetnek a magyar káromkodási formák gazdagságával, annak ellenére, hogy a szlovén fordítók tüzetesen keresik/keresték a stilárisan megfelelő durva kifejezéseket. A kiemelt szövegrésszel ábrázolva azonban mégis azt állapíthatom meg, hogy a szlovén változat nem adja vissza az eredeti hangulatát.

Az alulretorizált nyelvhasználat, a trágár kifejezések, valamint a káromkodások különös képet mutatnak Darvasi László *Szerezni egy nőt* című regényének szlovén fordításában. A balkáni miliőbe helyezett regényvilág átveszi a szláv, esetünkben a szerb káromkodási mintákat, melyeket a szlovén fordítónő csupán a szlovén nyelvtanhoz igazítva ültet át. A *Szerezni egy*

nőt magyar „változatában” természetesen ennek is van többletértéke, úgy, mint ahogyan a női neveknek, valamint az ételneveknek is. A szlovén fordításban mindez a nyelvi kényszer, valamint a kulturális „otthonosság” miatt elsikkad: „Nem pezsgővel és kaviárral keltem, a szomszéd kislánya se nyalta ki a csöndes délutánokon a szememből a könnyívó muslincát, ám nem is az volt az első mondatom, hogy **picsku materinu**” (DARVASI 2000; 25). „Nisem vstajal s šampanjcem in kaviarjem niti mi ni sosedova deklica ob tihih popoldnevih lizala solznih mušic z oči, pa vendar nisem začel dneva s stavkom: **v pičku materinu**” (DARVASI 2005; 30). Vagy: „**Szunce ti jebem**, dűnnyögtem Mehmednek, aki gurgulázva nevetett, így mutatva, hogy vadmézet csorgatott a nyelvére, hogy az igazság jele ne csak igaz, de szép is legyen” (DARVASI 2000; 26). „**Jebem ti sunce**, sem godrnjal nad Mehmedom, ki se je grgraje smejal in pri tem kazal kupček divjega medu, ki si ga je nakapljal na jezik, da znamenje resnice ne bi bilo samo resnično, ampak tudi lepo” (DARVASI 2005; 31).

Megállapítható, hogy a kortárs magyar szövegek megértését illetően történeti, kulturális megértés nélkül a fordító – mint kiváló filológus – nem lehet eredményes. Ezen elv szerint nem maguknak a nyelvi elemeknek, hanem azoknak a „gondolkodásmódoknak” a fordítása a feladat, amelyek ezekben a nyelvi elemekben megtestesülnek. Továbbá az általam elemzett szövegek nem is csupán kultúraspecifikus információközvetítők, hanem az individuálisnak a kifejezői, tudniillik az egyes szöveg/könyv/szerző üzenetei egy meghatározott kommunikációs szituáció és kultúra keretén belül jöttek létre. Ezért, mint ahogyan a példákban is kirajzolódik, egy-egy szövegrésznél más-más megközelítések domináltak a fordításban. Van, ahol a honosítás lett a legjobb alternatíva, de van, ahol éppen – a horizont kitágítása miatt – az idegenítés éri el a szöveg(rész) esztétikai mivoltát. Tehát a fordításnál az alternatívák, a nüanszok bonyolult szóródása közül kellett választani. Úgy vélem, hogy makroszinten a magyar könyvek szlovénra való fordítása a dinamikus ekvivalencia elvét követi, ahol váltakoznak és kiegészítik egymást a különböző ekvivalensek: a referenciális, a textuális, a kontextuális, a funkcionális, a pragmatikai stb. A funkcionális viszonyfogalom az elemzett könyvek kapcsán az olyan kapcsolatok sorát jelentette, ahol egyes potenciális ekvivalensek a fordítási produktumban aktualizálódtak az adott kultúra számára, mások ugyanakkor nem. Bizonyos esetben a fordítók éppen a szöveg másságának megismerése miatt nem tüntették el teljes mértékben a műből az idegenség jegyeit, ennek ellenére „átmentették” a magyar szöveg szellemét a szlovén nyelvi, kulturális és szellemi szférába.

Irodalom

- BAZSÁNYI Sándor (2001): „Érdekes szók, leleményes rendben”. Beszélő, 7–8.
- DARVASI László (2000): Szerezni egy nőt. Jelenkor, Pécs
- DARVASI, László (2005): Dobiti žensko. Ford. Marjanca Mihelič. Študentska založba, Ljubljana
- ESTERHÁZY Péter (1990): Hrabal könyve. Magvető, Budapest
- ESTERHÁZY, Péter (1993): Hrabalova knjiga. Ford. Marjanca Mihelič. Wieser, Celovec–Salzburg
- ESTERHÁZY Péter (2000): Harmonia caelestis. Magvető, Budapest
- ESTERHÁZY Péter (2013): Harmonia caelestis. Ford. Mladen Pavičić. Študentska založba, Ljubljana
- GRECSÓ Krisztián (2005): Isten hozott. Magvető, Budapest
- GRECSÓ, Krisztián (2009): Dobrodošel. Ford. Gabriella Gaál. Didakta, Radovljica
- N. KOVÁCS TÍMEA szerk. (2004): A fordítás mint kulturális praxis. Jelenkor, Pécs
- LOTMAN, Jurij (1994): Szöveg a szövegben. = Kultúra, szöveg, narráció. Orosz elméletírók tanulmányai. In Honorem Jurij Lotman. Kovács Árpád és V. Gilbert Edit szerk. Klausz Ildikó, Pálfi Ágnes et al. ford. Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs
- RUDAŠ Jutka (2006): A szellem finom játéka. A kortárs magyar irodalom interkulturális aspektusai. Kijárat, Budapest

HUNGARIAN REALIA IN SLOVENE TRANSLATION
OF LITERARY WORKS

The accessibility of literary texts is usually culture dependent. The prerequisite of successful translation is that the translator has a clear understanding of the cultural context of both the original text and of the medium for which the translation is intended. Consequently, translations often very vividly point out the differences between cultures. Translations of literary works therefore do not convey messages between languages but between cultures. It can be laid down as a fact that texts of contemporary Hungarian literature abandon in symbolic sources of information which are models of reality, cultural patterns. My present study deals with the translations into Slovene of Hungarian “cultural realia” with specific meaning, presenting concrete examples of translated realia and the possibility or impossibility of their translations.

Keywords: cultural realia, Sloven translation, contemporary Hungarian prose, cultural context.

MAĐARSKE KULTURNE SPECIFIČNOSTI U SLOVENAČKIM KNJIŽEVNIM PREVODIMA

Dostupnost književnih tekstova obično zavisi od kulture. Preduslov uspešnog prevoda je da prevodilac jasno vidi ne samo kulturni kontekst originalnog teksta, nego i onu kulturnu sredinu kojoj je prevod namenjen. Zbog toga prevodi često sa iznenađujućom jasnoćom ukazuju na razlike među kulturama. Kod književnih prevoda je zbog toga reč o razmeni poruka između kultura a ne između jezika. Možemo konstatovati da u tekstovima savremene mađarske književnosti postoji veoma mnogo takvih simboličkih izvora informacija koji su modeli stvarnosti, kulturni obrasci. Ovaj rad se bavi prevodima na slovenački jezik „kulturnih realija” koje nose specijalno značenje. Konkretnim slučajevima, prevodilačkim mogućnostima/nemogućnostima prevedenih kulturnih realija.

Ključne reči: kulturne realije, slovenački književni prevodi, savremena mađarska književnost, kulturni kontekst.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2013. 10. 28.

Közlésre elfogadva: 2013. 12. 01.

NAGY SÁNDOR ISTVÁN

Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK
Idegen Nyelvi Lektorátus
nsi@caesar.elte.hu

ÚJVIDÉKI ANZIKSZ

Egy készülő magyar műfordítói lexikonról

Some Thought Concerning a Would be Lexicon
on Literary Translation

Novosadska razglednica

O leksikonu mađarskih prevodilaca koji je u pripremi

Előadásom bevezetőjében ismertetem a Magyar műfordítói lexikonhoz (1945–2010) kapcsolódó kutatómunka eddigi eredményeit. A lexikon megírásának munkálatai 2011-ben kezdődtek Papp Andrea és Vihar Judit vezetésével, melynek munkálataiba, mint a határon túli műfordítók adatainak összegyűjtésével megbízott szerkesztő, folytatok kutatómunkát. Eddig a romániai magyar műfordítók adatait gyűjtöttem, az állomány 80%-ban kész, következik a szócikkek megírása. Következik a második nagyobb kutatási terület – a volt Jugoszlávia területén alkotó műfordítók adatainak összegyűjtése és feldolgozása. Ezt a gyűjtőmunkát a 2014-es év tavaszi félévében szeretném befejezni. Ismertetem az eddigi adatokat, a felhasznált forrásokat, illetve vázolólok a kutatási tervet.

Kulcsszavak: magyar műfordítói lexikon, jugoszláviai műfordítók.

Repetitio est mater studiorum

2011-ben vittük el a híret Budapestről Marosvásárhelyre annak, hogy az ELTE BTK Idegen Nyelvi Lektorátus szervezésében három tanár (Papp Andrea lektorátusvezető, Vihar Judit és jómagam) elkezdett dolgozni a magyar műfordító irodalom egyik legfontosabb adattárán, a *Magyar műfordítói lexikonon*.

Akkor Murvai Olga professzor asszony meghívására először jártunk a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Műszaki és Humántudományi Karának Alkalmazott Társadalomtudományok tanszékén, az első Nyelvi sokszínűség Európában című konferencián. Az akkori konferencián az egyik üléselnök Hózsza Éva tanárnő volt. Előadásunkat egy nagyon érdekes beszélgetés követte, ahol a tanárnő fontos adatokat adott, amelyek segítségével el lehet indítani a kutatómunkát a Délvidéken is.

Horváth Futó Hargita és Hózsza Éva A tulajdonnevek hozzáférhetősége egy másik kultúrában (Kosztolányi Dezső és Gion Nándor regényeinek fordítása) címmel előadást tartott a Magyar Tudományos Akadémia Modern Filológiai Társaságának Reáliák – a lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések című konferenciáján 2012 júniusában, ahol újabb érdekes támpontokat kaptunk azzal kapcsolatban, hogy ha elindul a kutatómunka, mely irányba haladjunk.

Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita

Néhány szót a magyar műfordítói lexikonról. Mikor a szerkesztők (Papp Andrea, Vihar Judit és jómagam) elkezdjük az adatgyűjtést, az volt az eredeti elképzelés, hogy a lexikon valamennyi kor magyar műfordítóiról tartalmaz adatokat. Pár hét után a szerkesztők rájöttek, hogy ez akkora adatbázis lenne (több tízezer név), melyet egy emberöltő alatt nem lehet összegyűjteni. Szükséges volt leszűkíteni a kutatási területet egy olyan korszakra, melyet pár év alatt megfelelően lehet kidolgozni és kiadni. A végleges döntés az lett, hogy először az 1945. január 1-je és 2010. december 31-e között magyar nyelven kiadott műfordítások szerzőiről készül kiadvány. Az eddig elkészült anyag alapján a kiadvány legalább 5000 szócikket fog tartalmazni. A lexikon elkészítését három év alatt szeretnék megvalósítani a szerkesztők. Fontos megjegyezni, hogy bármely földrészben megjelent magyar műfordítókat szerepeltetni kívánunk könyvünkben. A lexikon mint műfajteremtő egy hosszabb bevezető tanulmányt fog tartalmazni, amely vázolja a műfaj magyar és nemzetközi elméleti hátterét, illetve bemutatja a legfontosabb korszakokat. Egy szócikk a következő adatokat fogja tartalmazni: név, születési adatok (év, helység), életrajzi adatok, egyesületi tagságok, milyen nyelvből fordított, fordítások kiadási adatai (szerző, magyar cím, kiadó neve, kiadási év).

Historia est magistra vitae

Nagyon fontosnak tartjuk a külföldi magyar nyelvű fordítók adatainak összegyűjtését. Több ország magyar kiadója járult hozzá a külföldi irodal-

mak magyar nyelvű megismeréséhez. Engem ért a megtiszteltetés, hogy összegyűjtsem és szerkeszsem a határon túli magyar műfordítók jegyzékét a vizsgált időszakban.

Az adatgyűjtést azzal kezdtem, hogy megnéztem, mennyi adat van a műfordítókról a különböző határon túli magyar irodalmi lexikonokban.

Ebből a szempontból a legtöbb információt a *Romániai magyar irodalmi lexikonban* találtam; az ottani adatbázissal az a probléma, hogy sok évtizednek kellett eltelnie a történelmi tényezők miatt, mire az adatokat sikerült kiadni, azaz hiába adták ki az utolsó (V/2) kötetet pár éve, az adatok zömében az 1990 előtti gyűjtést tartalmazzák. Például az eddig feldolgozott négy kötetben 174 fordítóról találtam adatokat, ugyanazoknál a betűknél, a könyvtári katalógusok feldolgozása során még 210 név került elő.

És itt kell megemlítenünk a többi magyar irodalmi lexikont (*Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia; Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon; A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona [1918–2004]*), ahol a műfordítók adatait alig gyűjtötték össze.

„Szépirók esetében a műfordításokat csupán jelezzük” – írja Fónod Zoltán *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona* előszavában (FÓNOD 2004; 9).

A *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon* bevezetőjében ezt olvashatjuk: „Külön gondot jelent a fordítók kérdése. Róluk a legtöbb lexikon megfelelnek, talán kényelmi okból, talán mert a célként kitűzött teljesség elve velük kapcsolatban legkevésbé érvényesíthető. [...] Személyek vonatkozásában a fordítók esetében voltam a legigazságtalanabb, amikor teljes mértékben mellőztem a magyarról fordítókat, akiket felkutatni, adataikat a zsinórmértékül használt séma szerint szinte lehetetlen (nem néhányukat, hanem mindet, mert itt is a teljesség elve a meghatározó!), ill. amikor úgy döntöttem, hogy csak a Bazsalikom Műfordítói Díjban részesült, magyarra fordítók életét, munkásságát tárgyalom külön szócikkben. (Egy későbbi kiadásnak ezeket a – szükségszerű, tudatos – mulasztásokat esetleg pótolnia kellene.)” (GEROLD 2001; VIII).

Verba volant, scripta manent

Mi is az a műfordítás?

Ezt a kérdést, mióta műfordítás létezik, márpedig ez Bábel tornya óta létezik, szerintem még senki nem válaszolta meg. Mert hát mi is a műfordítás? Alkotás vagy utánzás? Mesterség vagy művészet? Hűség az eredetihez vagy hűtlenség? Reményik Sándor *A fordító* című versében így ír:

Alkotni könnyebb: a szellem szabad,
A képzelet csaponghat szertesztét,
Belekaphat a felhők üstökébe,
Felszánthatja a tenger fenekét,
Virágmaggal eget-földet bevethet,
Törvényvé teheti a játszi kedvet,
Zászlóvá a szeszélyt, mely lengve lázad,
S vakmerőn méri Istenhez magát...
Az alkotás jaj, kísértetbe is visz.
A fordítás, a fordítás – alázat.
Fordítani annyit tesz, mint meghajolni,
Fordítani annyit tesz, mint kötve lenni,
Valaki mást, nagyobbbat átkarolva
Félig őt vinni, félig vele menni.
Az, kinek szellemét ma körülálljuk,
A Legnagyobbak fordítója volt,
A Kijelentés ős-betűire
Alázatos nagy gonddal ráhajolt.
Látom: előtte türelem-szövétnek,
Körül a munka nehéz árnyai:
Az Igének keres magyar igéket.
Látom, hogy küzd: az érdes szittyá nyelv
Megcsendíti-e Isten szép szavát?
És látom: győz, érdes beszédinek
Szálló századok adnak patinát.
Ó, be nagyon kötve van Jézusához,
Félig ő viszi, félig Jézus őt.
Mígnem Vizsolyban végül megpihennek,
Együtt érve el egy honi tetőt.
Amíg mennek, a kemény fordítónak
Tán verejtéke, tán vére is hull,
De türelmén és alázatán által
Az örök Isten beszél – magyarul (REMÉNYIK 1932).

A fordítás mint irodalmi tevékenység minden valószínűség szerint egyidős a nyelvek kialakulásával, az írásbeliség elterjedésével, fontos szerepet játszott a különféle civilizációk fejlődésében. A tudósok szerint a nyelvtanulás, és ezáltal a fordítás képessége, veleszületett adottsága minden embernek. A mindennapi életben az emberek akkor is tucatnyi fordítással találják magukat szembe, ha ezeknek nincsenek is tudatában.

Ennek a kultúráközvetítő szerepnek kiemelt fontossága van Magyarországot területén. A fordítók azok, akik közvetítik a kultúrát a magyar olvasók felé.

Kardos László szerint a fordítás „valamely nyelvben adott tartalom tolmácsolása más nyelven. [...] a műfordítás ott kezdődik, ahol a szótár, a grammatika, a nyelvi konvenció mintegy föladja irányító szerepét, s szóhoz jut a válogatás és árnyalás, a stiláris ízeket és zenei effektusokat latoló nyelvi fantázia” (SZELE 2005).

Habent sua fata libelli

Hol tartunk? – Gözerővel dolgozzuk fel a rendelkezésre álló adatokat. Az elmúlt félévben az ELTE BTK magyar szakos alapképzéses hallgatók egy csoportja megkezdte a szócikkek írását. Egy egyetemi félév alatt sikerült megcsinálni két betűt, az A és Á betűket. Innen látszik a munkánk sziszifuszi jellege! A romániai adatok 80%-át összegyűjtöttük, nyárra tervezzük a szócikkek elkészültét. Utána szeretnénk folytatni a délvidéki adatok gyűjtésével.

Hová tartunk? – Az eredetileg tervezett adatgyűjtési határidőt (2013) nem tudjuk tartani, de a 2014. évi zárás reálisnak tűnik. Mindenképpen szeretnénk tartani azt a szerkesztési alapelvet, hogy a 2010. év végéig megjelent kiadásokat dolgozzuk fel. A mi feldolgozási határidőnket is azért akarjuk tartani, mert nem szeretnénk a lexikonszerkesztők időzavarába kerülni, hogy amire kiadásra kerülne a kiadvány, az adatbázisok nagyon régiiek legyenek.

És akkor essen szó a délvidéki kutatások kiindulópontjáról.

Első lépésben, ahogy a romániai kutatások esetében, feldolgozzuk a könyv és/vagy neten meglévő kiadványokban fellelhető adatokat.

– Néhány bekezdés olvasható a jugoszláviai műfordításról *A magyar irodalom története 1945–1975* A jugoszláviai magyar irodalom fejezetében.

– Bori Imre *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* című művében négy oldalon foglalkozik a kérdéskörrel a Műfordításunk című fejezetben.

– Káich Katalin több tanulmányban foglalkozik a drámai irodalommal (pl. *A kölcsönösség színpadtere*, 2010).

– A bevezetőmben említett *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*-ban a következő szerzők neve kerül említésre:

Acs Károly, Balázs Attila, Bata János, Bati (Konc) Zsuzsa, Bence Utrosa Gabriella, Bencz Mihály, Bodrits István, Bogdánfi Sándor, Borbély János, Bozsik Péter, Böndör Pál, Brajjer Lajos, Brasnyó István, Burkus Valéria, Czako Tibor, Czimmer Anna, Csuka Zoltán, Dávid András, Debreczeni József, Dudás Kálmán, Fehér Ferenc, Fehér Kálmán, Fenyvesi Ottó, Fülöp Gábor, Gál László, Géber László, Harmath Károly, Hock Rezső, Hornyik György, Illés Sándor, Jung Károly, Kenyeres Kovács Márta, Kolozsi Tibor,

Kontra Ferenc, Koósz László, Kopeczky László, Lukáts Márta, Majtényi Mihály, Pap József, Pintér Lajos, Radics Viktória, Rajsli Emese, Stadler Aurél, B. Szabó György, Szenteleky Kornél, Szilágyi Károly, Szűcs Imre, Tolnai Ottó, Varga József, Vukovics Géza.

– Mikor tavaly feldolgoztam a Marosvásárhelyi Megyei Könyvtár kartonállományát (azért kellett, mert nagyon sok adat még nincs digitalizálva, illetve Romániában nincs kötelező példányú könyvtár), több délvidéki kiadású művet találtam. Néhány példa:

<i>Fordító neve</i>	Milyen nyelvből	Kitől fordított	Cím	Kiadó, év
<i>Angyán Erzsébet</i>	Szerb	Gabro Vidovic	A psunji futár	Forum, 1967
<i>Bodrits István</i>	Francia	Charles Perrault	Csizmás kandúr	Forum, Újv., é. n.
<i>Bodrits István</i>	Francia	Charles Perrault	Piroska és a farkas	Forum, Újv., é. n.
<i>Bencz Mihály</i>	Szerb	Branislav Nušić	Hajdukok	Forum, 1964
<i>Bodrits István</i>	Szerb	?	Az okos leány	Forum, 1964
<i>Bodrits István</i>	Horvát	Vál	A kincsesbarlang	Forum, 1964
<i>Bodrits István</i>	Horvát	Vál	A bölcs juhászlegény	Forum, 1964
<i>Bodrits István</i>	?	?	Hetet egy csapásra	Forum, 1964
<i>Bodrits István</i>	Szlovén	Vál	A három borsószem	Forum, 1964
<i>Bodrits István</i>	Szlovén	Vál	Az aranymadár	Forum, 1964
<i>Bodrits István</i>	Szerb	Andelka Matić	Az ajándék	Forum, 1965
<i>Bodrits István</i>	Szerb	Branko Ćopić	A tudós kutya	Forum, 1965
<i>Bodrits István</i>	Francia	Charles Perrault	Piroska és a farkas	Forum, 1965
<i>Bodrits István</i>	Francia	Charles Perrault	Csizmás kandúr	Forum, 1965
<i>Bodrits István</i>	Szerb	Emil Smasek	A nagy Nyúl meg a kicsi nyuszi	Forum, 1965
<i>Bodrits István</i>	Szerb	Branko V. Radičević	A három hazug	Forum, 1965

<i>Bodrits István</i>	Szerb	Dogmaja Stetitova	Aranyszín	Forum, 1965
<i>Bodrits István</i>	?	?	A túlvilágról jött Ero	Forum, 1965
<i>Bodrits István</i>	Szerb	Vál	A farkas és a hét kecskegida	Forum, 1966
<i>Bodrits István</i>	?	?	Hüvelyk Matyi	Forum, 1966
<i>Bodrits István</i>	Vál	Bendek Elek	Aranyréten aranyfű	Forum, 1968
<i>Bodrits István</i>	Vál	Vál	Meseország kapuja	Forum, 1968
<i>Bodrits István</i>	Szerb	Vida Brest	A madarak. A medve. Az őzike	Forum ?
<i>Bodrits István</i>	Szerb	Szlavko Janevszki	A legsötétebb erdő	Forum ?
<i>Bodrits Mihály</i>	Szerb	Josip Barkovic	Peco pionírosztaga	Forum, Újv., ?
<i>Bodrits Mihály</i>	Szerb	France Bevk	Drejcek története	Forum, Újv., ?
<i>Dancsó Jenő</i>	Német	I. Grimm, W. Grimm	A békakirályfi	Forum, 1966
<i>Dancsó Jenő</i>	Német	I. Grimm, W. Grimm	Jancsi és Juliska	Forum, 1966
<i>Dancsó Jenő</i>	Német	I. Grimm, W. Grimm	A muzsikusok	Forum, 1966
<i>Dancsó Jenő</i>	Német	I. Grimm, W. Grimm	Szerencsés Jankó	Forum, 1966
<i>Dancsó Jenő</i>	Német	I. Grimm, W. Grimm	Csipkerózsika	Forum, 1966
<i>Dancsó Jenő</i>	Német	I. Grimm, W. Grimm	Hamupipőke	Forum, 1966

A táblázat szerkesztésekor több kérdőjel maradt. Ennek az az oka, hogy a kartonokon nem voltak ezekre a kérdésekre szolgáló információk. Sajnálatos módon ezek a kérdések azután sem tisztázódtak, miután megpróbáltam kikérni az adott könyveket. Ugyanis a kiadványok már nem voltak meg. Egyes esetekben leselejteztek őket, de többségét valószínűleg elvitték az olvasók. Ezekről a kiadványokról az újvidéki könyvtárakban próbálunk adatokat szerezn.

Újvidéki kutatásunk indításakor szeretnénk megjelentetni ehhez kapcsolatos írásokat a helyi napilapokban, illetve folyóiratokban. Romániában a lexikkal kapcsolatban jelentek meg cikkeim a marosvásárhelyi *Népiújság*¹, a kolozsvári *Szabadság*² napilapokban, illetve a *Várad*³ és a *Helikon*⁴ folyóiratokban. Ez azért bizonyult jó ötletnek, mert nagyon sokan küldtek olyan adatokat, amelyeket semmilyen más internetes vagy nyomtatott formában nem találtunk meg.

Mikorra tervezzük befejezni a délvidéki adatgyűjtést? – Körülbelül egy év idő alatt szeretnénk végezni vele, utána következik a felvidéki adatgyűjtés, ahol a Nyitrai Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke lesz segítségünkre, vezetője Sándor Anna.

Zárásként álljanak itt Kosztolányi Dezső örök becsű szavai a műfordításról: „A fordítás mindig ferdítés is. Ha az értelmet híven, szóról szóra tolmácsoljuk egy másik nyelven, akkor szükségképp megváltozik a szavak alakja s ezzel együtt a mondat hangulati velejárója is. Ha csak a hangzást utánozzuk, a mondat muzsikáját, a betűk színét, akkor ennek a gondolat adja meg az árát. E két nehézség között tétováz az, aki idegen verset akar átültetni. Valahogy módot kell találnia, hogy mind a két követelménynek, az értelminek és zeneinek is eleget tegyen. Minden fordítás csak egyezmény, kompromisszum Eszmény és Valóság között, megalkuvások sorozata, a föladat legügyesebb megoldása – ha úgy tetszik, elmés csalás... A műfordítás alkotás és nem másolás. A művész azzal a verssel, melyet a nyelvén új formába önt, olyan kapcsolatban van, mint az életével, melynek rezzenéseit tulajdon verseiben rögzíti meg. Élmény számára egy idegen költő verse. Lélekkel, a saját lelkével kell átítatni, különben nem kel életre. Ennek az a következménye, hogy mindig rajta, Budapest, hagyja egyéniségét. Ha ezt eltünteti, akkor megbénítja a verset, megöli az ütemet. Az igazi műfordítás nem is úgy viszonylik az eredetihez, mint a festmény ahhoz a tárgyhoz, melyet ábrázol: a festmény hübb, becsületesebb, igazabb, mint a fotográfia” (KOSZTOLÁNYI 1966).

Irodalom

- BÉLÁDI Mihály (szerk.) (1981–1990): Magyar irodalom története 1945–1975. <<http://mek.oszk.hu/02200/02227/html/04/139.html>>
BORI Imre (1993): A jugoszláviai magyar irodalom rövid története. Forum Könyvkiadó, Újvidék <<http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=1593>>

¹ <http://www.e-nepujsg.ro/op/article/budapesti-lev%C3%A91>

² <http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,PArticleScreen.vm/id/62445>

³ <http://epa.oszk.hu/00100/00181/00071/400.htm>

⁴ http://www.helikon.ro/index.php?m_r=2680

- FÓNOD Zoltán. (szerk.) (2004): A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona. Madách-Posonium Kiadó, Pozsony <<http://mek.niif.hu/05200/05244/05244.pdf>>
- GEROLD László (szerk.) (2001): Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000). Forum Könyvkiadó Újvidék. <<http://mek.oszk.hu/05000/05083/>>
- KÁICH Katalin (2010): A kölcsönösség színpadtere. Délszláv drámai irodalom a vajdasági magyar színpadokon. MTA Határon túli magyar tudományosságért ösztöndíjprogram kuratóriuma, Budapest
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1966): Idegen költők. Összegyűjtött műfordítások. Szépirodalmi Kiadó, Budapest
- NAGY Sándor István (2011): Budapesti levél. Népújság, 2011. július 29. <<http://www.e-nepujasg.ro/op/article/budapesti-lev%C3%A9l>>
- NAGY Sándor István (2011): A magyar műfordítói lexikon (1945–2010) tervezete. Szabadság, 2011. augusztus 31. <http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,PArticleScreen.vm/id/62445>
- NAGY Sándor István (2011): A magyar műfordítói lexikon (1945–2010) tervezete. Várad, 10–11. <<http://epa.oszk.hu/00100/00181/00071/400.htm>>
- NAGY Sándor István (2011): A magyar műfordítói lexikon 1945–2010 tervezete. Helikon, XXII. 18. (584.), szeptember 25. <http://www.helikon.ro/index.php?m_r=2680>
- REMÉNYIK Sándor (1932): Szemben az örökméccsel. <<http://mek.niif.hu/01000/01052/html/versek08.htm>>
- SZELE Bálint (2005): A magyar költők műfordításai – különös tekintettel Szabó Lőrinc Shakespeare-fordításaira. <<http://hungarologia.net/wp-content/uploads/Szele-Balint-dri2005.pdf>>

SOME THOUGHT CONCERNING A WOULD BE LEXICON ON LITERARY TRANSLATION

In my presentation I talk about the results of the research work on the „Hungarian Literary Translation Lexicon/1945-2010/. The research began in 2011 (Papp Andrea, Vihar Judit and myself being the editors). My task is to collect data from the territory of Great Hungary. So far I have collected data from Romania, the next step is to collect from the territory of ex-Yugoslavia. I want to finish this in 2014. I also outline my research plan.

Keywords: Hungarian Literary Translation Lexicon, Hungarian translators in Yugoslavia.

NOVOSADSKA RAZGLEDNICA

O leksikonu mađarskih prevodilaca koji je u pripremi

U uvodu svog izlaganja predstavljeni su dosadašnji rezultati istraživačkog rada u vezi sa *Leksikonom mađarskih prevodilaca (1945–2010)*. Aktivnosti oko pisanja ovog leksikona su započete 2011. pod rukovodstvom Andree Pap i Judit Vihar, u okviru čega se, kao urednik zadužen za prikupljanje podataka prevodilaca van granica, autor bavi istraživačkim radom. Do sada su prikupljeni podaci mađarskih prevodilaca u Rumuniji, 80% materijala je gotov, sledi pisanje leksikografskih jedinica. Potom dolazi drugo veće istraživačko polje – prikupljanje i obrada podataka prevodilaca sa teritorije bivše Jugoslavije. Ovaj posao sakupljanja treba da bude gotov u prvoj polovini 2014. Ovde se predstavljaju dosadašnji podaci, korišćeni izvori, odnosno, daje se skica plana istraživanja.

Ključne reči: leksikon, mađarski prevodioci, jugoslovenski prevodioci.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2013. 10. 26.

Közlésre elfogadva: 2013. 12. 01.

ETO: 821.511.141(497.11)-4
821.511.141:81'255.4(=163.41)

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

UTASI CSILLA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
csilla.utasi@gmail.com

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ESTI-CIKLUSÁNAK SZERB FORDÍTÁSA¹

The Serbian Translation of the Esti Short Story Cycle
by Dezső Kosztolányi

Srpski prevod ciklusa *Esti Kornél* Dežea Kostolanjija

Kosztolányi Dezső Esti-novelláinak szerb áttüzetése 1999-ben jelent meg. Az Estiről szóló, hosszú időn át formálódó ciklus első novelláját Kosztolányi 1925-ben, utolsó darabjait pedig 1936-os *Tengerszem* című kötetében adta ki. A ciklus bevezető novellájában két elbeszélő szólam különül el. A névtelennek megmaradó elsődleges elbeszélő szerepe arra korlátozódik, hogy helyzetbe hozza a másodlagos elbeszélőt, Esti Kornélt, önmaga hasonmását. A hős, Esti kalandjait a névtelen narrátor a ciklusban mindvégig auktorialis nézőpontból beszéli el. A dolgozat szerzője egyrészt a ciklust jellemző elbeszélői helyzet többértelműségét, az elbeszélő és az elbeszélő én játékát, az önreflexió megkettőződését, a tapasztalat elbizonytalanodását visszaadó fordítói megoldásokat elemzi, másrészt azokat a nyelvi megoldásokat veszi szemügyre, melyekkel a szerb szöveg az alteregó-hős gyerekkorának és fiatalságának szabadkai és budapesti helyszíneit, a szerb és magyar közösségnek a történelem lejátszódásának idején közös kulturális terét idézi meg.

Kulcsszavak: Esti Kornél, hasonmás, fordítás, közös kulturális tér, szövegtani elemzés.

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektumának keretében készült.

Fordítás a nyelvészetben és az irodalomtudományban

Klaudy Kinga egyetemi kézikönyvként használt bevezetését annak megállapításával indítja, hogy a fordítástudomány vagy fordításelmélet a huszadik század ötvenes éveiben született meg, a korábbi fordítói reflexiókat éles cezúra választja el a már tudományosnak minősülő diszciplínától. A megelőző két évezredben keletkezett kitűnő fordítói megfigyelések, noha értékes spontán kontrasztív nyelvészeti, stilisztikai és szociolingvisztikai megfigyeléseket rögzítenek, nem sorolhatók a tudományos megnyilvánulások közé, hiszen a rendszeralkotás igénye merőben hiányzik belőlük. Klaudy Kinga felidézi, hogy a fordítói tapasztalatok rögzítésére, szisztematizációjára az ötvenes években, a fordítási gyakorlat tömegessé válása után került sor, amikor elengedhetetlenné vált az ismeretek összegzése, a korábban főként kedvtelésből művelt fordítást pedig immár hivatalos tárgyként kurzusokon, főiskolákon, egyetemeken kezdték tanítani. Azzal egy időben pedig, hogy az irodalmi szövegeken kívül egyre több nem irodalmi szöveg fordításának tapasztalatát kellett feldolgoznia, a fordítástudomány elszakadt az irodalomtudománytól. A különválással a kontrasztív grammatikával, stilisztikával és szociolingvisztikával érintkező, interdiszciplináris jellegű lingvisztikai ágazatként bontakozott ki (KLAUDY 2002; 15–19).

A fentiekkel kapcsolatban kérdésként merül fel, hogy a teljes fordítói gyakorlatot felölelő, tehát eltérő funkciójú szövegek általánosításával létrejött elméleti tudás minden esetben segítheti-e az irodalmi művek fordítását. Tolcsvai Nagy Gábor a szöveget „egy térben és időben kialakuló reprezentációs szerkezet”-ként (TOLCSVAI NAGY 2001; 119) határozza meg, s leszögezi: „A beszélő(k) a szövegben reprezentálják valamilyen formában a világnak azt a részét, amely nyelvi cselekvésüknek teret és időt ad” (TOLCSVAI NAGY 2001; 121). Míg azonban a „mindennapi társalgásban a szövegvilág [...] és a valós világ nagymértékben fedi egymást” (TOLCSVAI NAGY 2001; 122), az olvasó és az elbeszélő úgy alkotják meg a szöveg „időben és térben kialakuló reprezentációs szerkezetét”, hogy egymással nem állnak párbeszédben. Az irodalmi szövegek nagy része kisebb vagy nagyobb mértékben autoreferenciálisan használja a nyelvet.

Szegedy-Maszák Mihály 2003-as könyvének (SZEGEDY-MASZÁK 2003) bevezető fejezetében három fogalom: a nemzet, a nyelv és az egységesülő világ egymáshoz való viszonyának kijelölésével indítja a fordítás kérdését társadalmi vetületben vizsgáló gondolatmenetét. A nemzetet nem a változatlan, állandó etnikumként értelmezi, hanem a nyelvében él a nemzet elképzelését vallja magáénak. A nemzeti identitás szerinte sohasem önmagában létesül, hanem mindig a máshoz, a tőle idegenhez képest formálódik ki. A nemzetet a nyelv termékének tételezi, az irodalmat pedig a nemzet öné-

telmezéseként fogja fel. Az egységesülő világban fokozott jelentőséget kapó fordítást Szegedy-Maszák „nagyon tágan, különböző művelődések (kultúrák) közötti átjárásként, párbeszédként, az idegen elsajátításaként, átültetésként (transculturation), Nietzsche szellemében átalakításként és átértékelésként” (SZEGEDY-MASZÁK 2003; 11) határozza meg, nehézségeit pedig abban látja, hogy „a kiinduló és a befogadó beszédmód értékei gyakran összemérhetetlenek” (SZEGEDY-MASZÁK 2003; 11). Kosztolányi tanítványaként Szegedy-Maszák a fordításról mint a „leglehetősebb lehetőségről” értekezik. A fordítás ugyanis „szétválasztja a jelentőt s a jelentettet, hangot vagy betűt és jelentést”, holott a műben a „belső ismétlődések rendszere, a rím, a szójáték, a ritmus, a mondatfölpépítés – olyan jelentést hív életre, amely e szerkezettel együtt tűnik el” (SZEGEDY-MASZÁK 2003; 12). A fordítással kapcsolatos szépségszkepszis kiteljesedéseként a jó fordítást a befogadó irodalom értékeihez igazodó, a kiinduló szöveggel nem ekvivalencia-viszonyban álló önálló szöveggé tételezi: a fordítás „sikere elsősorban nem a forrás-, hanem a célszöveg kultúrájának ismeretén múlik” (SZEGEDY-MASZÁK 2003; 16).

Az Esti Kornél elbeszélői

Dolgozatomban Kosztolányi Esti Kornél-ciklusának szerb fordítását vizsgálom meg. Amint közismert, 1925 és 1936 között írt Esti Kornélról szóló elbeszélései két ciklusba sorolva, az 1933-ig elkészült történetek nagyobb részét *Esti Kornél* címen, a később keletkezetteket és az előző ciklusból kimaradt darabokat pedig *Esti Kornél utazásai* címen 1936-os *Tengerszem* című kötetében jelentette meg.

Az első gyűjtemény bevezető fejezetéből kiderül, hogy Esti Kornél az elbeszélő személyiségének sötét oldala, a normákat kétségbe vonó „rosszabbik” éneje, aki elbeszélőnek minduntalan a tagadásra, az önelvűsége, az önzésre való jogát hangoztatja. Közös gyerekkorukban Esti volt a „felnöttebb”, amikor azonban a narrátor fiatalkori barátját cserbenhagyva beilleszkedett a világba, a szerepek megváltoztak, immár ő a felnőtt, és Esti a gyerek. Az idő múlása azonban az egykori identitásához ragaszkodó Estin is nyomot hagyott, azt olvassuk róla, hogy a felnőttkori találkozás pillanatában már nem tudott írni. A narrátor a következő paradoxonban fogalmazza meg egymásraultalságuk tényét: „Mit ér a költő ember nélkül? És mit ér az ember költő nélkül? Legyünk társszerzők. Egy ember gyöngé ahhoz, hogy egyszerre írjon is, éljen is” (KOSZTOLÁNYI 1981; 20).

Szövegét ugyan önéletrajzi jellegűként határozza meg Kosztolányi, a szerzői és az elbeszélői szerep megkettőződése azonban lehetetlenné teszi az egységes önéletrajzi szöveg megalkotódását szövegében. Esti a szavait feljegyző narrátort a következőkre figyelmezteti: „Össze ne csirizeld holmi bár-

gyú mesével. Maradjon minden annak, ami egy költőhöz illik: töredéknek” (KOSZTOLÁNYI 1981; 22). Az összefüggő történet hiányából következik, hogy az elbeszéltek valóságvonatkozása felfüggesztődik: „Nemcsak az az igazság, hogy megcsókoltunk egy nőt, hanem az is, hogy titokban vágyakoztunk rá, s meg akartuk csókolni. Sokszor maga a nő a hazugság, és a vágy az igazság” (KOSZTOLÁNYI 1981; 21).

Babits Mihály a Nyugatban rendszeresen közölt *Könyvről könyvre* című rovatának az alkotói személyiség paradoxonát pontosan érzékelő, ám a szövegbeli reprezentáció szükségszerűségét föl nem ismerő kritikájában az Esti-könyvet „atelier-regénynek, egy író életéről és lelkéről” szóló műnek nevezte, s véleményét így összegezte: „Voltaképp nem regény ez; s még csak nem is novellák sorozata, amiket a közös hős személye fűz össze. Igazi novella talán csak kettő van a kötetben; azok közül is az egyik lírává olvad át. A könyv több darabja tiszta líra, vagy ötlet, vagy csevegés, vagy humoreszk, vagy értekezés novella-formában [...]. Különös író ez: prózája talán még sokkal különb a versénél; de ő mégiscsak költő és lírikus, és nem prózaíró” (BABITS 1933).

Szövegtani tanulságok

Sava Babić az Esti-történeteket újra felfedező és átértékelő magyarországi dolgozatok megjelenése után minden bizonnyal a rekanonizációt elvégző tanulmányok ismeretében látott hozzá a szerb fordításhoz. A kötet utószavában azt a Szabadkán még létező tárgyi világot igyekszik közel hozni a szerb olvasóhoz, mely magán viseli a századforduló nyomát. Tanulmányomban a fordításkötet második és harmadik novellájának fordítói megoldásait elemzem, az Esti Kornél első iskolai napját és Itáliába utazását bemutató fejezeteket, melyek az elbeszélte történések idején a délszláv és magyar kultúra közös terei voltak. A közös kulturális térből következően a forrásszöveg fogalmainak léteznek szerb megfelelői.

Végkövetkeztetésemet előrebocsátva: úgy vélem, a fordításkritikának a szövegtani elemzés nyújthat segítséget. A szövegtani leírás Szegedy-Maszák Mihály állítását igazolja: a forrásszöveg rendkívül összetett reprezentációs rendszerének pontos megfelelése valóban nem hozható létre a célszövegben. A forrásszöveg mikro-, mezo- és makroszintjének egymásba épülését modelláló leírás, a szövegben reprezentálódó tér- és időviszonyok áttekintése azonban segítheti annak eldöntését, hogy a forrásszöveg mely elemeinek átültetését kíséreljük meg a célszövegben.

Sava Babić valószínűleg folyamatosan elsősorban a mikroszintű szövegkohézió visszaadására ügyelve ültette át Kosztolányi szövegét. Néhány esetben azonban a mikroszinten jónak tűnő megoldások a mezoszint és a makroszint fókusz–topik szerkezetének jelentős módosulásához vezettek.

Babić Kosztolányi beszélő nevei közül a főhős nevét Kornel Večernjire honosította, Kosztolányi többi, jellegzetesen beszélő nevét (pl. a Sárkányét vagy a Mogyorósy Paliét) nem fordította le, csak a szerb helyesírásnak megfelelően átírta. Rendkívül fontos körülmény, hogy a forrásszöveg elbeszélője csupán az első fejezetben, a hasonmásával folytatott párbeszéd szituációjában szólítja őt keresztnévén, Kornélnak. A kötet többi fejezeteiben a mindentudó elbeszélő helyzetéből idézi meg a főhős kalandjait, s őt következetesen vagy teljes nevével, vagy csupán vezetéknevével nevez meg. A főhős neve nem létező személynév, Kosztolányi a magyar névképzés szabályait betartva járt el, hiszen a magyar névképzési szabályoknak megfelelően Esti neve főnévből képzett melléknév. Ennek a névnek az a különössége, hogy a keresztnév előtt álló minősítő jelzőként is értelmezhető. Babić fordítása a jelzői funkciót érzékelteti, máskülönben semmiben sem felel meg a szerb névképzési konvenciónak. A szerb névalaknak erőteljes köznyelvi jelentése miatt mondatkezdő pozícióban, amikor a szókezdő nagybetű következtében a személynév fölismerése bizonytalanná lesz, Babić gyakran kényszerült arra, hogy a főhőst keresztnévén nevezze meg. A forrásszöveg elbeszélője nem mond véleményt a főhősről, az őt keresztnévén emlegető szerb elbeszélő azonban fiatalembernek, gyerekeknek minősíti.

A lexikálisan és fogalmilag hű szerb szövegben gyakran erőteljesen módosul az eredeti fókusz–topik szerkezet. A változásokat részben a szerb félmúlt és régmúlt alkalmazása okozza. Bizonyos fokú hűtlenség árán a forrásmű rendkívüli stiláris és strukturális kiegyenlítettsége érzékeltethető lett volna. Mindkét választott novellában elenyészően kevés a dialógus. Az auktoriális elbeszélésben vagy a világ tárgyai kerülnek előtérbe, vagy pedig a főhős válik a tárgyakhoz képest origóvá. A két szövegben az képződik meg, ahogyan a gyerek és fiatal Esti a világ dolgait érzékeli. Babić olykor a főhős látászögét figyelmen kívül hagyja. Kosztolányi például a jelenetben, melyben a tanító az Estit gúnyoló gyerekek elhallgattatására az asztalra csap a nádpálcájával, Babić a nádpálcát *moskovača* néven nevezi meg. A magyar szövegben semleges értékű fogalom váratlanul a szerb mondat központi látványelemévé lesz, a századfordulós iskolai konnotációnak egész sorát idézve meg, jelentősen átalakítva a szöveg mezoszintjét. Esti társai, az első osztályos gyerekek – az elbeszélés intenciója szerint az emberi társadalmat képviselik. A történet végén elkezdődik a kisfiú társadalomba illeszkedése, az addig őt kirekesztő társai beengedik a padba, és a többiekkel együtt írni kezd. A szöveg módosult origója és a tanítóval folytatott párbeszédrel léte-sülő másféle tér is a főhős beilleszkedését jelzi. A szerb szövegben a nádpálca kiemelésének az az ára, hogy a csattanó hangsúlyát veszti. A tanító megdicséri a gyermek Esti munkáját, majd megkérdezi, hogy hívják, a kisfiú előbb alig érthetően mormol valamit, majd az ismételt felszólításra bátran

és hangosan kimondja: Esti Kornél. A forrásszövegben többértelmű, hogy a kisleány előszörre milyen nevet mondott ki, ám az is, hogy a hangosan fölhangzó név a főhős valódi lényét kifejező nomen-e, vagy pedig ellenkezőleg, a fölvetett társadalmi szerep álcát jelzi.

Kosztolányi választott két novellájában az olvasó mindvégig azonos távlatból látja a létrejövő teret. Ugyanakkor a befogadó úgy érzi, a szöveg tere mindvégig az elbeszélő világpercepciójaként bontakozik ki előtte. A világot a főhős szemével, a főhőst pedig a narrátor szemével látja.

A szerb szöveg nem érvényesíti következetesen a forrásszöveg kettős origóját. Kosztolányi mondata abban az esetben is természetes, szinte köznyelvi mondatként hat, ha választékos kifejezések sora tarkítja, az érzékelés koherenciáját a szöveg egyetlen pontján sem bontják meg stílusosan vagy hangalak szempontjából oda nem illő szavak. Ezzel szemben a szerb elbeszélő mögül többször előbukkan a fordító, aki az olvasó számára a szövegvilág egy-egy tárgyát közel hozza, mintegy kinagyítja. Különösen azokban a jelenetekben figyelhető meg ez az eredeti szöveg fókuszszerkezetét átrendező eljárás, melyek a vonatablakból Esti elé táruló látványokat örökítik meg. A következő szakasz megértését apró tárgyi tévedés is bonyolítja, a bitang padok ugyanis nem a csavargók várótermi padjait jelentik:

Most ismeretlen, kis állomások buk-
kantak ki a sötétből, sárga lámpafénytől
csorogva, zárt váróterem, **bitang szé-
keivel és asztalával**, konyhakert, salá-
tákkal és káposztafejekkel, gyöppágyak,
az állomásfőnökné kedvenc petúniáival
és rezedáival. Kerti karókon üveggo-
lyók puffadoztak. Fekete cica ugrott át
a sövényen egy megvillanó fénysugár-
ban. Az állomásfőnök ezen a késő órán
kesztyűs kezét sapkája ellenzőjéhez
emelve tisztelgett. Lábánál bölcs kutyá-
ja fülelt, hűségesen. Filagória szaladt
elő a homályból, napsütéses, családi
kávéeozsonnák rég elhangzott kacagásá-
val, s a vadszőlő lombjai között rop-
pant időszerűtlenül egy halálosan ri-
adt hajnalka reszketett, bekormozva
az éjszakától, a félelemtől sötétlilán
(51–52).

Iz tame su izranjale nepoznate male
stanice, osvetljene žutim svetiljkama,
zaključane čekaonice sa stolicama i
stolovima za skitnice, bašte sa salatom
i kuglicama kupusa, s travnjacima i s
voljenim cvećem žene šefa stanice –
petonijama i rezedama. Na baštenskom
kolju staklene kugle. Crna mačka
preskače živicu. Šef stanice pozdravlja
prinoseći ruku u rukavici širmi šapke u
ovaj pozni sat. Pored nogu mu je mudri
pas načuljen i veran. Iz tame iskrsava
filagorija, s davno minulim smehom
osunčanih, porodičnih užina, a među
listovima psećeg grožđa podrhtava
užasno nesavremeno jedna samrtno
uplašena čaška ladoleža, začadevela
od noći, tamnojubičasta od straha
(55).

A következőket követően múlt időben álló magyar szöveg nem pusztán felsorolás, hanem részleteivel pontosan tagolja a teret, és a látvány egyszerűségét is érzékeltetni képes. A fordításban az Esti előtt elfutó tárgyakat jelen idejű mondatok írják le. A kiválasztott részlet végén az átültető nem veszi észre Kosztolányi szövegének autoreferenciális jellegét. A hajnalka reszketése a virágnév jelentése miatt időszerűtlen az éjszakai órán, az éjszaka kormát és a sötétlila színt pedig valószínűleg metaforikusan kell értenünk, mint a sötétségnek a virágkehelyre vetett árnyékát.

Hasonló tárgytévesztésnek vagyunk tanúi az Estit a vonaton megcsókoló lány szerb leírásaiban is. Kosztolányi következőket a cinegeláb, cinegekéz kifejezésekkel írja le a lányt, Babić nem érzékeli a köznyelvi metaforát, s ezeken a helyeken a cinegelábat sa nogama senice, sa rukama senice szókapcsolatokkal adja vissza.

A novella zárórészében az elbeszélő Esti úszásának egyetlen mozzanatát emeli ki, ezzel is hangsúlyozva a fényben fürdő pillanat egyszerűségét. A szerb fordítás egyszerűbb, benne a fénybe való kibukkanásnál az úszás mozzanatossága erősebb nyomatékot kap.

Úszott előre a hullámokkal és a reggeli széllel, arrafelé, ahol aranykődben az arany Velencét sejtette, a földet, melyet még nem ismert, de ismeretlenül is szeretett, s amint a válla kibukkant a vízből, arcát rajongva emelte a túlsó latin part: Itália, a szent és imádott Itália felé (68).	Plivao je dalje, s talasima i jutarnjim vetrom, u smeru gde je slutio zlatnu Veneciju u zlatnoj izmaglici, zemlju koju još nije poznavao, ali je i nepoznatu voleo, a čim bu mi rame izronilo iz vode, lice je oduševljeno podizao prema drugoj latinskoj obali: prema Italiji, svetoj i obožavanoj Italiji (73).
---	---

Babits Mihály Kosztolányi halálakor írt emlékezésében a Kosztolányi által nagyra tartott írók közt megemlíti Flaubert nevét is (BABITS 1978; 518). Az *Esti Kornél* szerb átültetésének egyik legfontosabb tanulsága, hogy – noha az eredetivel ekvivalens szöveg nem hozható létre – a narráció szenvtelenségét a célnyelv prózahagyományának eszközeivel és eljárásaival következőket érzékeltető fordításszöveg igen. Az eredeti mű szövegtani leírása abban a tekintetben nyújt segítséget a fordítónak, hogy a szövegtani modell segítségével kijelölheti a forrásszövegnek azokat a jegyeit, melyek párhuzamai megtalálhatók a célnyelv irodalmi szövegeiben.

Források

KOSZTOLÁNYI Dezső (1981): Esti Kornél. Szépirodalmi, Budapest
KOSTOLANJI, Deže (1999): Kornel Večernji. Preveo Sava Babić. Dereta, Beograd

Irodalom

BABITS Mihály (1933): Könyvről könyvre. Nyugat, 12. <<http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>> (2013. október 20.)
BABITS Mihály (1978): Kosztolányi. = BABITS Mihály: Esszék, tanulmányok 2. Szépirodalmi, Budapest
KLAUDY Kinga (2002): Bevezetés a fordítás elméletébe. Scholastica, Budapest
SZEGEDY-MASZÁK Mihály (2003): A megértés módozatai: fordítás és hatástörténet. Akadémiai, Budapest
TOLCSVAI NAGY Gábor (2001): A magyar nyelv szövegtana. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

THE SERBIAN TRANSLATION OF THE ESTI SHORT STORY CYCLE BY DEZSŐ KOSZTOLÁNYI

The Serbian translation of the Esti short stories was published in 1999. In 1925 Kosztolányi published the first short story of the cycle which stories were to be unfolded for a long time; the last one came out in the volume under the title *Tengerszem* (Maar) in 1936. In the introductory story of the cycle we can distinguish two separate narrating voices. The primary narrator, who is to be nameless all the way long, is limited to the role of putting the secondary narrator Kornél Esti, his alter ego, into position. The nameless narrator recounts the adventures of the hero, Esti, from authorial perspective all the time. The author of the paper partly analyzes the translational solutions for the ambiguity of the narrative status, which is a characteristic feature of the cycle, the play between the narrating and the narrated 'I', the doubling of the self-reflexion, as well as the faltering of the experience, and partly looks at those linguistic solutions by which the Serbian text evokes the scenes in Szabadka and Budapest, where the alter-ego hero spent the years of his childhood and youth, and the cultural space of the Serbian and Hungarian community at the time when the events took place.

Keywords: Kornél Esti, alter ego, translation, common cultural space, textual analysis

SRPSKI PREVOD CIKLUSA ESTI KORNÉL DEŽEA KOSTOLANJIJA

Ciklus Dežea Kostolanjija o Kornelu Ešti preveden je na srpski jezik 1999. godine. Ciklus se dugo formirao, prvu pripovetku o ovom liku Kostolanji je objavio 1925. godine, a poslednje pripovetke ciklusa u svojoj zbirci *Tengerszem* iz 1936. godine. U uvodnom poglavlju ciklusa formiraju se dva pripovedačka glasa. Uloga prvobitnog, anonimnog autora je da drugog pripovedača, sopstvenog alter ega, Kornela Ešti dovede u poziciju. O avanturama glavnog junaka narator u celom ciklusu pripoveda iz auktorijalne pozicije. Autorka studije sa jedne strane analizira višeznačnu poziciju naracije, igru pripovedača i pripovedanog, udvostručavanje samorefleksije, i one metode prevođenja sa kojima se pokušava dočarati nesigurnost spoznaje. Sa druge strane, autorka interpretira ona jezička rešenja sa kojima srpski tekst prikazuje kulturne prostore iz detinjstva i mladosti alter ega junaka, zajedničkih srpskoj i mađarskoj zajednici u vreme odigravanja ovih pripovedaka.

Ključne reči: Kornel Ešti, alter ego, prevođenje, zajednički kulturni prostor, tekstualna analiza.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2013. 11. 15.

Közlésre elfogadva: 2013. 12. 10.

HORVÁTH FUTÓ HARGITA–HÓZSA ÉVA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
hossaeva@eunet.rs – horvathfuto@stcable.net

A KULTÚRASPECIFIKUMOK ÁTÜLTETÉSE GION NÁNDOR *VIRÁGOS KATONA* CÍMŰ REGÉNYÉNEK FORDÍTÁSAIBAN¹

Transfer of Realia in the Translations of the Novel
Virágos Katona by Nándor Gion

Prenošenje kulturnih specifikuma u prevodima romana
Vojnik sa cvetom Nandora Giona

A fordítónak a szókincs és a grammatikai rendszer elsajátítása mellett jól kell ismernie a forrásnyelvi és célnyelvi kultúrát, valamint extralingvális ismeretekkel kell rendelkeznie ahhoz, hogy a célnyelvi olvasó számára hozzáférhetővé, érthetővé tegye a forrásnyelvi szöveget. A fordító a nyelvek valóságáthárterének (egy nyelv szavainak és kifejezéseinek tárgyi alapja, a nyelvközösség tagjait körülvevő dologi világ, a társadalmi élet adottságai, múlt- és jelenbeli jelenségei, helyzetei) minél alaposabb megismerésével a kultúrák között közvetít. A tanulmány Gion Nándor *Virágos Katona* című regényének kultúraspecifikumait vizsgálja, illetve azt a kulturális praxist veszi szemügyre, amely a szerb és a német nyelvű kiadásokban megvalósul.

Kulcsszavak: kultúraspecifikumok, reáliák, interkulturális kommunikáció, Gion Nándor, fordításkötetek, fordítási műveletek.

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektumának keretében készült.

A Virágos Katona fordításszövedéke

Gion Nándor 1973 és 2002 között írta meg négykötetes családtörténetét, amely *Latroknak is játszott* címen jelent meg. Az első kötetet, a *Virágos Katonát* 1973-ban publikálta az újvidéki Forum Könyvkiadónál, és hamarosan több nyelven is hozzáférhetővé vált. A teljes kötet Vickó Árpád szerb fordításában a Matica srpska gondozásában, a Jugoszláviai magyar irodalom sorozatban jelent meg 1983-ban. A regényt a Vajdaságban élő kisebbségek és a Jugoszlávia területén élő népek nyelvére is lefordították. Elizabeta Bernjak a *Latroknak is játszott* addig elkészült első két részét 1980-ban szlovén nyelvre (*Igral je tudi sleparjem. Roman. Pomurska založba, Murska Sobota, 1980*), Krystina Pisarska lengyelre (*Grał także dla łatrów. Warszawa, Czytelnik, 1985*), Hans Skirecki pedig németre (*Der Soldat mit der Blume. Berlin, 1993*) fordította. A The Hungarian Quarterly folyóirat 2009. évi nyári számában Zachár Zsófia fordításában közölt részletet a *Virágos Katona* angol (*Soldier-With-Flower. Excerpt from the novel. The Hungarian Quarterly, 2009. nyár, 43–60. p.*) fordításából.

A regény az író családjának és szülőfalujának fél évszázados történelmi múltját, egy Kárpát-medencei kisközösség többgenerációs történetét örökíti meg. A cselekmény ideje 1898-tól az 1950-es évekig tart. A *Virágos Katona* az I. világháborút és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását beszéli el. A narrátor-főhős Rojtos Gallai István (a modell az író anyai nagyapja), akinek élettörténetébe valóságseffektusok, történelmi, család- és helytörténeti események is beleszövődnek. A regények színtere egy közép-bácskai többnemzetiségű – németek, zsidók, magyarok, szerbek, cigányok lakta – település, Szenttamás, az író szülőfaluja. Gion a hely szellemének büvöletében ebből a faluból konstruálja regényeinek világát, ezt a locust reprezentálja, a történeti mélységek feltárására törekszik.

Gion Nándor szövegvilága gazdag helytörténeti, művelődéstörténeti, néprajzi, antropológiai anyagot halmoz fel, babonákat, népi gyógymódokat, népszokásokat örökít meg, amelyek a Monarchia idején ezen a vegyes lakosságú településen együtt éltek. A regény kultúraspecifikumokkal teli világa, tulajdonnevei és reáliái nemzeti sajátosságokat, kort és hangulatot idéző ereje nem könnyű feladat elé állítja a fordítót.

Lefordított világokban élünk?

A fordítónak a szókincs és a grammatikai rendszer elsajátítása mellett jól kell ismernie a forrásnyelvi és célnyelvi kultúrát, extralingvális ismeretekkel is rendelkeznie kell ahhoz, hogy a célnyelvi olvasó számára hozzáférhetővé

tegye a forrásnyelvi szöveget. A fordító a kultúrák között közvetít. Mivel kultúránk „nyelvét, szabályait és elfogadott normáit életünk nagyon korai szakaszában sajátítjuk el – a pszichológusok szerint öt-tízéves korunkig –, rendszerint nem tudatosul bennünk az, hogy miként befolyásolja a kultúra viselkedésünket, illetve kommunikációnkat. Amikor más kultúrák tagjaival kommunikálunk, gyakran a miénktől nagyon eltérő nyelvekkel, szabályokkal és normákkal találkozunk, és ezek a találkozások egyrészt tudatosítják bennünk saját kultúránk sajátosságait, ugyanakkor pozitív érzések, illetve a csalódottság érzésének forrásai is lehetnek (FALKNÉ 2008; 14–15). A fordítás kulturális dimenzióival egyre több kutató foglalkozik, egyes szakemberek szerint a nyelvek szókészletében, grammatikai rendszerében és két közösség kultúrájában olyan eltérések mutatkozhatnak, amelyek következtében a fordítás megvalósíthatatlan, hiszen a másik kultúrát ténylegesen sem nyelvi, sem szemiotikai szinten nem tudjuk tökéletesen megismerni. A kultúrák közötti közvetítés hívei szerint viszont a valóság minden részlete lefordítható, mert egy nyelv szókincse különféle módszerekkel (tükörfordítással, jövevényszavakkal, neologizmusokkal, jelentésátvitellel stb.) folyamatosan bővíthető (SIMIGNÉ 2011; 16).

Sherry Simon írja: „Csak idő kérdése volt, hogy a kultúrakutatás »felfedezze« magának a fordítást. A kultúra globalizációja végső soron azt jelenti, hogy mindannyian »lefordított« világokban élünk, hogy a tudás általunk elfoglalt terei különböző helyekről származó gondolatokból és stílusokból rakódnak össze, hogy a transznacionális kommunikációs folyamatok és a gyakori migráció révén minden kulturális színtér keresztüttá, találkozóhely-lyé alakul. Ezek a gondolatok napjaink elfogadott igazságaivá váltak. A diaszporikus kultúra sokfélesége és az identitás változékonysága – beleértve a nemi szerepekét is – a kultúrakutatás központi kérdéseihez tartoznak. Az identitás ellentmondásossága mindinkább a nyelv kulturális autoritására, a beszélőnek a domináns kódokon belül elfoglalt helyzetére hívta fel a figyelmet. A nyelveket az egyéni és kollektív tudat (*self*) megformálásának részeként értelmezzük...” (SIMON 2004; 175).

Az idézett gondolatok jegyében utalunk a továbbiakban néhány olyan kultúraspecifikum fordítására/átültetésére, amely a *Virágos Katona* című Gion-regény célnyelvi befogadása szempontjából domináns szerepet tölt be.

A kultúraspecifikumok színtere

A valóságháttér egy nyelv szavainak és kifejezéseinek tárgyi alapja, a nyelvközösség tagjait körülvevő dologi világ és társadalmi élet adottságainak, múlt- és jelenbeli jelenségeinek, helyzeteinek az összessége (TARNÓ-

CZI–SZABÓ 1972; 38). A reália azon jeltárgyak (ételek, ruhák, edények, táncok, pénzek stb.) gyűjtőfogalma, melyek egy-egy kultúrára, nyelvközösségre jellemzőek, és egy másik kultúra számára ezek a jeltárgyak ismeretlenek. Tágabb értelemben a reáliák tárgykörébe sorolhatók a kultúrával kapcsolatos szokások, fogalmak, megszólítások (TELLINGER 2005; 123), ünnepek, történelmi események, nevek stb. is (KLAUDY 2009b; 60).

A magyar nyelvű szakirodalomban a reália terminus mellett más kifejezések is használatosak a kultúrával kapcsolatos jeltárgyak megnevezésére: „A nyelvi reália terminusnak népes szinonimasora van: kulturális reália, kultúrshó, (le)fordíthatatlan elem, nonekvivalens lexéma, kultúraspecifikus szó, etnokulturéma, ez utóbbi a reáliák tágabb értelmezését jelenti” (LENDVAI 2005; 68), ekvivalens nélküli lexika (KLAUDY 2009a; 34).

Vladimir Szkaljin 1976-beli definíciójában a reáliák olyan lexikai egységek, amelyek fogalmakat neveznek meg a termelési, a szociokulturális és a mindennapi élet különböző területeire vonatkozóan. Absztrakt fogalmakat jelölnek, beleértve a történelmi eseményeket, hagyományokat, ünnepeket, megnevezik az állami, társadalmi, műszaki-gazdasági struktúrák elemeit, árukat, illetve a technikai, művészeti, kutatói, jogi vagy más tevékenységek útján létrejött alkotásokat, építkezések terveit stb., antroponimák, továbbá a valóságban létező vagy kitalált személyek nevei, azoké, akiket az egész ország ismer. Megneveznek különböző tisztségeket betöltő személyeket, szervezeti tagokat, mozgalmak követőit stb., helységek és városok lakóit (TELLINGER 2005; 124).

Szergej Vlahov és Szider Florin nyolcvanas években elkészült klasszifikációja három nagy csoportra osztja a reáliákat: *földrajzi reáliákra* (geográfiai képződmények, ember alkotta földrajzi objektumok, endémiák), *néprajzi reáliákra* (a mindennapi élet velejárói: ételek, italok, öltözet, lakhely, bútor, edény, közlekedési eszköz; a munkatevékenység reáliái: foglalkozásnevek, munkaeszközök, munkaszervezés; a művészet és a kultúra tárgykörébe tartozó reáliák: zene és tánc, hangszer, színház és szereplők, ünnepek, játékok, szokások, rituálék és szereplők, történelmi események, vallási rítusok; etnikai reáliák: népnevek, csúfnevek, gúnynevek, lakhely szerinti megnevezések; mértékegységek és pénzek), valamint *társadalmi-politikai reáliákra* (a közigazgatás, államberendezés: közigazgatási egységek, települések, a települések részei; hatalmi szervek: irányító szervezetek, irányító személyek; a politika élet vonatkozásai: politikai tevékenység és szereplői, társadalmi szervezetek és szereplők, társadalmi mozgalmak és szereplők, rangok, titulusok, megszólítások, oktatási intézmények, osztályok, rétegek, kasztok, politikai szimbólumok; katonai reáliák: katonai egységek, fegyverek, mundaér, katonai rangok, beosztások) (KLAUDY 2009b; 61–63). Kulturális reália

fogalmával jelölünk minden olyan „nyelvi megnyilvánulást, amelyben kifejeződik egy adott kultúrközösség sajátos élmény- és ismeretanyaga, tárgyai, fogalmai, mentális, emotív sémái, amelyek az adott kulturális kontextusban speciális jelentéssel bírnak” (VALLÓ 2000; 45).

Reáliának tekinthetők az állandósult kifejezések egy része is, emiatt fordításuk során a fordító nem a szavak, hanem a kép vagy a gondolat szintjén igyekszik megtalálni az ekvivalenciát. Igyekszik a forrásnyelvi állandósult kifejezéseket célnyelvi állandósult kifejezésekkel fordítani: „Aligha lehet itt általános szabályszerűségeket megállapítani, hiszen azt a képet/gondolatot, amit egy másik nyelvben állandósult kifejezéssel is ki lehet fejezni, a másikban nem (vagy nem pontosan ugyanúgy), ezért számos példát találhatunk az ellenkezőjére is. A jó fordító nem elsősorban a szótárból dolgozik, hanem a szavak által kifejezett képet vagy gondolatot próbálja meg anyanyelvének nyelvi eszközeivel visszaadni” (ALBERT 2013; 12). Amennyiben a fordíthatóság–fordíthatatlanság problémáját John Catford nyomán közelítjük meg, akkor a következő megállapításra juthatunk: amennyiben lexikai hiány jelentkezik a célnyelvben, nyelvi fordíthatatlanságról, ha pedig egy adott kulturális fogalomnak vagy gyakorlatnak nincs ekvivalense a célnyelvben, akkor kulturális fordíthatatlanságról beszélhetünk (CATFORD 1965; 99).

Ha a szóban forgó reáliának a műben nincs különösebb funkciója, kihagyást (pl. a márkanevek, étel-, italnevek, megszólítások, történelmi reáliák kihagyása) vagy általánosító fordítást (pl. a fajfogalmat felváltják a nemfogalommal, a *kadarka* a fordításban *wine* vagy *red wine* lesz) alkalmazunk. Ha funkciója jelentős a szövegben, akkor az átváltási műveletek közül a körülírást (a magyar *testvér* az angolban *brother and sister*), a magyarázó betoldást (pl. a *Nemzeti* a német célnyelvi szövegben *Nationaltheater*) vagy a teljes átalakítást alkalmazzák a fordítók, amely látszólag semmiféle értelmi, logikai kapcsolatban nincs az eredetivel (pl. *kávé* helyett *cocoa* jelenik meg a fordítás szövegében) (KLAUDY 2009b; 63).

Vlahov és Florin bolgár nyelvészek (és néhány más kutató) véleménye szerint a fordító valamennyi lehetősége két átváltási műveletre vezethető vissza: a *transzkripcióra* és a *fordításra/behelyettesítésre*. A transzkripció a reália mechanikus átvitele a forrásnyelvből a célnyelvbe az eredeti fonetikai formájához legközelebb álló variációban a célnyelv grafémáinak felhasználásával, ami segít megőrizni az „idegen” érzetet, az idegen jelleget. A fordítás/behelyettesítés történhet a neologizmus tükörfordítás, honosítás útján való átvételével vagy új szó alkotásával, körülbelüli, hozzávetőleges fordítással, azaz funkcionális analóg behelyettesítésével, körülírással, magyarázattal vagy értelmezéssel, illetve kontextuális fordítással.

A tulajdonnév határátlépései

Hans Skirecki a magyar irodalom ismert fordítója. A *Virágos Katona* német fordítása 1993-ban készült el. A fordító a helyneveket magyar helyesírással írja, nem honosít: például Szenttamás, a kiadásban elírás is fellelhető: Szanttamás (GION 1993; 149), Feketics, Tuk stb. A személynevek is megmaradnak magyarul, vagyis nem valósul meg a honosítás: például Újvári-kocsma – Újvári-Schenke. A köznévből lett tulajdonnevek honosodnak, például Zöld utca – Grüne Straße, Fő utca – Hauptstraße, Kálvária utca – Kreuzwegstraße, Erdei Ember – Waldmensch. A regény színhelyét, Szenttamást feltérképező 1896-ban készült német nyelvű térkép a kálváriadombot Calvarienbergnek nevezi, a szenttamási németek által használt helynév Krisztus kereszthalálának helyszínét, Skirecki utcanév-átültetése pedig a keresztutat hangsúlyozza.

A német/sváb származású szereplők nevét a német fordítás visszahonosítja, például: Therese, Resi (Gionnál: Teréz, Rézi). Teljes név esetén a német konvenció szerint a keresztnév kerül előre: Ádám Török, János Csorba, Jóska Ubonyi, Márton Gion stb. A szerb nevek ugyancsak eredeti helyesírás szerint szerepelnek, például: Dušan Mandić. A beszélő és a ragadványnevek átültetése bonyolultabb fordítói műveletet igényel, például: Istenes Bibic Mihály – Mihály Bibic der Fromme (a jámbor, derék, istenfélő; az uralkodók vagy arisztokraták neve előtt is a *fromm* jelző használatos, ez a jelző meghonosodott a német kultúrában). Rojtos Gallai – Fransen-Gallai, Csoszogó Török Ádám – Adam Schlüpfender Török (a fordító célnyelvi hitelességre törekszik, az utóbbi megoldás meglehetősen találó).

A német fordítás egyik sarkalatos pontja a szenttamási *Szív* fordítása, amely az idegen befogadó számára problematikus. A célnyelvi példák többféle stratégiáról tanúskodnak:

a) *A Szív kimarad a mondatból*: „Dann erklangt Gilikes Horn, wenig später wurde er samt den Schweinen sichtbar, gemächlich trieb er sie in die Richtung der Straße nach Szeged” (GION 1993; 27). A forrásnyelvi szövegben: „Aztán felhangzott Gilike kürtje a Szív mögül, csakhamar előbukkant a disznókkal, lassan terelgette őket a szegedi út felé” (GION 2007; 26).

b) *A Szív „ügynevezett” Szívként szerepel*: „An der Gavanskischen Wassermühle riegelte ein langer Erddamm, den Fluß ab, und zwischen dem Damm und der Mühle befand sich *das sogenannte Herz*, aus Ziegeln gebaut, einen Meter hoch und spitz auslaufend, eine primitive Schleuse, die bei Niedrigwasser den Fluß völlig abspernte und das Wasser den Mühlrädern zutrieb” (GION 1993; 65). A német szöveg két mondatot egybekapcsol. A forrásnyelvi szövegben így hangzik: „A Gavanski-féle vízimalomnál hosszú

földgát állta útját a folyónak, és a gát és a malom között volt a Szív. Téglából épített, egy méter magas, csúcsos emelkedő, amolyan kezdetleges zsilip, amely alacsony vízálláskor teljesen elzárta a folyót, és a vizet a malom lapátjai felé terelte” (GION 2007; 61).

c) *Egyéb célnyelvi megoldások:*

- a Szív: legtöbbször: *Schleuse* (zsilip);
- megérkezett a Szívhez: [er] kam [...] darauf an der *Herz-Schleuse* (Szív-zsilip);
- csak ebéd után jött el a Szívhez: er [...] kam erst nach dem Mittag zur *Schleuse* (zsilip);
- a Szív mellett: neben dem *Herzen* (Szív);
- egyre közelebb [...] a Szívhez: die Nähe der *Schleuse* (a zsilip közelsége).

A Szív szerb fordításában a Monarchia-háttér reflektálódik, Vickó Árpád Šlajzként ülteti át a szerb szövegbe. A *Virágos Katona* magyar szövegét és Vickó Árpád szerb nyelvű fordítását Papp György is összevetette a *Mire jó a fordításkritika?* című kötetében. A lefordított mű forrásnyelv felőli megközelítésében Papp György a nagyobb összefüggésekre és a kiéleződő problémákra koncentrált. A fordítónak a helyi színekre és Gion stílusára (élőszóbeliség, párbeszéd-dominancia, puritánság), cselekménykezelésére kellett következetesen figyelnie. Papp György műfordítás-kritikája rámutatott arra, hogy Vickó Árpád jól ráérezett a műnek ezekre a markáns jegyeire. A térképzeteket kifejező népies helynevek átültetésénél a szenttamási szerbek által használt megnevezéseket helyettesítette be (Zöld utca – Zeleni sokak, Ferenc-csatorna – Veliki kanal, Szív – Šlajz). Papp György szerint találóak a beszélő nevek és a ragadványnevek (Rojtos Gallai – Rojtavi Galaji, Csozsgó Török – Čopavi Terek, Istenes Bibic Mihály – Mihalj Bibic Bogomoljac, Szentigaz – Istinaobog), a helyi színeket a célnyelvi szöveg a bácskai szerbek nyelvében használt szavakkal érzékeltette, amelyek egy dél-szerbiai, boszniai olvasóban bizonyosan fel tudják idézni tájainkat. Megállapítása szerint a jó fordítást többek között az író, a mű helyszíne és a műfordító szoros táji kapcsolata eredményezte (PAPP 2001; 143–149). Papp György a *Szív* helynév *Šlajzra* fordítását névhangulatilag jóval szegényesebbnek minősíti a magyar megnevezésnél, ezzel nem teljesen érthetünk egyet. A *Szív* a Szenttamáson keresztül folyó Bács-ér (Krivaja) V alakú kis gátja, amely megnöveli a folyócska vízszintjét, és vizét a gát melletti vízimalom lapátjaihoz ömleszti. A népi képzelet a V alakhoz társította a szív formát (a V a szív alját képezi), innen ered a Szív elnevezés. A fordító a Ferenc-csatornán levő zsilip, gát helyi szerbek által használt nevét kölcsönzi. A Ferenc-csatorna szenttamási gátja kikötőként is működött, a helyiek, szerbek és magyarok egyaránt –

valószínűleg a helyi németektől – a német elnevezést, a *Schleusét* vették át. A szerbek a Szívet nem nevezték sohasem *Šlajznak*, a gátat, a vízimalmot és a gáton átívelő hidacsokát együttesen *Rekavicának* emlegetik. Emiatt kölcsönzi a fordító a csatornai gát nevét. A *Šlajz* hangulatilag szegényesebb a *Szív*nél, nem adja vissza a gát formáját, viszont többletinformációt hordoz: utal arra, hogy a második világháború előtt németek is éltek Szenttamáson (HORVÁTH FUTÓ 2012; 198). Papp György megállapítása szerint a *Virágos Katona* szerb nyelvre való sikeres átültetését főként az író, a mű helyszíne és a műfordító szoros táji kapcsolata eredményezte: „A jó fordítás másik kedvező körülménye Gion stílusában, közlésmódjában rejlik, amelynek bensőségessége, látszólagos »eszköztelensége« a fordítással szemben nem nyújt közegellenállást. A tájnyelviség, az élőszavas előadásmód csak akvarellszínekben, egy-két szóban, szólásban van jelen, amelyeket a fordító kellő önmérséklettel meg is oldott, azoknak a ritka eseteknek a kivételével, ahol a fordítás jóval harsányabbra sikeredett az eredeténél. Érdekes a helyi szín érzékeltetése, a főleg bácskai szerbek nyelvében élő szavakkal.”

Identitáshálóban

Már a regény expozíciójában feltűnik Szenttamás lakosságának sokrétegsége és a kulturális viszonyháló, hiszen magyarok, szerbek, svábok élnek itt együtt. A német fordítás is megtartja a *der Schwabe* (a vajdasági németek dunai svábok) megnevezést. A magyar identitás külső megnyilvánulása a bajusz és a topográfiai elhelyezés (*der Schnurrbart* – bajusz), ez a német befogadó szemszögéből válhat fontossá. A kulturális vonatkozások közül a következő nézőpontokat emelhetjük ki:

a) *Malom, mezőgazdasági kultúra*: A német és a szerb szöveg is hangsúlyozza például a szárazmalom megnevezést (*die Trockenmühle, suvača*), amely a vízimalommal szembesíthető. *Valláskultúra*: Az „ágostai” elnevezés Augsburg város latin nevének (*Augusta*) egykori magyaros elnevezése. Stefan Krebs ágostai hitvallású evangélikus német. Fordításban: „ein evangelischer Deutscher augsburgischer Konfession” (GION 1993; 6), „bio je Namac evangelističke veroisповesti” (GION, 1983: 6).

b) Külön kutatást érdemel az a regényben szereplő egyházi dalbetét, amely ismert szöveg, először a 18. század legjelentősebb, Bozóki Mihály maróti kántor által írt kottás népénekgyűjteményben (BOZÓKI 1797) jelent meg: „A 18. században a főpásztorok és az újra működő szerzetesrendek egyaránt szorgalmazták a hívek tevékeny részvételét a liturgiában, a búcsújárásokon. Főleg azokban a templomokban kapott nagyobb szerepet a népének, ahol sem a gregorián éneket, sem pedig a kórus működését nem tudták

biztosítani. A növekvő Oltáriszentség- és Jézus Szent Szíve-tisztelet, valamint a Mária Kongregációk alapítása mind több új éneket hozott. A kántorok kénytelenek voltak saját szükségletre meríteni a régi népszerű énekekből, továbbá a búcsúkon terjesztett nyomtatványok anyagából, imakönyvekből és énekfüzetekből összeállítani saját készletüket, amit saját szerzeményeikkel egészítettek ki” (RAJSLI 2012; 97–98). *A keresztfához megyek* kezdetű nagyböjti ének, amelynek a dallamát Bozóki Mihály szerezte 1797-ben, a szöveg szerzője Tárkonyi Béla, fellelhető az 1931-ben megjelent Harmat-Sík-féle *Szent vagy, Uram!* gyűjteményben is (SZVO. 63. számú ének). Ennek a gyűjteménynek az énekei szólaltak és szólalnak meg hosszú évtizedek óta a római katolikus egyház szertartásainak többségén. A regényben Gion Márton énekeként csendül fel:

A keresztfához megyek,
Mert máshol nem lelhetek
Nyugodalmat lelkemnek... (GION 2007; 16)

Német fordításban:

Zu dem Kreuze zieht es mich,
Denn nur dorten finde ich
Ruh' für meine Seele... (GION 1993; 15)

Szerb fordításban:

Pod raspeće idem ja
Jer mira više nigde nema
Moja grešna duša... (GION 1983; 15)

A német fordításban megfigyelhető a viszonylagos szöveghűség, noha a zárlat nézőpontja változik, formai tekintetben még inkább megnyilvánul a hűségre való törekvés, a szerb fordítás betoldást alkalmaz, és a lélek bűnös-ségét emeli ki.

c) *Névnap, névünnap*: János-Tag. Váry János névnapja, Szent János evangélista ünnepe – mint jeles, kiemelt, fordulatot hozó nap – kerül be a regénybe, a névnaphoz citeraszó és borivás kapcsolódik. Váry előbb egyedül iszogat, majd a vendégek is megérkeznek, kártyázásuk, egymással való leszámolásuk előtt bort fogyasztanak. Ehhez a jeles naphoz a borszentelés szokása kötődik, a szent bornak a néphagyomány szerint mágikus erőt tulajdonítottak, borozgatás közben vallja be az elbeszélő, hogy Stefan Krebsset, a sváb

molnárt akarta megleckéztetni. A magyar szólásként élő *Szent János áldása* a búcsúzásakor megivott utolsó pohár borral áll összefüggésben (TÁTRAI-KARÁCSONY MOLNÁR 1997; 246), az igazi áldást a regényben mégis a bor és a citeraszó együttesen adja meg. Váry a nyolcadik fejezet zárlatában már csak egy pohárba tölt bort, majd utolsó mondatában névnapjára utal: „Hát akkor játsszál, fiam – mondta. – Névnapom van” (GION 2007; 149).

A német szöveg *János-Tagot*, nem *Johannes-Tagot* említ, egyrészt mert konkrétan Váry János névnapja kap hangsúlyt, akinek magyar identitása is fontossá válik, másrészt a magyar népszokások is beszüremlenek a szövegbe. Vickó Árpád a célnyelvi szövegben pravoszláv kulturális kontextusba helyezi ezt az ünnepet: Sveti Jovan imendan Janoša Varija. Gion Nándor szövegvilágában jelentős szerepet kapnak az ünnepek, például az *Ez a nap a miénk* című regényben az István- és a János-nap is kiemelt pozícióba kerül, ugyanis a mikroközösségek a háborús közegben ünnepek alkalmával verődnek össze. Aradi József kinyilatkozza, hogy a János-napot egy hétig szeretnék ünnepelni, a Váry-kastélyban sok ember elfér, énekelnek és kártyáznak, a kártyajátéknak pedig nagy tétje van.

Régió, nyelv, elmozdulás

Andrić Edit a fordítói műveletek nyelvészeti aspektusából közelítette meg a Gion-regény szerb műfordítását (ANDRIĆ 2008; 115–147). Kitért a földrajzi nevek használatára, a személynevekre (ragadványnevek, beszélő nevek), a vajdasági szerb regionális köznyelv beütéseire (példákkal illusztrálja a hétköznapi élőbeszéd, az argó, az utca nyelvének használatát), az alaki és tartalmi tükrözésre, a tartalmi explicitálásra és implicitálásra, a pontatlan fordításokra; feltérképezte a kihagyott és betoldott szövegrészeket, a szerkezeti eltéréseket, a szerkezettükrözéseket és az eredeti megoldásokat. A személynevek átültetésének elemzésénél Rojtos Gallai ragadványnevével, a *Rojtavival* kapcsolatban megjegyzi, hogy az *otrcani*, *izlizani* szavakat is használhatta volna a fordító, mert a *rojta* főnév és a *rojtati* ige teljesen mást jelentenek a szerbben, mint ahogyan ezt a forrásnyelvi befogadó értelmezi. A *rojta* és *rojtati* magyar jövevényszavak a szerbben, a *rojtav* melléknévi alak nem létezik. A vadliba nevének, a *Kedvesnek* szerb megfelelője, a *Dragana* is vesztett stiláris értékéből, mivel a szerbben gyakori a *Dragana* női keresztnév. A szerb nyelv értelmező szótárában nem szerepel a *citratí* szó, csak a *citra* és a *citraš* főnév. Előfordulhat, hogy a vajdasági szerb tájnyelvben használatos ige volt, a fordító azonban elkerülhette volna, a szerbben ugyanis nincs a magyar zongorázik, gitározik vagy akár citerázik szavak mintájára alkotott ige, és a magyar eredetiben sem ez a citerázik alak szerepel, hanem

a *játszani rajta* szókapcsolat. Részletes elemzésének összegzésében Andrić Edit sikeresnek értékeli Vickó Árpád fordítását: a célnyelvi szövegnek természetesnek kell hatnia, a befogadónak eredeti szöveget kell benne vélnie, a *Virágos Katona* fordítása erre jó példa, bár a személynevek és a földrajzi nevek esetében észrevehető, hogy fordításról van szó.

Ez a tanulmány a kultúraspecifikumokra fókuszált, ezek pedig időnként, például a *Szív* esetében, szinte rejtvényyszerűen működnek, a kódfejtés pedig kihívás a fordító és a befogadó számára. A nem honosított tulajdonnevek az idegenség felé való nyitottságot, a bácskai térkontextust, az adott hely szellemét hangsúlyozzák. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a fordítás értelmezés is, amelybe a célnyelvi intertextuális kapcsolatok is belejátszanak. A forrásnyelvi befogadó, aki Gion Nándor életművét ismeri, másként olvas: a visszatérő színterekre, szereplőkre, motívumrendszerre és más mozzanatokra is összpontosít. A kulturális emlékezet és az identitás regénybeli formálódása ugyancsak meghatározó a forrásnyelvi olvasó nézőpontjából. Boka László egy Márton-írás révén utal a kulturális emlékezet gazdagodási lehetőségére, amely Gion Nándor regényeire is vonatkoztatható: „A kulturális fenoménként meghatározható, leírható művek egyik legfőbb jellemzője éppen az, hogy maguk is meghatároznak: nem csupán kulturális azonosulási lehetőségeket nyújtanak, de adott értelmezői közösségeken belül újrakonstruálják azok világát, formálva kulturális emlékezetét és múltképét, mely természetesen helyhez kötött, regionális jegyekkel is gazdagodhat bizonyos kiemelt szövegtörzsek révén” (BOKA 2013; 157).

Kiadások

- GION, Nandor (1983): Vojnik sa cvetom. Preveo: Arpad Vicko. Matica srpska, Novi Sad
- GION, Nandor (1993): Der Soldat mit der Blume. Roman. Aus dem Ungarischen von Hans Skirecki. Mit einer Nachbemerkung von Gyula Kurucz. Edition q Verlagsg-GmbH, Berlin
- GION Nándor (2007): Virágos Katona = Uő: Latroknak is játszott. Utószó: Pécsi Györgyi. Noran Kiadó Kft., Budapest, 5–198.

Irodalom

- ALBERT Sándor (2013): Az állandósult kifejezések néhány fordítási problémája. = Bárdosi Vilmos szerk.: A reáliák a lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- ANDRIĆ Edit (2008): Fordítói műveletek Gion Nándor Virágos Katona című művének fordításában. = Csányi Erzsébet szerk.: jelHÁLÓ. Összehasonlító irodalom-

- lomtudományi, nyelvészeti, médiaközi tanulmányok. Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 115–147.
- BOKA László (2013): Régiók és valóságépítmények – mint elbeszélői helyzetek és eszmetörténeti kontextusok. = Bengi László, Hoványi Márton, Józan Ildikó szerk.: „Visszhangot ver az időben”. Hetven írás Szegedy-Maszák Mihály születésnapjára. Kalligram, Pozsony, 157–165.
- BOZÓKI Mihály (1797): Katolikus karbeli kótás énekeskönyv. Vátz.
- CATFORD, John C. (1965): *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford University Press, Oxford
- FALKNÉ BÁNÓ, Klára (2008): *Kultúraközi Kommunikáció. Az interkulturális menedzsment aspektusai*. Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó Zrt., Budapest
- HORVÁTH FUTÓ Hargita (2012): Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
- KLAUDY Kinga (2009a): Bevezetés a fordítás elméletébe. Scholastica, Budapest
- KLAUDY Kinga (2009b): Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol/német/országi fordítástechnikai példatárral. Scholastica, Budapest
- PAPP György (2001): A Virágos katona útra kelése. Nandor Gion: Vojnik sa cvetom. Matica srpska, Novi Sad, 1983. = Milyen kritika a fordításkritika? Logos, Tóthfalu, 143–149.
- RAJSLI Ilona (2012): A katolikus egyházi népénekek archaikus nyelvi rétege. *Létünk*, 2. 95–103.
- SIMIGNÉ FENYŐ Sarolta (2011): Interkulturalitás és fordítás. *Nová filologická revue*, 11. 6–26.
- SIMON, Sherry (2004): A kultúra és a fordítás határainak újragondolása. Sári László ford. = N. Kovács Tímea vál.: *A fordítás mint kulturális praxis*. Sensus füzetek. Jelenkor Kiadó, 175–218.
- TARNÓCZI Lóránt–SZABÓ György (1972): *Fordítástechnika*. Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ, Budapest
- TÁTRAI Zsuzsanna–KARÁCSONY MOLNÁR Erika (1997): *Jeles napok, ünnepi szokások*. Planétás Kiadó, Budapest
- TELLINGER Dusan (2005): Az etnokulturémák szerepe a műfordításban. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica* 3. 123–129.
- VALLÓ Zsuzsa (2000): A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány*, 1. 34–49.

TRANSFER OF REALIA IN THE TRANSLATIONS OF THE NOVEL VIRÁGOS KATONA BY NÁNDOR GION

Next to acquiring the lexis and grammar, the translator must be familiar with the cultures of both the source language and the target language, and also have extralingual knowledge, so that the translation becomes accessible and comprehensible to the target reader. The translator mediates between cultures having become well acquainted with the reality background of the languages, that is, with the object or material basis of words and expressions of the languages, the entirety of the circumstances and the past and present-day manifestations and situations of the material world that surrounds members of the linguistic communities. The paper studies the translations of culture specific elements from Hungarian into Serbian and German in the novel *Flower-adorned Soldier* by Nándor Gion.

Keywords: realia, intercultural communication, volumes of translations, Nándor Gion, *Flower-adorned Soldier*, translation procedures.

PRENOŠENJE KULTURNIH SPECIFIKUMA U PREVODIMA ROMANA VOJNIK SA CVETOM NANDORA GIONA

Pored toga što je ovladao fondom reči i gramatičkim sistemom, prevodilac mora dobro da poznaje kulturu i izvornog i ciljnog jezika, te da raspolaže ekstralingvističkim znanjem da bi tekst izvornog jezika učinio dostupnim, shvatljivim za čitaoca ciljnog jezika. Prevodilac posreduje između kultura time što se trudi da što bolje upozna stvarnosnu pozadinu oba jezika (tu spadaju stvari koje čine osnovu reči i izraza jednog jezika, objektivni svet koji okružuje članove jezičke zajednice, okolnosti, prošle i sadašnje pojave, kao i situacije društvenog života). Studija istražuje kulturne specifikume romana *Vojnik sa cvetom* Nandora Giona, odnosno razmatra kulturnu praksu koja se realizuje u izdanjima na srpskom i na nemačkom jeziku.

Ključne reči: kulturni specifikumi, realije, interkulturalna komunikacija, Nandor Gion, prevodi romana, prevodilački postupci.

KATONA EDIT

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
gerjo@sabotronic.co.rs

SZÓLÁSISMERET – REGIONALITÁS – TÜKRÖZÉS

Knowledge of Idiomatic Phrases – Regionalism – Calquing

Poznavanje frazeologije – regionalizmi – pozajmljivanje

A dolgozat a vajdasági középiskolások körében vizsgálja szóláskincsünk ismeretét. Arra kérdez rá, milyen mélységben értik tanulóink szólásainkat, hozzá tudják-e kötni a meghatározott szóláshelyzetekhez, milyen asszociációs műveletek járulnak hozzá az új szerkezetek kialakulásához, a szólások használatában fellelhetők-e regionális vonások, interferenciajelenségek. A kapott adatok alapján kimutatás készült a szólásismeretről, a frazémáinkban meg tapasztalható áthallásokról, a többféle összhatás nyomán kialakuló regionális jellegről. A jelenségek tanulmányozása areális és szociolingvisztikai szempontok figyelembevételével történik.

Kulcsszavak: frazéma, variánsok, területiség, vegyülés, elhomályosulás, interferencia.

*„A »pillangó«, a »gyöngy«, a »szív« már nem az, ami volt,
Amikor a költő még egy család nyelvén dalolt,
És megértették, ahogy a dajkaéneket
A szunnyadó, nyűgös gyerek álmában érti meg.”*

(Márai Sándor: Halotti beszéd)

„Az új szavak mechanikusan kiszorítják a régieket; amit az egyik oldalon vesz a nyelv, visszanyeri a másikon. Olyan forma művelet ez, mintha egyik zsebünkből a másikba csúsztatjuk a pénztárcánkat. Vagyoni egyensúlyunk azért nem ingog meg.”

(Kosztolányi Dezső: Öreg szavak)

A szókincs, szóláskincs átalakulása folyamatosan zajlik egymást befolyásolva, átkarolva és keresztülölve. A középiskolában ennek nap mint nap tanúja vagyok, a *link alak* már nem a szélhámosokra emlékezteti a diákokat, mint ahogy egy-egy versből kiragadott szó szerkezetéhez, összetett szóhoz, metaforához is egészen sajátos tartalmakat kapcsolnak. A kép-, cím- és szómeditációk egészen új asszociációkat váltanak ki, Pilinszky egy-egy szómetaforájából már nem lehet megjósolni a vers alaphangulatát, a *kockacsend* már nem az, ami volt („*Amikor a költő még egy család nyelvén dalolt*”). Egy helyesírási feladatnál gyakran visszahökölnek a tanulók, nemcsak azon elmélkedve, hogy mi az írásmód, hanem azon is, hogy mit jelenthet a szó. S az értelmező szótárban elindul az egyre hosszabbá váló, láncszerű keresés.

A szóláskincs ismerete is igen vegyes képet mutat, mert noha ma is keletkeznek szólások, és előszeretettel tréfálkozunk a szólások kifordításával, gyakran a legegyszerűbb frazémák esetében is gondok merülnek fel. Ennek oka a valóság alap ismeretének hiánya, továbbá a szóláshelyzet, a befogadóval való azonos kommunikációs helyzet felismerése is hiányzik, ami alapvető feltétele a szóláshasználatnak. Az alábbiakban bemutatandó kutatás nyomán is egyértelmű volt az elbizonytalanodás a szóláshelyzet tekintetében: így születtek meg pl. a következő mulattató, értelmes, de a lexikalizálódott formának meg nem felelő alakulatok: *Bámul/alszik/fehér/ordít, mint a ma született bárány.*

Mind a szóláshasználatot, mind a kutatást nehezíti a szólástextus-vegyülés, jelentésváltozás, tükrözés, elhomályosulás, alaktorzulás, alakcsere jelensége.

Célok és feladatok

Frazeológiai kutatásainkat kettős cél vezérelheti, egyfelől begyűjteni a még létező frazeológiai kincset (különösen a helyi kötődésűeket), másfelől a frazeologizmusok közkeletűségének a vizsgálata, esetünkben a délvidéki parömiológiai minimum megállapítása.

Ami a szóláskincset illeti, a Penavin Olga-féle hagyaték egy olyan korpusz, aminek a feldolgozása sürgető szükség, de ugyanakkor a felméréseknek is folyamatosaknak kell lenniük, vajon hány szólás él, milyen táji változatok keletkeztek, milyen helyi jellegű frazeologizmusok élnek. A közmondások területén Litovkina Anna végzett alapozó kutatásokat, ennek nyomán vidékünk proverbiumkincsének feltárása érdekében Dukai Virág is lefolytatott egy Oromhegyesre és környékére vonatkozó alapos és hiánypótló felmérést (DUKAI 2006). Dolgozatomban természetesen szerényebb, ám nem lényegtelen feladatot tűztem ki célul: a tanulóifjúság szólásismeretének a feltérképezését egy kisebb léptékű kutatás révén.

A munka körvonalazásakor a középiskolások szóláskincsismeretét kívántam felmérni, ezért választottam a három jellemző helyszínt: a szabadkai, a zentai és az újvidéki gimnáziumokat, különböző szervezési nehézségek nyomán a 16–18 éves tanulói korosztálynál állapodtam meg. A felmérésben 133 tanuló vett részt, plusz 14 újvidéki egyetemista és egy zentai elsős gimnáziumi osztály kontrollcsoportként.

A kimutatásokat elvégeztem iskolák szerint, végül azonban egyes frazémáknál területi vonatkozású szempontokat is érvényesítettem. Fel kellett figyelni arra, hogy egy-egy szólás bizonyos területekhez kötődik, azonban ez a szélesebb merítés azt is lehetővé tette, hogy megvizsgáljam, egy-egy szólás általánosságban él-e vidékünk diákjainak szókincsében, illetve, hogy bizonyos szólasok esetében valószínűsíteni lehessen a regionális vagy a szólásjellegét.

A felmérés anyaga

Egy korábbi dolgozatomban (KATONA 2013) a tágabb értelemben vett frazeológiai egységek, állandósult szerkezetek ismeretét vizsgáltam (a zentai Bolyai Tehetséggondozó Gimnáziumban, ahova egész Vajdaság területéről verbuválódnak a tanulók), ezúttal azonban jobbra a szorosabb értelemben vett, szólasszerű frazeológiai egységek ismeretét vettem górcső alá, amelyeknél „a szerkezet tagjainak jelentése nem kompozicionális, azaz nem vezethető le az összetevők jelentésének összegzése révén” (FORGÁCS 2007; 20–21). Természetesen jelentékeny különbség van e tekintetben pl. a *fej fej mellett* halad, a *szijat hasít a hátából* szerkezetek között, de alapvetően a fenti kritérium érvényesül a húsz mondatban, amelyek esetében a magyarázattal bevezetett mondatba illesztett szólast kellett folytatniuk a tanulóknak valamelyik testrész megnevezésével. Egy másik feladatban tizenkét közismertnek vélt szólashasonlatot kellett kiegészíteniük, majd egy harmadik feladat is társult az előző kettőhöz, amelyben azt tudakoltam, az adatközlő hogy mondana másképp (lehetőleg szólassal) bizonyos tartalmakat. Ez utóbbi feladattípus kevesebb sikerrel kecsegtet, a megoldások a várakozásoknak megfelelően kevesebb valódi szólast hoztak, sok a rokon értelmű szó, a frazemaszerű ige, metaforikus tartalmú jelző, főnév, melyeket már csak egy igen tág értelemben nevezhetnénk frazémáknak, mégis ez a feladattípus ad legtöbb lehetőséget a szinonim szólasok és szólasváltzatok feltérképezésére.

A feladatlap révén történő gyűjtés természetesen csak részleges eredményeket hozhat a szólásismerettel kapcsolatban: a szólashasználatról nem kapunk ismereteket, a beszédhelyzeteket nem tudjuk így kialakítani, passzív gyűjtésre inkább akkor van alkalmunk a tanárnak, amikor különböző gyakor-

latokat, dolgozatokat olvas, együtt készül a diákokkal versenyekre, ünnepekre. Végül ez a tapasztalat is segítette a felmérés anyagának a kialakításakor. Hogy mégis valamilyen tartalmi-fogalmi alapot határozzak meg, így választottam a testrészekhez kötődő, pszichikai, érzelmi, testi állapotot kifejező szólásokat az egyik feladatban, a másokban pedig a közismert szóláshasonlatokat, míg a harmadikban a fogalmazásokban gyakran előforduló tartalmakhoz fűződő szólások felől érdeklődtem.

Arra törekedtem, hogy unikális elemektől mentes feladatsort állítsak össze, de azt nemigen lehet elkerülni, hogy a szólásokban némelyek számára motiválatlan szavak szerepeljenek (pl. a *garas* vagy a *gödény*), ezért születtek változatos, de helytelen megoldások is. A *kefekötő* vagy a *fába szorult féreg* esetleges motiválatlansága nem akadályozta a feladatmegoldást. Aki ismeri, használta, függetlenül attól, hogy tisztában van-e a kialakulásukkal, a kifejezések jelentésével.

I. Egészítsd ki az alábbi szóláshasonlatokat!	
Bámul, mint ... (borjú az új kapura).	90.20%
Kerülgeti, mint ... (macska a forró kását).	42.80%
Szegény, mint ... (a templom egere).	96.20%
Alszik, mint ... (a bunda/medve/tej).	86.40%
Fehér, mint ... (a fal/hó/tej/patyolat).	86.40%
Iszik, mint ... (a gödény/kefekötő).	62.40%
Szereti, mint ... a kést. (kecske)	64.60%
Vén, mint ... (az orgszágút/a Biblia).	51.10%
Szemtelen, mint ... (a piaci légy).	22.50%
Süket, mint ... (az ágyú).	40.60%
Ordít, mint ... (a fába szorult féreg/sakál/oroszlán/ állat).	78.20%
Részeg, mint ... (a csap/disznó).	43.60%

1. táblázat: A szóláshasonlatok ismeretének bemutatása

I. Egészítsd ki az alábbi mondatokban lévő szólásokat, lehetőleg valamelyik testrész megnevezésével!	
Biztosan nem mondja el, lakatot tesz a ... (szájára/nyelvére).	97.70%
Annyira un valamit, hogy a ... jön ki neki (könyökén/a feje tetején, búbján).	15% / 38,3%
Rá akarja venni valamire, ezért egyfolytában rágja a ... (fülét).	75.10%
Igen fősvény, ... veri a garast (fogához).	72.90%
Olyan nagy veszélyben volt, hogy örülhet, hogy ép ... megúsza (bőrrel).	66.10%
Nagyon kiegyenlített a verseny, mellett haladnak a versenyzők (fej fej).	85%
Nem mondja el neki a titkait, nem köt mindent ... (az orrára).	91%
Annyira irtózik tőle, hogy borsózik tőle a ... (háta).	94%
Nagyon megbecsüli, kényezteti, a ... hordozza (tenyerén).	81.20%
Szeretné megszerezni, megkaparintani, feni rá a ... (fogát).	92.40%
Úgy csapja be, ahogy akarja, ... fogva vezeti (az orránál).	76.70%
Hirtelen elkezdett beszélni, egyszerre csak megoldódott a ... (nyelve).	76.70%
Két napja nem evett, kopog a ... az éhségtől (szeme).	87.20%
Ha meghallja, úgy elcsodálkozik, hogy leesik ... (az álla).	96.90%
Nagyon felmérgeti, dühíti, borsot tör ... (az orra alá).	88%
Nagyon megbízik benne, tűzbe tenné érte a ... (kezét).	94.70%
Végre elvégezte a feladatot, megszabadult a szorongástól, nagy kő esett le a ... (szívéről).	95.40%
Egyszer ő is megkomolyodik, benő a ... (feje lágya).	91%
Egyszer ő is megmutatja a valódi énjét, kimutatja a ... fehérét (foga).	93.20%
Nagyon megveri, szíjat hasít a ... (hátából).	45.80%

2. táblázat: A magyarázattal bevezetett szólások kiegészítésének eredményei

A felmérés eredményei

A felmérés igen kiegyenlített eredményeket hozott. A legjobban a zentai gimnazisták teljesítettek (79%), de a szabadkaiak (76%) és az újvidékiek (75%) se maradtak le túlságosan. Persze ha a tanulók lakhelye szerinti megoszlását vesszük szemügyre, igazán kevés a valódi szabadkai és újvidéki. Kimagasló teljesítményt nyújtott az újvidéki gimnázium negyedik osztálya a maga 93%-ával (a 18 tanulóból 16 temerini).

Megállapítható továbbá, hogy a szóláshasonlatokat sokkal kisebb százalékban (63,75%) tudták kiegészíteni a tanulók, mint a megkezdett szólásokat (73,25%), a leggyengébb eredmény a meghatározásokra adott válaszokban tapasztalható, ám ez a feladat a szinonimák és változatok nagyobb változatoságát hozta.

A lányok, ahogy már több korábbi felmérésben is bebizonyosodott, jobb eredményeket értek el, mint a fiúk. A 79 leány 80,5%-os, míg az 54 fiú 70,4%-os teljesítményt mutatott fel.

Szinonimák, variánsok ismerete

A frazémák szerkezeti állandósága, lexikai rögzültsége nem tekinthető abszolút mértékűnek. A frazémák változatokban élnek, Forgács Tamás grammatikai, lexikális variánst, rövidebb-hosszabb változatot, eltérő szórendű, külső vonzatú, igenemű variánst különböztet meg, sőt így fogalmaz: „a variancia még ennél is tovább mehet, a változatok egészen a lexikális szinonimiáig terjedhetnek” (FORGÁCS 2007; 37). Dolgozatomban ebben a tág értelemben használom a változat/variáns kifejezést.

A harmadik feladat így hangzott: Hogy mondanád másképp az alábbi tartalmakat: a) 'nem sikerül a dolog', b) 'bolond', c) 'ravasz', d) 'nem ér semmit', e) 'nagyzol, felvág', 'beképzelt', f) 'férjhez megy'? Ha tudsz, alkalmazz szólásokat!

A következő eredmények születtek: A 'nem sikerül a dolog' meghatározást a tanulók 34,5 százaléka oldotta fel szólással, a 'bolond'-ra 18% adott értékelhető választ, a 'ravasz' 68,4%-ban nyert megoldást, a 'nem ér semmit' 33%, a 'nagyzol, felvág, beképzelt' 29,3%, míg a 'férjhez megy' kifejezést a tanulók 27,8%-a váltotta szólásra.

A százalékos kimutatásban a szinonim szerkezeteket pontosvessző választja el egymástól, a változatokat vessző.

a) 'nem sikerül a dolog'

balul sül el (6%) és változatai: rosszul sül el – 0,75%, Nem úgy sül el a dolog, ahogy szeretné (0,75%); füstbe megy (3,7%), füstbe ment terv (8,2%), füstbe megy a terve (0,75%); nem jön össze neki a dolog (7,5%); beletörik a bicskája (0,75%); kútba esett (0,75%); fuccsba megy (0,75%); zátonyra fut a dolog (1,5%); kudarcot vall (a terv) (1,5%), kudarcba fullad (1,5%);

b) ,bolond'

Nincs ki a négy kereke (9%) és változatai: Nincs ki mind a négy kereke (3%), Nincs ki az össz 'kereke (0,75%);

elmentek otthonról (0,75%), elment az esze (0,75%), elment a maradék józan esze (is) (1,5%);

fejére esett (0,75%), fejére ejtették (0,75%); agyilag zokni (1,5%);

c) 'ravasz' mint a róka (68,4%);

d) 'nem ér semmit'

(egy) fabatkát se(m) ér (20,3%), egy garast sem ér (3,7%), egy garasnyit sem ér (0,75%), egy lyukas garast sem ér (1,5%); Annyit ér, mint egy lyukas garas (0,75%), nem ér egy fityinget sem (1,5%), egy penit (sic!) se ér (0,75%); fikarcnyit sem ér (1,5%); nem ér a bőre semmit (2,2%);

e) 'nagyzol, felvág, beképzelt'

fennhordja az orrát (21,8%), magasan hordja az orrát (0,75%), Tele van esővízzel az orra, úgy fennhordja (0,75%); játssza az eszét (3%), játssza a nem létező eszét (0,75%); el van szállva magától (1,5%); Azt hiszi, ő szarta a spanyolviaszt (0,75%).

A fentiekben öt tartalomnál (a, b, c, d, e) monofrazéma jellegű, illetve metaforikus kifejezéseket is megfigyelhettem: a) *elbaltázza (6%), elpuskázza (a dolgot); b) tökkelütött (3%), agyalágyult (0,75%), félkegyelmű (0,75%), félnótás (6,7%); c) körmönfont (3%), agyafúrt (0,75%); d) semmirekellő (0,75%), mihaszna (0,75%); e) nagyképű (2,2%).*

Összetett mondattá alakított szólások a következők voltak: *Annyit ér, mint egy lyukas garas. Nem úgy sül el a dolog, ahogy szeretné. Azt hiszi, ő szarta a spanyolviaszt.*

A variánsok százalékos megoszlása az egyes szóláshasonlatok esetében:

Iszik, mint a kefekötő – 24,8%; mint a gödény – 37,5%. Az újvidéki gimnáziumban 8%-os a gödény behelyettesítése, a tanulók 50%-ánál a kefekötő fordul elő.

*Fehér, mint a fal – 55,6%, – mint a hó – 24,8%, – mint a tej – 3%, – mint a patyolat – 3%. Az újvidéki gimnazistáknál kiegyenlített formában jelentkezett az első két változat, Zentán, Szadadkán a hó alig fordul elő. Négy temerini tanulónál (3%) találkozhatunk a *Fehér, mint a patyolat* formával.*

Ordít, mint a sakál – 36%, – fába szorult féreg – 36%, – oroszlán – 3,7%, – az állat – 1,5%, – számár – 0,75%.

Alszik, mint a bunda – 61%, tej – 12,75%, medve – 75%. Zentán csak az első változat merült fel.

Részeg, mint a csap – 13 temerini és egy zentai gimnazistánál szerepel (összesen 10,5%), – mint a disznó – 33,08%.

A Vén, mint az országút – 44%. A Vén, mint a Biblia (6%) 8 temerini tanuló feladatlapján fordult elő, Rajlsli Ilona közléséből ismert, hogy Penavin Olga is felgyűjtötte ezt a lexikális szinonimát Óbecsén.

A szólások módosulása

A szólások bizonyos modifikációjáról szólva Forgács Tamás alkalmi elferdítéséről beszél (FORGÁCS 2007; 39). A célzatos elferdítés/átírás eseteivel kapcsolatosan nem lehetek biztos, hisz *a részeg, mint a barátnőm* (vagy valamelyik osztálytárs beillesztett neve) egyértelműsíti a szándékosságot, az álfrazémajelleget, de a *Kerülgeti, mint a pap/a légy a forró kását* példánál már kevésbé lehetünk bizonyosak az alakulat természetét illetően. Az irodalom befolyása egyértelmű pl. a meghatározásokra adott válaszok esetében. A tanulók a 'nem sikerül' tartalmat 19 alkalommal a Petőfi-vers címével azonos: *füstbe ment terv* alakulattal adták meg.

Egyik-másik frazeologizmus nagyon tetszetős lehet, s elképzelhető, hogy valahol él is valamelyikük, ha a szótárokban nem is leljük nyomát, pl. *Vén, mint a templomtorony*. Máshol szintén az irodalmi indíttatás világlik ki: *Háry János bújt beléje* (a 'nagyzol' megfogalmazásaként). Az egyéni kreativitás díszeként tartanám számon a következő szóláshasonlatot, ám a szlengszótár is hozza: *Annyi esze van, mint egy marék szárított lepkének*.

Csonkulás. – A szólások csonkult változata is sokszor előfordul, azért találok fontosnak ezt bemutatni, mert némely proverbiumnál különösen elterjedt a csonka alak.

A teljes: *Kerülgeti, mint macska a forró kását* – 42,8% mellett a rövidült változat: *Kerülgeti, mint a forró kását* 26,4%-os. Néhány alkalommal még tovább kurtult a proverbium: *Kerülgeti, mint a kását. Szemtelen, mint a piaci légy* – 22,5%, *Szemtelen, mint a légy* – 11,5%.

Felcserélődés. – Ez a folyamat bekövetkezhet a szóláshasználatban is (akárcsak fordítás alkalmával) pl. a folyamat – eredmény vonalán (*Részeg, mint a kefekötő*) a cselekvő és az elszenvető felcserélődése révén. Ez a felcserélődés a következőképpen játszódhatott le a: *Nyomja, mint süket az ajtót* → *Nyomja, mint süket az ólajtót* → *Süket, mint az ólajtót*. (Egyébként nemcsak a kiegészítésnél, hanem a *bolond* meghatározásánál is felbukkant ez a hasonlat: *Hülye, mint az ólajtót*.)

Szólástextus-vegyülés – két frazéma összevonása, más frazéma befolyása. – A *benő a csipája – a benő a feje lágya* és *kinyilik a csipája* kontaminálódása. A *fülén jön ki neki a könyökén jön ki neki helyett – az egyik fülén be, a másikon ki* befolyását mutatja. Hasonló jelenség manifesztálódik a következő két példában: *borsószik tőle a szőre* (a *borsószik tőle a háta* helyett) – a *feláll a szőr a hátán* asszociatív ereje folytán képződik meg; A *fehér, mint a holló* pedig a *ritka, mint a fehér holló* hatására jött létre.

Jelzős szerkezet/szóösszetétel befolyása. – *Vén, mint a róka* – áll a tesztekben. Egyértelmű, hogy a fenti hasonlatban – a *vén róka* jelzős szerkezet

analógiájáról van szó. Az a folyamat játszódott le a szerzők agyában, mint a *patyolattiszta* szóösszetétel, illetve a *részeg disznó* jelzős szó szerkezet felváltása esetében: *Patyolattiszta* → *Tiszta, mint a patyolat*. *Részeg disznó* → *Részeg, mint a disznó*. *Vén róka* → *Vén, mint a róka*.

Értelemszerű befejezés. – Ennek a megoldásnak a megalkotásakor az idiomatikus forma feloldására kerül sor: *Kopog a gyomra/hasa az éhségtől* – (*Kopog a szeme az éhségtől* helyett). *Kézen fogva vezeti* – (*az orránál fogva vezeti* helyett). *A szívénél hordozza* – (*a tenyerén hordozza* helyett). Itt el lehet képzelni a konkretizálást: pl. a fényképét.

Félrehallás, hasonló alakú szavak hatása. – *Iszik, mint a gödény* helyett – *görény*. *Iszik, mint a kefekötő* helyett – *a szitakötő, lóköttő*. Kedves elhallás *a nászba borul* – *a gyászba borul* mintájára *a férjhez megy* szinonimájaként.

Más szerkezet alkotása. – *Rá akarja venni valamire, ezért egyfolytában rágja a fülét* helyett *rágja a körmét*.

Jelentéselhomályosulás, alaki elbizonytalanodás: *Szijat hasít a hátából* (29,3%) helyett: *a hátán* (24%), *a hátára* (7,5%), *hátába* (6%), *hátáról* (17,3%). Jelentéselhomályosulás – értelmесítés: *borsot tör a hátán* (*borsot tör az orra alá* helyett), *a tenyerében hordozza* (*a tenyerén hordozza* helyett)

A **nyelvjárási jelleg** nem kifejezett, de akadt egy-egy alaki tájszó: *bornyú* (2 tanulónál), *göde* (egy esetben), és nyelvjárási jellegű ejtés (i-zés): *tenyerin*. A helyesírás nem mutat súlyos hibákat. Néhol a hangok időtartamával vannak gondok, de az egész kép kielégítő.

Tükrözés

Az elmúlt időszakban előtérbe került a kutatásokban, hogy a bennünket körülvevő világ hogyan tükröződik a nyelvben, a tárgyak, fogalmak, cselekvések megnevezésében (vö. BAŃCZEROWSKI 2008; 15–284). Bebizonyosodott, hogy a különböző nyelvek másképpen tagolják a valóságot, az egyes fogalmaknak, cselekvéseknek más-más elemét emelik ki. Egyik nyelv általánosabb, konkrétabb vagy differenciáltabb megjelölést alkalmaz, egy-egy jelentést jobban részletez, alóaszt, mint a másik, kultúraspecifikus elemeket tartalmaz (vö. KLAUDY 2002).

A szerb és a magyar nyelv is eufemizmust alkalmaz, de más mozzanatot emel ki, mikor azt mondja: *lefekszik valakivel*, illetve *spava sa nekim* (*alszik valakivel*). Más hangsúlyoz a szerb nyelv, mint a magyar, mikor azt mondja: *megissza a gyógyszer/popije lek* (akkor is, ha tablettáról van szó). Tanulóim fogalmazásait olvasva tapasztalom, a gimnazistáknál és az egyetemistáknál egyaránt feltűnt az *alszik valakivel* alak. Ez természetesen elsődlegesen fordításon alapul, a szerb és az angol nyelv együttes hatásáról beszélhetünk. „A

nyelvi kölcsönhatás [...] okai a szimmetrikus nyelvi részrendszernek egyszerre érvényesülő hasonlóságaiban és különbözőségeiben rejlenek” (PAPP 2004; 274). Papp György hangsúlyozza a pszicholingvisztikai tényezők figyelembevételének fontosságát is, ugyanakkor a szociolingvisztikai összetevők és areális szempontok is érvényesülnek.

A fenti példákhoz hasonló különbségek vannak a szerb és a magyar nyelv között a testrészekhez kötődő szólásokban is: egyes tartalmakat, azonos jelentéseket mindkét nyelv egy-egy testrészhez köt, de eltérés lehet azok megválasztásában. A ’holtverseny’ kifejezésére a magyarban a *fej fej mellett* kifejezés él, a szerbben pedig *rame uz rame (váll váll mellett)*. A fordítás nyomán a beszélt, sőt az írott nyelvbe is bekerül ez a tükrözés: „Zentai szempontból kiemelhető a fiatal Korponai Ákos eddigi jó teljesítménye, akinek ez az első bemutatkozása a főversenyen, ennek ellenére egyelőre *váll váll mellett halad* tapasztaltabb és magasabban rangsorolt klubtársaival” (Magyar Szó, 2013. július 19.). Ezt az alakot naponta olvashatjuk, ám a tanulók szerencsére kis számban éltek vele (2,2%). A magyar sajtónyelvben is kimutatható a *váll váll mellett* frazéma jelentkezése, csak más: ’egymást támogatva’ jelentésben (FORGÁCS 2004; 782).

A *rágja a nyakát* is a nyelvi kölcsönhatás következtében alakult ki (a *rágja a fülét* helyett) azonban mindössze három gimnazistánál (2,2%) és egy egyetemistánál jelentkezett. A *könyökén jön ki neki* szólás a tanulóink körében nem elterjedt, átvette a helyét a szerb kifejezés (*izaći na vrh glave*) tükrözése: Annyira un valamit, hogy a *könyökén jön ki neki* – 15%, – *a faszta hegyén* – 0,75%, – *a feje tetején* – 24,8%, – *a feje búbján* – 13,5%. Ez utóbbi alakokat vizsgálva elmondhatjuk, hogy a szerb tükrözés a regionális köznyelv részévé vált, a meghonosodási folyamatot mutatja, a *feje búbja* forma kialakulása. (A táblázatban magam is megjelöltem a 15%-ot [a *könyökén* alakra vonatkozóan], ami az anyaországi nyelvben is él, és a 38,3%-ot a fent említett regionális változatokra vonatkozóan.)

Összegzés

Az eredményekből következtetéseket vonhattunk le, hogy mit kell hatékonyabban tanítani, hogyan alakulnak ki a szólások, mely regionális vonatkozások élnek nálunk, de a legnagyobb felfedezés számomra, hogy az egy nyelvi viszonylatokban is olyan vagy hasonló cserék játszódnak le, mint amilyeneket tapasztalhatunk fordítások vizsgálatokor: pl. a folyamat–eredmény, a cselekvő és az elszenvedő felcserélődése. Van tehát egy univerzálisnak mondható nyelvi modell, agyi tevékenység.

A kutatás mozgatórugói között megbújt az is, vajon egyes új szólások, metaforikus kifejezések, amelyekkel találkozom a fogalmazásokban, fel fog-nak-e bukkanni. Akadt olyan, amelynek az ismerete nem kétséges, de teszt-helyzetben még nem aktivizálódik.

Az elektronikus sajtóban és az élőbeszédben is fel-feltűnik pl. a *jó arc–rossz arc* párhuzam, és a *nagy arca van* kifejezés: „*Túl nagy az arca? Zám-bó Krisztián ismét kihúzta a gyufát.*” (http://www.femina.hu/hazai_sztar/zambo_krisztian_munka_kommentelok) „*Milyen nagy VV Béci arca?*” (<http://stop.hu/bulvar/milyen-nagy-vv-be-ci-arca/1171462/>).

A fenti alakulatot a feladatlapon a *beképzelt* leírásaként senki nem adta meg. Vagy nem gondolták szólásnak, vagy egyszerűen nem az aktív szókin-csük része, noha amikor rákérdeztem, sokan ismerték, sőt felhívták a figyel-memet az azonos jelentésű *arcoskodik* kifejezésre. Ennek a létezését, hasz-nálatát mind a gimnazisták, mind az egyetemisták megerősítették, különösen ez utóbbiak.

Több évtizedes távlatból érdekes figyelni, mely szólásokkal éltünk mi a diáknyelvben, melyeket ismerek a falunk életéből, melyek élnek tovább, és keletkeznek-e újak. Kisiskolás korunkban mi is mondtuk tréfálkozva: *Na, ennél is elmentek otthonról.* Azzal, hogy *játssza az eszét*, már csak gyakorló tanárként találok, a szlenges *agyilag zokni* egészen új fejlemény a mi környezetünkben. Még az értekezésekbe is bekerül, hogy *nem jön össze* va-lamelyik regényhősnek *a dolog*, vagy hogy *el van szállva magától.* Annyira a magukénak érzik ezeket a fordulatokat a tanulók, hogy időbe kerül, mire a helyükre tesszük őket. Illetve nem tudhatjuk, stilisztikailag nem minősül-nek-e át idővel ezek a kifejezések. A szavak és szólások jönnek és mennek, Kosztolányira hivatkozva: „*egyik zsebünkéből a másikba csúsztatjuk a pénz-tárcánkat.*” S hogy az egyensúly ne inogjon meg, azért az iskola és a peda-gógusok is nagyban felelősek.

Irodalom

- BÁNCZEROWSKI Janusz (2008): A világ nyelvi képe. Tinta Könyvkiadó, Buda-pest
- DUKAI Virág (2006): Állandósult szókapcsolatok a vajdasági Oromhegyesen és környékén (szakdolgozat, kézirat).
- FORGÁCS Tamás (2004): Magyar szólások és közmondások szótára. Tinta Könyv-kiadó, Budapest
- FORGÁCS Tamás (2007): Bevezetés a frazeológiába. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- KATONA Edit (2013): Gimnazisták és egyetemi hallgatók frazeológiai kompeten-ciája. = Berényi János (szerk.): Tudományos diszkurzusok. Vajdasági Magyar Tudóstalálkozó. Szabadka, 172–177.

- KLAUDY Kinga (2002): Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Scholastika, Budapest
- T. LITOVKINA Anna–MIEDER, Wolfgang (2005): „A közmondást nem hiába mondják.” Tinta Könyvkiadó, Budapest
- O. NAGY GÁBOR (1999): Magyar szólások és közmondások. Talentum, Budapest
- PAPP György (2004): Szólásinterferencia és szólásvesztés. = Papp György (szerk.): Mi ilyen nyelvben élünk. MTT Könyvtár 9. Szabadka, 269–279.

KNOWLEDGE OF IDIOMATIC PHRASES – REGIONALISM – CALQUING

The paper assesses the knowledge of idiomatic expressions of Hungarian secondary school students in Vojvodina. It wishes to find out to what extent our pupils are acquainted with and understand our widely known idiomatic expressions, whether they can relate them to the specific situations, what kind of associative operations contribute to the development of new structures and whether it is possible to detect regional features and interferences in the use of idioms. Basing it on the data obtained, the author gave a summary of the knowledge of idiomatic phrases, the interferences found in them, and the regional characteristics developed under various influences. The study of the phenomena was conducted taking into account areal and sociolinguistic viewpoints.

Keywords: phraseme, variants, areal feature, blending, obscuring, interference.

POZNAVANJE FRAZELOGIJE – REGIONALIZMI – POZAJMLJIVANJE

U radu se istražuje u kojoj meri vojvodanski srednjoškolci poznaju frazeologiju mađarskog jezika. Analizira se „dubina” njihovog poimanja rasprostranjenih frazeoloških jedinica, da li ih ispravno povezuju sa kontekstom u kojima se one upotrebljavaju, kakve asocijativne radnje doprinose eventualnom nastajanju novih struktura, da li se u upotrebi pojedinih frazema naziru pojave regionalizma i interferencije. Na osnovu dobijenih rezultata, daje se pregled o poznavanju frazeologije, o kontaminaciji usled pogrešnog razumevanja ili tumačenja frazema, kao i o regionalnom karakteru frazeologije nastale na osnovu raznih spoljnih uticaja. Pojave se analiziraju sa posebnim osvrtom na arealne i sociolingvističke kriterijume.

Cljučne reči: frazemi, varijante, regionalizam, kontaminacija, interferencija.

TÜSKEI VILMA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
wiklaj@gmail.com

AZ IGÉK JELENTÉSÉNEK MEGFELELTETÉSE: MAGYAR–SZERB ÖSSZEHASONLÍTÁS¹

Rendering the Meaning of Verbs: Comparison Between
Hungarian and Serbian

Poređenje značenja madarskih i srpskih glagola

A fordításkutatásban a jelentések vizsgálata jelentős helyet foglal el. Dolgozatunkban a magyar és szerb igék jelentésének összevetésével foglalkozunk Kosztolányi *Pacsirta* című regénye és Marko Čudić szerb fordításának alapján. A fordító első gondolata általában a szó szerinti megfeleltetés, pl.: *bedob* – 'ubaciti', *behúz* – 'uvući', *átad* – 'predati' stb. Magyar–szerb viszonylatban ez gyakran jó megoldásnak bizonyul. Azonban vannak olyan esetek is, amikor tartalmi átváltási műveleteket kell alkalmaznunk. Ilyen pl. a hiperonímia és a hiponímia használata. Példa a szerb hiperonímiára: *belép* – 'ulaziti', *belehajigál* – 'ubacivati'. Ezeknél a megfeleltetéseknel a szerb ige főlérendelt kategóriába tartozik, a magyar árnyaltabb. De fordított irányú példák is föllelhetők: *betesz* – 'ubaciti', *bevesz* – 'popiti' stb. Bizonyos esetekben kohiponímia alkalmazása a legcélravezetőbb: *elkártyáz* – 'prokockati'. Ez a szemléletmód azonban tovább árnyalható: a jelentések különbségei a szituáció különböző mozzanataira helyezhetik a hangsúlyt: a cselekvés okára, eredményére, a mozgásra, az intenzitásra, a színek és érzelmek tartományára stb. A dolgozat célja ezeknek a különbségtípusoknak a felvázolása. *Kulcsszavak*: hiponímia, hiperonímia, kohiponímia, kognitív jelentés.

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma *Kisebbségi nyelvi, irodalmi és kulturális diskurzusok Délkelet- és Közép-Európában* (Diskursi manjinskih jezika, knjizevnosti i kultura u jugoistočnoj Evropi) című (178017. számú) projektuma keretében készült. Elhangzott az Egyetemi Nyelvészeti Napok című konferencián, amelyet az újvidéki BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke szervezett Újvidéken, 2013. október 23–24-én.

Bevezetés

Fordításkor a legegyszerűbb eset akkor áll fenn, amikor mind a kiinduló, mind a célnyelv esetében azonos kategóriákkal dolgozhatunk (ekkor főnevet főnévvel, igét igével stb. fordítunk). Ilyenkor az azonos nyelvtani kategóriák azonos (vagy hasonló) fogalomköröket fednek. Például a 'beesteledés' kognitív tartományához tartozik a *bealkonyodik* és a *smrkava se* ige is. Vannak azonban olyan nyelvek, amelyeknél tapasztalhatjuk, hogy a fogalmak nem mindig fedik egymást, illetve a fogalomkörök nagyobb mértékben is különbözhetnek. Az ilyen esetek rávilágítanak arra, hogy a fogalomkörök nem általánosak, hanem kultúrafüggők (PALMER 2006; 13). Ismeretes például, hogy egyes indián törzsek nem különböztetik meg a kék és a zöld színt. Ilyen esetekben a fordítók különböző megoldásokhoz folyamodnak (pl. kompenzálást végeznek stb.).

A magyar és a szerb nyelv esetében a kognitív jelentéstartományok gyakran azonosak. Ebből kifolyólag alkalmazhatjuk az azonos kategóriákkal történő fordítást, még az (igekötős) igék esetében is. Azonban – annak ellenére, hogy a magyarok és a szerbek hasonló kultúrkörökben élnek –, különbségek a világlátásban így is előfordulnak. Ez a fordításon is észrevehető.

Elméleti keret

A kognitív tudomány a jelentéstartományok határait nem szemléli olyan szigorúan és élesen, mint Arisztotelész. Világlátásunk nem objektív; nem az embertől független elemektől, igazságértékektől függ, hanem az ember képzelőerejétől, asszociációitól, a szemlélt elem funkcionalitásától (LAKOFF 1987; XI). Ebből kifolyólag a kategóriák besorolása többféle lehet: például a százsorszépet vadvirágként tartjuk számon, ám egyesek ételként is fogyasztják. A növény virágként való besorolása prototipikus, mert megvan minden olyan része, amely a növényekre jellemző: gyökere, szára, levele, virága. Mivel azonban a virágokra ritkán tekintünk eledelként, az étel kategóriában nem prototipikus elemként van jelen. Használatuk (funkcionalitásuk) teszi lehetővé, hogy ilyen módon is tekinthetünk rájuk.

A szavak nem prototipikus használata a jelentésváltozás egyik forrása. A különböző nyelvekben az asszociációk menete eltérhet, így a szavak jelentése is más-más fogalomtartományba kerülhet. Ezek a jelentéskülönbségek tipizálhatók. Dolgozatunk célja a szerb és a magyar igék leggyakoribb kognitív különbségeinek felvázolása.

Ezek a különbségek a szituáció különböző szempontjainak kiemelésében érhetőek tetten. A típusok felállításában felhasználjuk a metaforák forrásait: az ok-okozat és a cselekvés felcserélését, az érintkezések helyi összefüg-

géseit, a színek tartományát. Ezeken kívül egy-egy szituáció más eleme is kiemelhető: az intenzitás, a cselekvés módja, az ellentétes látásmód.

A másik megközelítési mód annak megfigyelése, hogy azonos szintű fogalmak (kohiponimák) jelentkeznek-e, vagy alá- és fölérendeltség figyelhető meg.

Ezt a két szempontot alkalmazzuk a típusok felállításánál.

A korpusz Kosztolányi *Pacsirta* című regénye és Marko Čudić szerb fordításának igekötős igéiből állt össze.

A jelentéskülönbségek típusai

1. A színek és a fény tartománya

Mind a szín, mind a fény az emberi érzékszervek látástartományába tartozik. De nemcsak ez indokolja az egy kategóriába való sorolásukat, mert a színek érzékelése – fény hiánya esetén – csak az elem/tárgy sötétségében, feketeségében merül ki.

A szín és a fény észleléskülönbsége kétféle módon jelentkezhet:

1.1. Színre, illetve fényre utalás csak az egyik nyelvben fordul elő

Ezekben az esetekben a cselekmény következménye a fény- és szín-változás is, mint az esteledés esetében. A szerbben ezt az ige is érzékelteti (smrknuti² – sötétté válik [RMS 1990; 895]).

(1) *Lassan bealkonyodott* (18). – *Polako se smrkavalo* (34).

Ebben az esetben a szerb nyelv konkretizál (korpuszunkban ez a ritkább eset).

A következő példában Kosztolányi egy szag terjedésmódjára a fény tartományából kölcsönzött igével utal:

(2) *Áporodott csirizszag szállt ki innen, mely Vajkayék lakásába is beszüremkedett* (16).

(3) *...iz koje je izbijao ustajali zadah tutkala koji je prodirao i u stan Vajkajevih* (30).

1.2. Színnév az egyik nyelvben, világos/sötét kontraszt a másikban

Az egyik nyelvben konkrét szín, a másikban csak a világos–sötét kontraszt jelentkezik, vagy a cselekvés, amelynek következményeként színváltozás jön létre:

² A *smrkavati se* ige szótvében a *mrk* szó színnév, barnát (SKOK 1971; 113), illetve feketét jelent (SKOK 1972; 467). Ebből kifolyólag úgy is értelmezhető, hogy az égbolt barnává válik. Ám az idézett szerb értelmező szótárban (Rečnik Matice srpske) már csak a 'sötét' jelentés szerepel.

- (4) ...nem köszöntötte a reggelt és delet, mely tudta nélkül megfeketedt... (88).
(5) ...nije se pozdravio sa jutrom i podnevom koji su bez njegovog znanja potamneli... (151).

2. Az ellentétek tartománya

- (6) Azonnal **leszállt** az ágyról (78). – *Odmah ustade iz kreveta* (135).
(7) Meghajolt, **leemelte** kalapját Ákos előtt (47). – *Pokloni se pred Akošem i podignu šešir* (83).

Az ellentétek a cselekvés irányában fejeződnek ki: *leszáll* – 'felkel', *leemel* – 'feleemel'. A (6) példában a szerb nyelv *u-* prefixuma belső helyviszonyt is kifejez, amely a magyar nyelvben nem jelentkezik.

3. Az érzelmek és állapotok tartománya

- (8) Kicsit **elfásult** a cikkek iránt (28).
(9) *Vremenom je postajao sve ravnodušniji prema člancima* (51).

Az értelmezés mindkét esetben a 'közönyös' fogalmi tartományába tartozik. A szerb ugyanezzel a szóval (tehát konkrétan) meg is nevezi, míg a magyarban Kosztolányi metaforát alkalmaz: a fa kemény, nehezen lehet rá hatni és megmunkálni. A szerbben létezik hasonló alakú szó: 'drvenast', de más jelentésű: 'érzéketlen', 'merev' (RMS I. 769).

Ez az igepáros a következő csoportba (cselekmény és eredménye) is besorolható.

4. A cselekmény felcserélése eredményével

Az ok-okozat, illetve ok-következmény relációt figyelhetjük meg a következő példákban.

4.1. A cselekvés eredménye/következménye a szerb nyelvben jelentkezik

A kiindulópontot a magyar forrásszöveg tartalmazza, a szerb mondatban levő ige a cselekvés eredményét/következményét fejezi ki.

- (10) ...és a patikus azzal **tömté be** (94). – ...*kojim mu je apotekar popodne zaustavio krvarenje* (160).
(11) *Tavalj is mit csináltál, mikor elrontotta kicsit a gyomrát* (84). – *A šta si prošle godine radio kada ju je malčice zaboledo stomak?* (145)

A (10) mondatban egy orrvérzés elállítása (eredmény a szerbben – *zaustaviti* 'megállítani') úgy történt, hogy a vérző ember orrát *betömték* (a szövegből kiderül, hogy ezt sárga vasvattával tették meg). A (11) példában az eredmény a fájó has (*zaboleti* 'megfájdul'), amely a következménye annak, hogy a gyermek elrontotta a gyomrát (olyat evett, amitől megfájdult a hasa).

A cselekvés eredménye és módja ezekben a példákban együttesen jelentkezik.

4.2. A cselekvés eredménye a forrásszövegben található

A magyar nyelv a következményt, a szerb pedig annak forrását fejezi ki.

(12) ...*eloltották a lámpát, mind a ketten elszenderedtek* (19). – ...*ugasiše lampe i legoše* (36).

(13) ...*melyet valahogy nem tüntettek el a sok zűrzavarban* (106). – ...*koji su u opštem metežu spremanja zaboravili da sklone* (180).

Ebben a példában a szerb nyelvben az ún. elmozduló jelen idő (mobilni prezent) áll (ige + da + ige), amelyek egy (összetett) állítmányt alkotnak (ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ 2001; 56–57).

5. A cselekvés és módjának felcserélése

Az emberi cselekvések esetében a magyar nyelvben fölérendelt kategóriák jelentkezők (hiperonimák), a szerbben konkretizáltabb kifejezések találhatóak. A legtöbb ige ebbe a csoportba sorolható.

5.1. A szerb nyelv konkretizál

A szerb nyelv csak néhány esetben részletezi a cselekvés módját.

5.1.1. Emberi viselkedésmód

Ezt a jelentéscsoportot azért alkottuk meg, mert a cselekvés módjának kifejezésekor a szerb nyelv ezekben az esetekben konkretizál. A többi esetben csak szórványosan alkalmazzák a cselekvés módjának részletezését.

(14) *Apa elbúcsúzkodott...* (106). – *Tata požele laku noć...* (180).

(15) „*A munkaadók mereven elzárkóztak a munkások követelése elől*” (29). – „*Poslodavci su se kruto ogradili od zahteva radnika*” (53).

(16) ...*minden fennköltet kigúnyol* (47). – ...*koja se podsmeva svemu što je sveto* (84).

5.1.2. A mozgás kifejezésének hiponimái

A következő két mondatban láthatjuk, hogy a szerb nyelv akkor is használhat konkrétabb jelentésű igét, ha a cselekvés kifejezi a mozgás irányát is (amely meg is egyezhet, lásd a második példát).

(17) ...*és fölhúzta régi mogyorószín őszikabátját...* (89). – ...*a potom ogrnu svoj stari jesenji kaput boje lešnika...* (153).

(18) *A pincér kezéből kikapta Kiss József frissen érkezett hetilapját...* (101). – *Iz ruku konobara istrgnu najnoviji nedeljnik Jožefa Kiša...* (172).

A (17) példában a kabátot a magyarban a főhős *fölhúzza*, a szerb nyelv viszont azt is kifejezi, hogy ez úgy történik, hogy az illető 'magára teríti' a kabátot (*ogrnuti*). A (18) mondatban a *kikap* azt jelenti, hogy a pincér gyors mozdulattal kiveszi a hetilapot Kiss József kezéből. A szerb nyelv ehhez hozzászerzi a 'kitépi' *istrgnuti* jelentést.

Három helyváltoztatást kifejező ige is található a szövegekben – kettő emberi mozgásra, egy pedig tárgyra utal:

(19) ...*öntudatlanul pár lépést előresietett*... (5). – ...*on nesvesno ubrzu korak*... (13).

(20) *Környey Bálint, a pálma mellett, a patkóasztalnál, egész hatalmas nagyságában fölállt*... (33). – *Tada se Balint Kernjei, koji je sedeo za stolom obluka potkovice pored palme, uspravi u svojoj svojoj enormnoj veličini*... (60).

(21) *Pár perc múlva a nóták hatása alatt kövér könnycsepp pottyant ki a földbirtokos szeméből*... (70). – *Nakon nekoliko minuta pod utiskom pesama niz zemljoposednikovo suncem opaljeno lice skotrlja se velika suza* (122).

Míg a magyar *előresiet* ige magát a cselekvést jelöli, a szerb *ubrzi korak* ('meggyorsítja lépteit') a cselekvés (a 'sietés') létrejöttének módját fejezi ki. A *fölällás* úgy történik, hogy az illető 'kiegyenesedik' (*uspravit se*). A könnycsepp pedig nemcsak *kipottyant* a szemükből, hanem 'legördül' (*skotrljati se*).

5.2. A magyar nyelv konkretizál

A konkretizáló igék nagy része a magyar nyelvben jelentkezik. A szerb nyelvben ezekben az esetekben általánosabb kategóriák jelennek meg. Korpuszunkban a mozgást és eredményt kifejező igék mellett a legnagyobb csoportot képezi.

Három jelentéskategória különíthető el ebben a csoportban: a hanghatásoké, a mozgást kifejező igéké és a tárgyak mozgását kifejező szavaké.

5.1.3. Hanghatások

A hanghatások esetében (korpuszunkban) kivétel nélkül a magyar nyelv a részletezőbb, mert a hangok képzésének módjára hiponimával utal. A (22) példában a megnyugvás azzal jár, hogy a személy elcsitul, elhallgat.

(22) *Majd egészen elcsitul* (10). – *Ipak, uskoro se potpuno smirila* (20).

(23) ... *a levegőbe süti el forgópisztolyát* (73). – ...*ima običaj da puca u vazduh iz svog revolvera* (126).

5.1.4. Mozgást kifejező igék

Az emberi mozgást kifejező igék mindegyike (néhány kivételével) ebbe a csoportba sorolandó, mert a szerb nyelv általánosabb kategóriákat alkalmaz. Mivel a cselekvés módját és a mozgást is kifejezik, két kategóriába is tartoznak.

- (24) *A pesti gyors percnyi pontossággal futott be* (92). – *Brzi voz iz Pešte stigao je tačno u minut* (158).
(25) *...ki visszautazott falujába...* (10). – *...koji se vratio u svoje selo...* (19).
(26) *...ki még délután behajtott a tanyáról...* (102) – *On je još popodne došao ovamo sa salaša...* (173).
(27) *Kiballagtak az utcára* (26). – *Sporim koracima izadoše na ulicu* (48).

5.1.5. Tárgyak mozgása

A tárgyak mozgását kifejező igék nagy részénél is a magyar nyelv konkretizál. Ezekből az igékből azonban sokkal kevesebb van, mint az emberi mozgást kifejezőkből.

- (28) *Amint a függöny felgördült...* (42). – *Kad se zavesa podigla...* (75).
(29) *Kikotorták a csizmaszárból a tejesüveget...* (20) – *Izvukle su iz sara flaše s mlekom...* (37).
(30) *...szétszórni azt, amit átélünk, kiloccsantani a borral együtt a padlóra...* (71). – *...rasuti naše osećanje, prosuti ih, zajedno s vinom...* (123).

6. A mozgás tartománya

A mozgást kifejező igék esetében a magyar nyelv árnyaltabban fejezi ki magát, a szerb általánosabb jelentésű igékkel utal a cselekvésre.

6.1. Intenzitásbeli különbségek

Intenzitásbeli különbségek legtöbbször a mozgásra utaló igék esetében figyelhetők meg. Láttuk, hogy a magyar nyelv a részletesebb ezen igék esetében. Külön csoportba sorolásukat az indokolja, hogy nemcsak a helyváltoztatást kifejező igék esetében jelenik meg az intenzitásbeli különbség (lásd a harmadik példát).

- (31) *...csakhamar belibbent a primadonna...* (43). – *Primadona uskoro ulete...* (76).
(32) *Időközben újak is belézungtek, vadidegenek...* (96). – *U međuvremenu banuše i neki potpuno nepoznati ljudi...* (163).
(33) *...bezúzta koponyáját* (84). – *...i udarila [je] glavu* (145).

Ezek fordítói ekvivalenciák, szövegbeli megoldások, mert például a (33) mondatpár esetében a szerb ige a *razbiti* is lehetne, ezzel közelebb kerülve a magyar megfelelőjéhez.

6.2. A mozgás módjának különbségei

Mivel már szó volt erről a csoportról a módbeli különbségeknél, itt csak három szemléltető példát idézünk, amelyekből látszik, hogy a magyar nyelv árnyaltabb kifejezéseket használ.

(34) ...*azonnal fölpattant...* (42). – ...*odmah bi opet skočio...* (75).

(35) *De amint vaksi fénye végigcikázott a tálcán...* (106). – ...*ali kada bleđa svetlost pređe preko tacne...* (180).

(36) *Mikor benyitott...* (63). – *Kada je ušao...* (110).

6.3. Irány

Ebbe a csoportba nem azokat az igéket soroltuk, amelyek ellentétes irányt fejeznek ki, hanem azokat, amelyekben a cselekmény iránya nem egyezik meg, de nem ellentétes. Az első példában láthatjuk például, hogy a *húz* és a *podíći* ('emel') különböző kezdőpontokat (illetve nézőpontokat), ezzel cselekvési irányokat eredményez. A *húz* azt fejezi ki, hogy az ágens magához közelíti a tárgyat, míg a *podíći* nem föltétlenül tartalmazza ezt, inkább távolodásra, távolításra utal.

A (38) példában a *beemel* szövegbeli megfelelője az *uneti* 'bevisz' (mindkét esetben a hálókocsiba, vonatra való bevittelt jelzik).

(37) *Az asszony fölhúzta a redőnyöket...* (89). – *Žena podiže roletne...* (153).

(38) *Ákos beemelte a bőröndöt...* (7). – *Akoš unese kofer...* (15).

6.4. Helyjelölés

A helyet jelölő igekötők és határozószók esetében (különösen a *haza*-, *előre*-, *vissza*- jelentkezésekor) a szerbben elmaradhat a hely-, illetve az irányjelölés. Ilyenkor nem formális az ekvivalencia.

(39) ...*öntudatlanul pár lépést előresietett...* (5). – ...*on nesvesno ubrza korak...* (13).

(40) ...*pár perc késedelemmel érkezett haza a vacsorához...* (12). – *na večeru je stigla sa nekoliko minuta zakašnjenja* (24).

Az eredmények összegzése

A fenti csoportosításoknál legtöbbször alá- és fölérendelések jelentkeznek (hipo- és hiperonima). Egyes esetekben a szerb nyelv a részletezőbb,

más jelentéseknél viszont a magyar. Összegzésként külön-külön felsoroljuk azokat a fogalomköröket, amelyekben a szerb, illetve a magyar nyelv a részletezőbb.

Hiponimák és hiperonimák a szerbben

A szerb nyelv a következő jelentésekben részletező:

- **Színtartomány** (*megfeketedik/potamneti, bealkonyodik/smrkavati se*): a korpuszunkban az igék körében kevés a színelőfordulás, ezért nem tudjuk meghatározni, hogy a részletezés melyik nyelvben gyakoribb. Lehetséges, hogy hasonló arányokban fordul elő mind a magyarban, mind a szerbben.
- **Cselekmény és eredménye**: mindkét nyelvben lehetséges a részletezőbb jelentéskifejtés: *betöm/zaustaviti* (a [10] példában a szerb nyelvben áll az eredmény), *elszenderedik/leći* (a [12] példában a magyar nyelvben jelentkezik a cselekvés eredménye).
- **A cselekvés és módjának felcserélése**: ebben a jelentéstartományban vannak olyan igék, amelyeknél jellemzően a szerb nyelv a részletezőbb. Ilyen szemantikai csoport az emberi viselkedésmód: *elbúcsúzkodik/poželetni laku noć*. A szerb nyelv más jelentésekben is alkalmaz hiponimákat, de ezek az előfordulások ritkábbak.
- **A mozgás módjának kifejezése**: a szerb nyelv általánosabb kategóriákat alkalmaz (*fölpattan – skočiti*).
- **Helyjelölés**: a szerbben elmaradhat a helyre/irányra való utalás (*előresiet – ubrzati korak*).

Hiponimák a magyarban

A magyar nyelvben több olyan jelentéskategória is van, amelyek részletezőbbek a szerb nyelvhez viszonyítva.

- **Színek**: a színek esetében kiegyensúlyozott a részletezések száma mind a magyar, mind a szerb nyelvben (*megfeketedik/potamneti, bealkonyodik/smrkavati se*). Nagyobb korpuszvizsgálat fényt deríthetne arra, hogy ez csak erre a regényre jellemző-e, vagy általános jelenség.
- **Cselekmény és eredményének felcserélése**: mindkét nyelvben vannak olyan esetek, amikor az ige jelentése részletezőbb a másik nyelvhez viszonyítva (*betöm/zaustaviti, elszenderedik/leći*).
- **A cselekvés módja** az a jelentéstartomány, ahol a magyar nyelv árnyaltabb igéket használ. A fogalomkörök a hanghatások (*elsüt/pucati*), a mozgást kifejező igék (*visszautazik/vratiti se*) és a tárgyak mozgása (*kiloccsant/prosuti*).

- **A mozgás tartományában:** a cselekvés módja az, ahol a magyar nyelv igéi árnyaltabbak (*befut – stići*).

Kohiponimák

Vannak olyan jelentéstartományok, ahol nem beszélhetünk alá- és fölrendelt kategóriákról. Ekkor a két nyelvben ugyanabba a fogalomkörbe tartozó igéket alkalmaznak. Ezek a szavak a jelenségek más-más mozzanatát emelik ki.

- **Az ellentétek tartománya** (*kitölt – isprazniti, leszáll – ustati* stb.).
- **Mozgást kifejező igék – intenzitás:** az emberi mozgást ábrázoló igék esetében a szerb nyelv a gyorsabb, a magyar nyelv a lassabb mozdulatokra helyezi a hangsúlyt (*belibben/uleteti*).
- **Irányjelölés:** *fólhúz – podiči*.
- **Elszörtan más jelentéskörökben is előfordulnak:** *elkártyáz – prokockati, elvisz – odvesti, elzüllöttél – probečario si se*.

A típusok felállítása a korpuszban jelentkező igékre vonatkozik. Más típusú korpuszokon is el kell végezni a kutatást (publicisztika), valamint más fordítók megoldásain is ellenőrizni kell az eredményeket. Újabb kategóriák felállítása is lehetséges, de valószínűbb a meglévők pontosítása (például mely igék esetében részletez jobban a szerb nyelv a mozgásigék esetében).

Kiadások

- KOSZTOLÁNYI Dezső (1995). *Pacsirta*. Populart, Budapest
KOSTOLANJI, Deže (1998). Ševa. Preveo: Marko Čudić. Radio B92, Beograd

Irodalom

- LAKOFF, George (1987): Women, Fire, Dangerous Things.
PALMER, Gary (2006): When does cognitive linguistics become cultural? Case studies in Tagalog voice and Shona noun classifiers. = In cognitive linguistic investigations. Across Languages, fields and philosophical boundaries.. Ed. June Luchejenbroers. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 13–43.
RMS (1990): Rečnik Matice srpske I., V. Ured. Mihailo Stevanović et al. 2. fototipsko izdanje. Matica srpska, Novi Sad
SKOK, Petar (1971, 1972): Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I., II. Jugoslavenska akademija znanosti i umetnosti, Zagreb
ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ, Dušanka (2001): Infinitiv u srpskom i mađarskom jeziku. = Zbornik za filologiju i lingvistiku, 44. 1–2, 115–138.

RENDERING THE MEANING OF VERBS: COMPARISON BETWEEN HUNGARIAN AND SERBIAN

The study of meanings has an important place in translation research. In our paper we deal with the comparison of meanings of Hungarian and Serbian verbs in the novel *Pacsirta* (Skylark) by Kosztolányi and its Serbian translation by Marko Čudić. The translator's first consideration is a literal translation (e.g. *bedob* 'ubaciti', *behúz* 'uvući', *átad* 'predati' etc.). This often seems to be a good solution when translating between these two languages. Nevertheless, there are instances when one has to apply operations such as hypernymy and hyponymy which will render the content of the verbs (e.g. *belép* 'ulaziti', *belehajgáltak* 'ubaciti'). In these cases the Serbian verbs are the super-ordinate ones while the Hungarian ones are more nuanced. But we can also find examples of the opposite pattern (*betesz* 'ubaciti', *bevesz* 'popiti', etc.). In some cases the use of co-hyponym is the best solution (*elkártyáz* 'prokockati', etc.). This approach, however, can be even more nuanced: differences of meaning can put the emphasis on different aspects of a situation: onto the cause of the action, its result, movement, intensity, colour, range of emotions, etc. The aim of this paper is to draw up the various types of differences.

Keywords: hyponymy, hypernymy, co-hyponym, cognitive meaning.

POREĐENJE ZNAČENJA MAĐARSKIH I SRPSKIH GLAGOLA

U teoriji prevodenja vrlo važno mesto zauzima izučavanje značenja reči. U ovom radu upoređujemo semantiku mađarskih i srpskih glagola. Korpus čine glagoli sa prefiksom iz romana *Ševa* pisca Deže Kostolanjija. Prevodioci često posežu za doslovnim prevodima, na primer: *bedob* 'ubaciti', *behúz* 'uvući', *átad* 'predati' itd. Prilikom prevoda između srpskog i mađarskog jezika ovakva rešenja često daju dobre rezultate. Međutim, postoje slučajevi kada je potrebno koristiti prevodilačke tehnike – tada se često upotrebljavaju hiperonimi i hiponimi. Primeri kada se u srpskom koriste hiperonimi a u mađarskom hiponimi: *belép* 'ulaziti', *belehajgál* 'ubacivati'. Kod ovih prevoda srpski glagoli izražavaju opštu kategoriju, a mađarske reči detaljnije upućuju na način vršenja radnje. Međutim, ovaj smer može da bude i obrnut: *betesz* 'ubaciti', *bevesz* 'popiti' itd. U nekim slučajevima se koriste kohiponimi: *elkártyáz* 'prokockati'. Ovaj način posmatranja značenja glagola se može dalje deliti u potkategorije – tada glagoli u posmatrana dva jezika ističu različite momente određene situacije: uzrok, rezultat, kretanje, intenzitet, boje, osećanja itd. Cilj ovog rada je da se upostave kategorije po kojima se glagoli u mađarskom i srpskom jeziku razlikuju po značenju.

Ključne reči: hiponimija, hiperonimija, kohiponima, kognitivno značenje.

PRESINSZKY KÁROLY–TÖRÖK TAMÁS

Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra,
Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
kpresinszky@ukf.sk

Selye János Egyetem, Komárom,
Tanárképző Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
torokt@selyeuni.sk

ÁLLATNEVEKKEL KAPCSOLATOS ZOBORALJI FRAZÉMÁK

Phrases Related to Animals from the Zoboralja Region

Frazeme u vezi naziva životinja pod Zoborom

Tanulmányunkban egy szlovákiai tájegység sajátos frazémakincsével foglalkozunk. A Nyitra környéki hegyes-dombos vidék a magyar nyelv északi nyelvhatára. A várostól északra fekvő falvak ma már nyelvszigetet képeznek. Nyitrától északra, a Zobor két oldalán 13 település fekszik. A népi tájszemlélet ezeket a falvakat fekvésük szerint három csoportba osztja. A Zobor–Zsibrice hegynyulat nyugati lejtőin találhatóakat mondja hegymegieknek, a dél-délkeleti lejtőkön fekvőket hegyaljaiaknak, míg a Nyitra folyó bal partján elterülőket vízmezieknek. A Nyitra völgyében van Vicsápapáti, Egerszeg, Béd és Menyhe. A hegy másik oldalán, a déli-délkeleti lejtőkön és a völgyekben húzódik meg Gerencsér, Alsócsitár, Pográny, Alsóbodok, Geszte, Kolon, Zsére, Gimes és Barslédec. Az összegyűjtött frazémákból tanulmányunkban az állatokkal kapcsolatos közmondásokat és szólásokat emeltük ki, és több szempont szerint elemeztük őket. Megvizsgáltuk az egyes állatok szerinti eloszlást, illetve az állatnevek frekvenciájának szerinti megoszlást. A harmadik szempont pedig a zoboralji frazémák sajátosságainak rendszerezése volt. A korpusz 202 olyan szólást és közmondást tartalmaz, amelyben állatnév szerepel. Sok esetben megfigyelhető, hogy más magyar nyelvterületen is ismert, hasonló szemlélet alapján keletkezett frazémát használnak. Szép számmal találtunk azonban sajátos, csak a vizsgált régióban használatos szólást és közmondást.

Kulcsszavak: állatnevek, frazémák, szlovákiai magyar.

„Emberről szaván, ökről szarván ismerni meg – tartja a közmondás, és valóban, semmi sem jellemez talánálbban egy közösséget, de egyént is, mint azok a nyelvi formát öltött gondolatok, melyeket a szóhasználatból sajátít el” (VÖÖ szerk. 1989; 9). A közmondásokon és szólásokon keresztül betekintést nyerhetünk egy adott közösség mindennapjaiba, életmódjába, sőt az emberek egymás közötti viszonyáról is képet kaphatunk. Az állandósult szókapcsolatoknak azonban van egy másik – az előbbinél talán még fontosabb – jelentősége. Változatosságuk és sokrétűségük révén színesebbé, izesebbé teszik mondanivalónkat, sőt olykor csak segítségükkel tudjuk pontosan, szemléletesen kifejezni magunkat. Sokszínűségüket évezredek múltjának köszönhetik, ugyanis bennük fogalmazódnak meg az emberek megfigyelésen alapuló tapasztalatai, ötletei, bölcs tanácsai, intelmei és életelvei.

A Nyitra-vidéki magyarok a Kárpát-medence északnyugati felében a magyarság legészakibb összefüggőnek mondható csoportját alkotják (BALASSA 1989; 321). A terület magvaként ismert Zoboralja a Nyitrától északkeletre húzódó Tribecs hegység déli nyúlványainál, a Zobor és a Zsibrice közötti hegylánc két oldalán meghúzódó falvakat foglalja magában. A hegylánc és a Nyitra folyóhoz viszonyított fekvésük alapján 3 kisebb területi egységbe sorolhatók. A hegység déli oldalán vannak a *hegyaljai* falvak: Gerencsér, Csitár, Pográny, Alsóbodok, Nyitrageszte, Kolon, Zsére, Gímes és Lédec. A hegyvonulat északnyugati felén a *hegymegi* (Menyhe és Béd), a Nyitra folyón túl pedig a *vízmei* (Egerszeg és Vicsárpáti) falvak találhatók (SÁNDOR 2004; 74).

Újabbban a Zoboralja megnevezést használják a Nyitra-vidékhez tartozó többi magyarlakta falura is (Kalász, Bábindal, Csehi, Nagycétény, Berencs). Közigazgatásilag a nyitrai járáshoz tartozik még Nagyhind, Felsőaha (1974 óta Verebély városához tartozik), Csiffár, Tild, Nemespann és Felsőszőlős. Berencs szomszéd faluja, az érsekújvári járásbeli Nagykér a Zoboralji Falvak Regionális Társulásának tagja, melybe még Felsőkirályi is beletartozott 1998-ig, amíg nem csatolták a Vágsellyei járáshoz.

Nyitra megyei és járási székhely. Míg az 1891-es népszámlálási adatok szerint ötezer magyar, ötezer szlovák és háromezer német élt itt, a 2011-es adatok szerint Nyitra közel 80 ezres lakosságából csupán közel másfél ezer a magyar. A járás területén közel 140 ezer szlovák, 9 ezer magyar, 800 cseh, 750 roma és még további 10 kisebbséghez közel 900-an tartoznak. Több mint 7 ezer lakos nemzetisége ismeretlen. Csupán 8 Nyitra-vidéki faluban haladja meg az 50%-ot a magyarság aránya. A vidék magyarsága római katolikus vallású, néhány százan vannak a református hívek, és más felekezetűek.¹

¹ A 2011-es népszámlálás adatai alapján a számok a Szlovák Statisztikai Hivatal honlapjáról származnak. URL: <<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=50352>> (letöltés ideje: 2013. október 21.)

Zoboralji frazémák vizsgálata

1996-ban, még friss egyetemi hallgatóként vettünk részt mindketten a zoboralji alapiskolák anyanyelvi vetélkedőjének megszervezésében. Az anyanyelvi pályázat során Nyitra-vidéki alapiskolások gyűjtötték a környékükön ismert és használt szólásokat és közmondásokat. Ebből a gyűjteményből egy TDK-dolgozatban elemeztük az állatneveket tartalmazó frazémákat. Azóta több lehetőségünk is adódott az akkor megvizsgált frazémákat használat közben is megfigyelni, hiszen Török Tamás a zoboralji helynevek, jómagam pedig a nagycétényi és a nagyhindi nyelvjárás vizsgálatakor, valamint a Nyitra-vidéki nyelvatlasz munkálatai közben kutattunk Zoboralján.

202 szólást és közmondást találtunk, amelyben állatnév szerepel, azaz állatok megnevezései: nem tulajdonnevek, hanem fajmegjelölések. Ezeket a frazémákat összehasonlítottuk különféle szólás- és közmondásgyűjteményekkel (MARGALITS 1896, O. NAGY 1976, BÁRDOSI főszerk. 2003, T. LITOVKINA 2005, VÖÖ szerk. 1989).

Táji frazeologizmusnak tekinthető a tájszóhoz hasonlóan az, amely vagy nincs meg, vagy más alakban és jelentésben él a köznyelvben, mint a nyelvjárásban, illetőleg nyelvjárások egybevetésekor a vizsgált nyelvjárásokban. Nem tekinthető táji frazeologizmusnak az, amely a köznyelvvél minden szavában megegyezik, csupán hangtani eltérés van köztük, pl. köznyelvi: *Ha nem csordul, cseppen.* – nyelvjárási: *Há nem csurdó, cséppen.* Csak akkor beszélünk táji frazeologizmusról, ha a nyelvjárási frazéma legalább egy fontos fogalomszóban eltér köznyelvi megfelelőjétől, pl. köznyelvi: *Úgy néz, mint a sült hal* – nyelvjárási: *Megáll a szeme, mint a sült halé* (MENYHÁRT–PRESINSZKY–SÁNDOR 2009; 107).

A nyelvjárási állandó szókapcsolatok tehát a köznyelvhez képest ugyanazokat az eltéréseket mutatják, mint a tájszavak, ezért itt is három fő csoportot különíthetünk el: valódi, alaki és jelentésbeli frazeologizmusok (vö. HEGEDŰS 2001; 392).

Valódi frazeologizmus: *Arra kergetyik a kutyák a nyúlat, ő még átugrik rajta:* a sok támogatás ellenére sem boldogul. Alaki frazeologizmus: köznyelvi: *Úgy ért hozzá, mint a tyúk az ábécéhez.* – nyelvjárási: *Úgy ért hozzá, mind a ló az ábécéhez:* egyáltalán nem ért hozzá. Jelentésbeli frazeologizmus: nyelvjárási: *rosszbā vān:* haragszik, nincs beszélő viszonyban valakivel (MENYHÁRT–PRESINSZKY–SÁNDOR 2009; 107).

Tanulmányunk további részében a frazémákat a bennük szereplő regionális sajátosságok alapján, majd a szerkezeti jellemzőik szerint, továbbá a frazémák egyes csoportjai és az állatok nevei alapján vizsgáljuk, végül pedig néhány frazémát kognitív nyelvészeti szempontból közelítünk meg.

A frazémák regionális sajátosságai

A frazémákban jelentkező regionális sajátosságok közül leginkább a regionális nyelvi sajátosságokat szükséges kiemelni. A frazémák nyelvi realizációjára hatással vannak a nyelvjárási jelenségek, az északnyugati palóc nyelvjárástípus sajátosságai. Először azokat a jelenségeket említjük meg, melyek az összegyűjtött anyagban, írásban is megjelennek.

Bóhát tett a fülébe. 'Bolhát tett a fülébe.' (köznyelvi: bogarat tett a fülébe). A szólás jelentése: kíváncsivá tette. Megfigyelhető az egész vizsgált területen a szótagzáró *l* kiesése és annak asszociatív hatása, a magánhangzó nyúlása. Ez a szólás a *bolha* ~ *bogár* lényeges fogalomszók eltérése miatt tekinthető táji frazeologizmusnak.

Olyan, mint a tavali kos. 'Olyan, mint a tavalyi kos.' (köznyelvi: Okos, mint a tavalyi kos.) A szóláshasonlat jelentése: buta. Az *ly* a Nyitra-vidék északi és középső alcsoportjában még az idősebbek nyelvhasználatában él. A délkeletre fekvő települések nyelvjárásában már nincs meg, helyette *j-t* ejtenek. Az *l*-ezés is a délebbi falvakban, a nyugati palóc nyelvjárást beszélők körében erősebb. A vizsgált szóláshasonlat regionális minősítését az *olyan* ~ *okos* szavak eltérése adja.

Ugrik, mint a Bában Jano bikája. 'Ugrik, mint a Bában Janó (Jani) bikája.' (köznyelvi: Ugrik, mint a bolha.) A szóláshasonlat jelentése: nagyot ugrik. Megfigyelhető a táji frazémában többletként megjelenő tulajdonnév szlovák becenévképzős alakja.

Nincs olyan madár, aki szereti a kalitkát. 'Nincs olyan madár, mely szereti a kalitkát.' (köznyelvi: Az a madár igen ritka, melynek kedves a kalitka.) A közmondás arra mutat rá, hogy kevés ember szereti, ha korlátozzák a szabadságát. A frazéma nyelvi realizációjában megfigyelhető a palóc nyelvjárásokra jellemző élő és élettelen fogalmak inkongruenciája, pl. *a szoknya, akibe jártunk táncolni* (vö. PRESINSZKY 2008; 120).

Bagolynak is az ő fia a legszebb. 'Bagolynak is a maga fia a legszebb.' (köznyelvi: A bagolynak is a maga fia a legszebb.) Jelentése: mindenkinek a saját gyermeke a legkedvesebb, legszebb, legjobb. Ebben a közmondásban is megfigyelhető az előbbi példában említett inkongruencia.

Ne legyen rosszabb a csibe a tyúknál. 'Ne legyen rosszabb a csirke a tyúknál.' (köznyelvi: Ne legyen a csirke okosabb a tyúknál.) A frazémában megfigyelhető a *csibe* 'csirke' tájszó.

Hallgat, mint a tetű a var alatt. 'Hallgat, mint tetű a seb alatt.' (köznyelvi: Hallgat, mint szar a füben.) A *var* valódi tájszóként 'seb' jelentésben teszi regionálissá a szólást.

Megfűlünk, mint a družstvo juhái. 'Megfulladunk, mint a szövetkezet (termelőszövetkezet) juhái.' (köznyelvi: Liheg, mint a hízott lúd.) A *družstvo* közvetlen kölcsönző által ez a szóláshasonlat is regionálisnak minősíthető. Továbbá a *megfullad* igető sajátos regionális változatban realizálódik: *megfűl*.

Okos, mint a kéri kos. (köznyelvi: Okos, mint a kos.) Jelentése: buta. A regionális szóláshasonlatban lexikális többletként *Nyitranagykér* helységnév szerepel.

Ordít, mint a gerencséri számár. (köznyelvi: Ordít, mint a számár.) A frazémában Nyitragerencsér neve szerepel regionális többletként.

Felhajtaná egy koronáért a tetűt a Zobor hegyre. (köznyelvi: Lehúzná a tetűnek a bőrét, ha valaki megvenné.) A szólás jelentése: nagyon kapzsi személy. A frazémában regionális lexikai sajátosságként a Zobor földrajzi név szerepel.

További regionális nyelvi sajátosságok a frazémák szóbeli, élőnyelvi használatában figyelhetők meg.

Ugrā, mint a kecskebikā. 'Ugrál, mint a kecskebéka.' (köznyelvi: Ugrál, mint egy bakkecske.) A regionális szóláshasonlatban a hangtani különbségeken kívül (szótagzáró / kiesése, labiális hosszú *ā*, illabiális *ā*, zárt *ē*) egy fontos fogalomszó is különbözik a köznyelvi változattól (*kecskebéka* ~ *bakkecske*).

A kecske a szegényembër fejőstehene. 'A kecske a szegény ember fejőstehene.' (köznyelvi: Szegény úrnak galambdúc a mézárszéke.) A regionális közmondás több fogalomszóban is különbözik a köznyelvi változattól. Ezenkívül nyelvi realizációjában megfigyelhetők további nyelvjárási sajátosságok (pl. zárt *ē*-zés, zárt *i*-zés).

Hā a hángyāk kigyűnnek, esnyi fog. 'Ha a hangyák kijönnek, esni fog.' (köznyelvi: Mosakodik a macska, eső lesz.) A regionális frazéma a köznyelvitől két fogalomszóban is eltér: *hangya* ~ *macska*, *kijön* ~ *mosakodik*. Megfigyelhető még a *jön* ige sajátos realizációja, valamint az *n* palatalizációja.

Mās lovāró a sārba is lē kő szānyi. 'Más lováról a sárba is le kell szállni.' A valódi táji frazeologizmus arra mutat rá, hogy meg kell becsülni a kölcsönkért dolgokat. A frazéma nyelvi realizációjában megfigyelhető a *kell* ige sajátos tőváltozata, valamint a *-ról* ragmorféma nyelvjárási alakja.

Hozzājutott, mint számār ā fülekhő. 'Hozzājutott, mint számár a fülekehez.' (köznyelvi: Belekerül, mint Pilátus a krédóba.) A frazéma jelentése: véletlenül jutott hozzá valamihez. A frazéma regionális jellegét több fogalomszó különbségén kívül a nyelvjárási alaktani jelenségek (*-hoz*, *-hez* ~ *-hó*, *-hő*) is erősítik.

Kiállott a színābó, mint szárvasnāk āz āgāncsā. 'Kiállt a szénából, mint szarvasnak az agancsa.' (köznyelvi: Kilátszik, mint számár a juhok közül.) A nagyon (sőt kínosan) feltűnő dolgokra rámutató regionális frazéma minden

lényeges fogalomszóban különbözik köznyelvi változatától, valamint nyelvi realizációjában további nyelvjárási alaktani jelenségeket (-ból, -ből ~ -bó, -bő) is tükröz.

Eltérések a frazémák szerkezetében

Az előző alfejezetben is már megfigyelhettük, hogy számtalan esetben a zoboralji és a közismert frazémagyűjtemények szólásai és közmondásai között eltérések vannak. Sajátosságok jelenhetnek meg a frazémákat alkotó lexémák használatában, valamint a frazémák szerkezetében.

1. A lexémák szintjén különbségek jelentkezhetnek:

a) szinonimák használatával:

Fölpuffadt (köznyelvi: fölfuvalkodott), *mint a béka*.

Fejétől bűdös (köznyelvi: bűdösödik, bűzlik) *a hal*.

Néz (köznyelvi: bámul), *mint a borjú az új kapura*.

Nincs otthon a cica (köznyelvi: macska), *cincognak az egerek*.

Kígyót, békát beszél (köznyelvi: kiált).

A példák közül említést érdemel a *cica* lexéma, mely valószínűleg a *cincog* ige hangtani/stilisztikai hatására került a szólásba a köznyelvi szólásból ismert *macska* helyett. A többi szó a köznyelvben is szinonimaként él.

b) eltérő lexémák használatával:

Alvó róka nem fog nyulat (köznyelvi: csirkét).

Jobb ma egy galamb (köznyelvi: veréb), *mint holnap egy túzok*.

c) lexématöbblettel (explicit kifejezésmóddal):

Ordít, mint a János bácsi számára (köznyelvi: Ordít, mint a szamár).

Húséges, mint a kutya a gazdájához (köznyelvi: Húséges, mint a kutya).

2. Szerkezeti eltérések a következők lehetnek:

a) A köznyelvi szólás helyett szóláshasonlat használatos: *Örül, mint a cinege a tökmagnak*. (köznyelvi: A cinege is örül a tökmagnak.)

b) Más a szórend: *Kutyára rájön a dér*. (köznyelvi: Jön még kutyára dér.)

c) Más a tagmondatok sorrendje: *Ló is megbotlik, pedig négy lába van*. (köznyelvi: A lónak négy lába van, mégis megbotlik.)

d) A köznyelvihez képest szemléletesebb a regionális frazéma: *Húséges, mint a kutya a gazdájához*. (köznyelvi: Hú, mint a kutya.)

A frazémák csoportosítása az állatnevek szerint

A Zoboralján összegyűjtött állatokkal kapcsolatos közmondásokban és szólásokban 59 állatnevet találtunk. Ezeket különböző szempontok szerint csoportokba és alcsoportokba soroltuk. Ebben a felsorolásban a biológiai rendszertan és a hasznosíthatóságuk alapján soroltuk kategóriákba az állatokat. Az 53 állatot 3 kategóriába osztottuk: 1. haszonállatok (30), 2. vadon élő állatok (23), 3. paraziták és rágcsálók (6).

Az első kategóriában a haszonállatokat 3 csoportba osztottuk: a) emlősök (21), b) madarak (8), c) rovarok (1).

A második kategória a vadon élő állatok voltak, ezeket 6 csoportba soroltuk: a) emlősök (4), b) madarak (11), c) halak (3), d) kétéltűek (2), e) hüllők (2), f) rovarok (1).

A harmadik kategóriát a paraziták és rágcsálók alkotják, ahol 2 csoportot különböztettünk meg: a) rágcsálók (2), b) rovarok (4). Az összes állatnevet a következőképpen soroltuk be:

1. Haszonállatok

a) emlősök: bárány, bika, bivaly, borjú, csikó, disznó, eb, juh, kecske, kese, kos, kutya, ló, macska, malac, nyúl, ökör, öszvér, szamár, tehén, tinó

b) madarak: galamb, kakas, liba, lúd, páva, pulyka, tyúk

c) rovarok: méh/méhecske

2. Vadon élő állatok

a) emlősök: farkas, medve, róka, szarvas

b) madarak: bagoly, cinege, fecske, holló, kakukk, kánya, madár, szarka, túzok, varjú, veréb

c) halak: csík, hal, hering

d) kétéltűek: béka, kecskebéka

e) hüllők: gyík, kígyó

f) rovarok: hangya

3. Paraziták és rágcsálók

a) rágcsálók: egér, patkány

b) rovarok: bolha, légy, moly, tetű

Az állatnevek frekvenciáját a következő táblázat szemlélteti:

1.	<i>kutya</i>	25 frazémában
2.	<i>ló</i>	20 frazémában
3.	<i>tyúk</i>	12 frazémában
4.	<i>veréb</i>	8 frazémában

5.	<i>madár</i>	7 frazémában
6.	<i>bárány, kecske, nyúl, szamár</i>	6 frazémában
7.	<i>disznó, galamb, egér, lúd</i>	5 frazémában
8.	<i>borjú, csikó, eb, légy, hal</i>	4 frazémában
9.	<i>macska, liba, farkas, róka, cinege, fecske, béka, hangya</i>	3 frazémában
10.	<i>kos, malac, ökör, méh, medve, bagoly, holló, szarka, túzok, varjú, tetű</i>	2 frazémában
11.	<i>bika, bivaly, bolha, csibe, csík, gyík, hering, juh, kakas, kakukk, kánya, kecskebéka, kese, kígyó, moly, öszvér, patkány, páva, pulyka, szarvas, tehén, tinó</i>	1 frazémában

Az állatnevek frekvenciájából következtethetünk az emberek életmódjára, illetőleg arra, hogy az adott állat mennyire fontos szerepet tölt be a közösség életében. Az összegyűjtött frazémákban leggyakrabban a kutya szerepel, ezért tanulmányunk utolsó fejezetében a *kutya* zoboralji nyelvi képevel foglalkozunk.

A kutya nyelvi képe Zoboralján

A *kutyával* foglalkozó zoboralji szólások és közmondások segítségével megvizsgáljuk az erről az állatról kialakult nyelvi kép relációit. Pontosabban fogalmazva azt vizsgáljuk, hogy milyen érzések, értelmezések kapcsolódnak a *kutya* fogalma köré, és hogy ezt a kifejezést milyen tulajdonságokat bíráló vagy dicsérő frazémákban használják.

Egy fogalom nyelvi képének definiálásához el kell rugaszkodnunk a „valóságtól”. Az ismert fogalommagyarázatok, értelmező szótárak a szócikkben szereplő dolog értelmezésekor a kategorikus jegyek halmazát adták. Általánosítottak, és eredményképpen kialakították egy fogalom „mesterséges” nyelvi képét. Ez a kép eltér a fogalom valóságos nyelvi képétől, amelyik minden egyes ember esetében más és más.

Ez természetes dolog, mivel az emberi agyban a világ dolgainak nem a tükörképe van rendszerezve, hanem ezen dolgok egyéni értelmezése. Az emberi memóriában ennek köszönhetően kialakul egy belső mentális valóság. Ez a belső mentális valóság egyénekenként változó, mivel a prototipikus jegyeket minden ember másként szelektálja. A szelektációnak köszönhetően létrejön egy belső információs térkép, amely segít egy adott fogalom azonosításában.

A belső információs térkép, nyelvi tároló természetesen rendezve van, nem egy kaotikus halmaz. Struktúrája hierarchikus felépítésű (BANCZEROWSKI

1998; 270). Például: Ha látunk három kutyát, a következőképpen azonosítjuk őket: 1. az ember agya absztrahál, és megjelenik a *kutya* kategóriája; 2. a prototipikus jegyek alapján alosztályokat, részalmazokat hozunk létre, pl. *tacskó, vizsla, kuvasz*.

Az agy tehát feldolgozza a valóságot – az információt –, kategorizálja, elraktározza és meg is nevezi azt. A név, például *kuvasz* már valamennyi egyed jegyeinek az összességét is jelenti, és legalább egy jegyben különbözik a többi kutyafajta tulajdonságaitól.

Minden nyelv, minden kultúra létrehozott egy axiológikus rendszert. Ennek a rendszernek a segítségével minősítjük a dolgokat. A minősítés – az ember már tudat alatt is osztályoz, sorrendbe rak – kultúrspecifikus dolog, és szorosan összefügg a nyelvvel. A nyelvben rögzült világlkép nagy szerepet játszik az alkalmi vagy állandósult szókapcsolatok kialakításában. „...a szókapcsolatok szélesebb keretben történő tanulmányozása elmélyítheti a nyelvi kategorizálással, valamint a nyelvi axiológiai rendszerrel kapcsolatos tudásunkat” (BAŃCZEROWSKI 2000).

A szókapcsolatok jelentése több mint néhány szó jelentésének az „összege”. Maga a név tulajdonképpen jelölő funkciót lát el, meghatározza, definiálja a dolgot, amit jelöl. A definíció, mint tudjuk, két részből áll: a definendumból és a definensből. Esetünkben a *kutya* fogalom lehet definendum – meghatározandó – (*Amilyen a gazda, olyan a kutyája.* – Milyen a kutya? Olyan, mint a gazda. Definiáltuk a *kutya* valamilyen tulajdonságát.), és definens – meghatározó – (*Hűséges, mint kutya a gazdájához.* – Mennyire, milyen hűséges? Olyan hűséges, mint a *kutya.*) is.

Egy fogalom nyelvi képét kétféle relációban értelmezhetjük:

1. Pejoratív – ha kellemetlen, rossz dolgok asszociálódnak a fogalom halatán, vagy az általa jelölt dolog láttán;
2. Amelioratív – ha kellemes, jó dolgokat asszociálunk a fogalommal kapcsolatban.

A *kutya* szó esetében a zoboralji frazeológiában ez a következőképpen alakul: a Zoboralján összegyűjtött frazémák közül 25-ben fordul elő a *kutya* lexéma. A fent említett értelmi-érzelmi megoszlás itt a következő:

1. Pejoratív jelentésű frazémák:

Aki délelőtt kutya, az délután is eb.

Amelyik kutya ugat, az nem harap.

Annyi fám sincs, amennyit a kutya után hajítanék.

Egyik kutya, másik eb.

Húzd a kutya fejét a padra, ő lehúzza a pad alá.

Irigy, mint a kutya.

*Olyan, mint a májusi kutya a fagyban.
A pénz beszél, a kutya ugat.
Kutyából nem lesz szalonna.
Akinek nincs kutyája, maga ugat.
Kutyának se kell.
Kutyára rájön a dér.
Hazug embert előbb utolérik, mint a sánta kutyát.
Olyan rossz idő van, hogy a kutyát sem érdemes kiengedni.
Még a kutyát sem érdemes kiengedni, olyan hideg van.
Ha kutyával játszol, bot legyen a kezében.
Ha kutya és a macska a porban, eső lesz.
Ha a macska és a kutya hömpölyög a porban, szél lesz.*

2. Amelioratív jelentésű frazémák:

*Belejön, mint kiskutya az ugatásba.
Hűségese, mint kutya a gazdájához.*

A 25 kutyával kapcsolatos zoboralji frazéma közül 23 pejoratív és 2 amelioratív jelentésű. Megállapítható, hogy Zoboralján is hasonló relációban használják a kutya szót, mint a köznyelvben.

Minden régióknak a közismertek mellett sajátos szólás- és közmondáskincs is van, amely tükrözi egyrészt magát az embert körülvevő környezetet, másrészt az emberek környezethez való viszonyát. Ugyanilyen kifejezője az emberek szemléletének, értékrendjének, nyelvhasználatának. Ezen sajátosságok feltárása, megőrzése fontos feladat, és nemcsak a nyelvészek, a tanárok osztályrésze, hanem minden, az anyanyelvét jól ismerni akaró egyéné is.

Irodalom

- BALASSA Iván (1989): A határainkon túli magyarok néprajza. Gondolat, Budapest
- BAŃCZEROWSKI, Janusz (1998): A kommunikációs grammatika perspektívái. Magyar Nyelvőr, 3. 270–277.
- BAŃCZEROWSKI, Janusz (2000): A szavak kapcsolódási mechanizmusa a világ nyelvi képeinek tükrében. Magyar Nyelvőr, 3. 349–352.
- BÁRDOSI Vilmos, főszerk. (2003): Magyar szólástár. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- HEGEDŰS Attila (2001): A nyelvjárási szókészlet és vizsgálata. = Magyar dialektológia. Szerk. Kiss Jenő. Osiris Kiadó, Budapest, 375–408.
- MARGALITS Ede (1896): Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. Kóka Lajos Kiadója, Budapest
- MENYHÁRT József–PRESINSZKY Károly–SÁNDOR Anna (2009): Szlovákiai magyar nyelvjárások. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra

- T. LITOVKINA Anna (2005): Magyar közmondástár. Tinta Könyvkiadó, Budapest
O. NAGY Gábor (1976): Magyar szólások és közmondások. Gondolat, Budapest
PRESINSZKY Károly (2008): A nagyhindi nyelvjárás és nyelvhasználat. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra
SÁNDOR Anna (2004): A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony
VÖÖ Gabriella, szerk. (1989): Igaz ember igazat szól. Kriterion Kiadó, Bukarest

PHRASES RELATED TO ANIMALS FROM THE ZOBORALJA REGION

In our lecture we tackle a specific treasure of set phrases and idioms from a region in Slovakia. The undulating countryside around Nyitra is the northernmost border of the Hungarian language. The villages lying north of the city have become speech islands by today. There are thirteen villages lying on both sides of the Zobor Mountain north of Nyitra. Popular areal view divides them into three groups according to their location. The villages on the west slopes of the Zobor-Zsibrica Mountain range are referred to as the ones “behind the mountain” (hegymegi) those on the southern and south-eastern slopes are “at the bottom of the mountain” (hegyaljai) and those on the left bank of the River Nyitra are “behind the river” (vízmege). Vicsápáti, Egerszeg, Béd and Menyhe are situated in the Nyitra Valley. Gerencsér, Alsócsitár, Pográny, Alsóbodok, Geszte, Kolon, Zsére, Gimes and Barslédec are located on the other side of the mountain on the southern and south-eastern slopes and valleys. We selected for our lecture proverbs and idiomatic expressions related to animals from a collection of set phrases, and analyzed them according to various criteria. We studied them according to the animals they mention, and also the frequency of the animals in question. Our third point of view was the systematization of the characteristics of the set phrases from the Zoboralja region.

The collection contains 202 proverbs and idiomatic expressions which are related to animals. In several cases it can be noted that these are set phrases which are known and have developed under similar ways of looking at things in other parts of the Hungarian language area. Nevertheless, there are a considerable number of them specifically used in the above mentioned region.

Keywords: animal names, set phrases, Hungarian language in Slovakia.

FRAZEME U VEZI NAZIVA ŽIVOTINJA POD ZOBOROM

Studija se bavi specifičnim blagom frazema jedne geografske celine u Slovačkoj. Planinsko-brežuljkasti kraj oko Nitre je severna granica mađarskog jezika. Sela koja se nalaze severno od grada danas čine jezičko ostrvo. Severno od Nitre, na obroncima Zobora, postoji 13 naselja. Narodno poimanje predela ova sela svrstava u tri grupe, u zavisnosti od njihovog položaja. Ona na zapadnoj padini planinskog

ogranka Zobor-Žibrica spadaju u „hegymegiek“ (preko brega), sela na južnoj-jugoistočnoj padini su „hegyaljaiak“ (pod bregom), dok sela na levoj obali reke Nitre zovu „vízmeziek“ (iza vode). U dolini Nitre se nalaze Vičapapati, Egerseg, Bed i Menjhe. Na drugoj strani planine, na južnim i jugoistočnim obroncima i u dolinama se nalaze sela Gerenčer, Alšočitar, Pogranj, Alšobodok, Geste, Kolon, Žere, Gimeš i Baršledec. Od prikupljenih frazema smo u studiji istakli poslovice i izraze koje se odnose na životinje, i analizirali ih iz više uglova. Ispitali smo podelu po vrstama životinja, odnosno frekventnost pojedinih naziva životinja. Treći aspekt je bio da se klasifikuju specifičnosti frazema u kraju pod Zoborom. Korpus sadrži 202 uzrečice i izraza koji sadrže naziv neke životinje. U mnogim slučajevima smo primetili da se koriste frazeme poznate i u drugim mađarskim jezičkim područjima koje su nastale na osnovu sličnog poimanja. Otkrili smo, međutim, u značajnom broju poslovice i izraze koji su specifični i koriste se isključivo u posmatranom regionu.

Ključne reči: nazivi životinja, frazeme, slovački mađarski.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2013. 10. 29.

Közlésre elfogadva: 2013. 12. 01.

BRENNER JÁNOS

Szabadka
Senoa utca 16/III.
brenner.j.janos@gmail.com

AZ EMBERI TEST KATEGÓRIÁJÁVAL
ÖSSZEFÜGGÉSBEN LEVŐ FRAZÉMÁINK
DIAKRÓN VIZSGÁLATA¹

Diachronic Study of Set Phrases related
to the Human Body

Izučavanje frazema u vezi s kategorijom
ljudskog tela iz aspekta dijahronije

A nyelvi változások, alakulási módozatok a nyelv lényegét képezik. E munka elsősorban a lexikai bázis oldaláról közelíti meg ezeket a változástényezőket. Pontosabban szólva a lexémák állandósult kapcsolódási formáit veszi górcső alá diakrón szempontokat is érvényesítve. Utóbbi faktorok remek lehetőségeket biztosítanak például a frazémavariáns-képződés nyom követésére, hiszen ezek állománya a lexémákéhoz hasonló nyelvi viselkedést mutat: beépülhetnek a nyelvbe, de ki is kerülhetnek onnan. Dolgozatomban azoknak a frazémáknak az alakulástörténetét kutatom, amelyek az emberi testtel hozhatók összefüggésbe, illetve amelyek a „test” lexémát tartalmazzák.

Kulcsszavak: diakrón frazeológia, frazémagyűjtemény, frazémák, nyelvi változás, nyelvtudomány, szókészlet, variánsképződés.

¹ Elhangzott az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának (Frazeológia és fordítástudomány elnevezésű) nemzetközi tudományos konferenciáján Újvidéken, 2013. október 24-én.

Bevezető

A frazeológiai kutatások, valamint a frazeológiával kapcsolatos gyűjtések több száz éves múltra tekintenek vissza magyar és világviszonylatbeli vonatkozásokban egyaránt. Noha korábban inkább a gyűjtés és a leltározás volt túlsúlyban, ma már – a nyelvtudomány korszerű hozzáállásainak köszönhetően – az elméleti leírás is komoly ütemben fejlődik.

Nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a frazeológia minden egyes nyelvi szinttel képes kapcsolatot tartani. Noha sok esetben a saját pozíciója kérdéses, azaz nehezen határozható meg a nyelvi szintek között, kutatása elvárja e szintek együtt látását, együtt láttatását, kreatív megközelítését.

Jelen dolgozat – egy korábbi munka folytatásaként – efféle elméleti apparátus kíván lenni. Az emberi test, a vele kapcsolatos szavak, szókapcsolatok és frazémák különösen izgalmas kutatási területet jelentenek a nyelvészek számára. Elég csak abba a ténybe belegondolni, hogy a metaforakutatás mennyi megállapítást, kognitív megközelítést, értelmezések sorozatát képes felvázolni az emberi test és a nyelv összefüggéseinek elemzéséből. A frazeológia számára is komoly kihívást jelenthet a testtel kapcsolatos állandósult szókapcsolatok kutatása, alakulástörténetének felvázolása.

Motivációk és kutatási irányvonalak – a frazémavariánsok megközelíthetősége

A nyelv lexikai állományának változástényezői és a frazémák nyelvi viselkedései közé sok esetben egyenlőségjel tehető, hiszen ezen állomány frazémákkal is bővül, amelyek persze ki is kerülhetnek a nyelvi készletárból. Vagyis hasonló módon viselkednek, mint például az összetett szavak (vö. BRENNER 2010). Diakrón szempontú vizsgálatuk tehát kifejezetten indokolt, hiszen remekül modellálható a nyelvi változás lexikai-frazeológiai oldala.

Jelen dolgozatban tehát azokat a frazeológiai egységeket vizsgálom, amelyekben a *test* szó, „fogalomkör” bukkan fel, ám e frazémáknak elsősorban a variánsképződését követem nyomon. „Frazeológiai egység”-nek tekintek két vagy több szó kapcsolatát, amelyre kiterjed a „lexikális rögzültség” elvárása. E „kötöttség” azt jelenti, hogy „a kifejezés elemei szóképzleti egységet alkotnak, elemeik sorrendje és morfológiai alkata is nagyrészt kötött, azaz a nyelvhasználó közösségben nagyjából a szavakhoz, lexémákhoz hasonlóan használatosak” (FORGÁCS 2007; 20). A fenti megállapítások azonban rögtön viszonylagossá válnak, amint a diakrón alakulásfolyamatokra helyeződik a hangsúly.

Arra már utaltam, hogy e munka egy korábbi dolgozat folytatása (vö. BRENNER 2013), amelyben akkor a szívvel kapcsolatos frazémákat kutattam. Noha a testtel kapcsolatos frazémákat is frazeológiai sorokba rendeztem, a sokkal kevesebb példa miatt ennél a témakörnél nem állítottam fel formai-szemantikai kategóriarendszereket. A kevesebb példa azzal magyarázható, hogy a test kategóriájának sokkal alacsonyabb a frazeológiai affinitása, mint a szívé.

A testtel kapcsolatos frazémák alakulástörténetét, variánsképződését a következő nyolc frazémagyűjtemény felhasználásával kutattam: Dugonics András: *Magyar példa beszédek és jeles mondások* (DUGONICS 1820); Erdélyi János: *Magyar közmondások könyve* (ERDÉLYI 1851); Sirisaka Andor: *Magyar közmondások könyve* (SIRISAKA 1891); Margalits Ede: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások* (MARGALITS 1896); O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások* (O. NAGY 1976); Bárdosi Vilmos: *Magyar szólástár. (Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára)* (BÁRDOSI 2003); Forgács Tamás: *Magyar szólások és közmondások szótára. (Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve)* (FORGÁCS 2004); T. Litovkina Anna: *Magyar közmondástár* (T. LITOVKINA 2005).

A Dugonics-gyűjteményben (vö. DUGONICS 1820) szereplő frazémákat „kiinduló” frazémáknak tekintettem, és azt is vizsgáltam, hogy az azóta napvilágot látott újabb kifejezéstárak milyen új frazémát, esetleg jelentéskört vagy variánst tartalmaznak. Dugonics frazématára tehát az 1700-as, illetve az ez előtti évek állapotát feltételezi, a T. Litovkina- (T. LITOVKINA 2005), a Bárdosi- (BÁRDOSI 2003) és a Forgács-gyűjtemény (FORGÁCS 2004) pedig, ahogyan a későbbiekben szerzője saját gyűjteményéről fogalmaz: „[...] nagyjából az ezredforduló nyelvállapotát tükrözve valóban azokat az idiómákat adja közre, amelyeket a mai magyar közbeszéd csakugyan használ, amelyek sűrűn előfordulnak a napi nyelvhasználatban” (FORGÁCS 2007; 242). Diakrón szempontból tehát így kb. 300 év fognható át.²

² A kutatás során felhasznált frazémagyűjtemények kiválasztása önelvű aktus eredménye volt, amelynek oka elsősorban – a dolgozatot érintő – területi okokkal hozható összefüggésbe. Másrészt viszont a rövidebb időszak áttekinthetőbb kutatási eredményekhez vezetett. Egy következő dolgozatban azonban mindenképpen célként tűzhető ki a diakronitás tágitása. Sőt, ígéretes kutatási irányvonalat jelenthet, ha a korpuszba szűkebb hatókörű, azaz helyi gyűjtemények adatai is bekerülnek. Ebből a szempontból külön kurióznak számítana például Bura László szatmári, Enyedi Antalné öcsödi szólás- és közmondásgyűjteménye példának felhasználása. Szintén tanulságos eredményeket feltételez az egyes testrészekkel kapcsolatos frazémák formai-szemantikai alakulástörténetének felvázolása. Erre remek „kiinduló” gyűjtemény lehet Bárdosi Vilmos nagyszabású – elektronikus – gyűjteménye, amely 14 000 szólást, közmondást és helyzetmondatot tartalmaz (*Magyar szólások, közmondások adatbázisa*). A téma tehát kimeríthetetlen lehetőségeket rejt magában.

A testtel kapcsolatos frazémák elemzése

Miután elkészítettem a testtel kapcsolatos frazémák kb. 100 tételből álló korpuszát – mint arra már utaltam –, variánsorokba rendeztem őket. A legterjedelmesebb variánsort a test és a lélek kettősségére épülő „*ép testben ép lélek*” típusú frazémák esetében állítottam fel.

Az „*ép testben ép lélek*” típusú frazémákra a legkorábbi frazémagyűjteményekben is találtam példát. Számos variánsuk alakult ki, sőt e típussal kapcsolatban megemlíthető a frazémaelferdítés jelensége is. Az „*ép testben ép lélek*” típusú frazémák sora az alábbiakban foglalható össze:

60 DA(1820) ³	▪ A' gyönyörű testben szép lélek lakhatik.
143 ME(1896)	▪ Ép és egészséges testtel jó aludni. KV.
144 ME(1896)	▪ Ép testben ép lélek. S.
152 ME(1896)	▪ Gyönyörű testben szép lélek lakhatik. D.
183 ME(1896)	▪ Egészséges testben egészséges a lélek. ME.
204 SA(1891)	▪ Ép testben ép lélek.
298 ONG(1976)	▪ Ép testben ép lélek. [táj: Ép testben lakik egészséges lélek.]
426 BV(2003)	▪ Ép testben épp, hogy él.
428 BV(2003)	▪ Ép testben ép lélek.
503 FT(2004)	▪ Ép testben ép lélek.
504 FT(2004)	▪ Ép testben épp, hogy élek.
512 TLA(2005)	▪ Ép testben ép lélek.
513 TLA(2005)	▪ Ép testben épp hogy élek. Ép testben épp hogy jól élek.
91 EJ(1851)	▪ Hamis teste, lelke./a lelke.
184 ME(1896)	▪ Hamis teste, lelke, szókének barnának. Np.
205 SA(1891)	▪ Hibás testben is nagy lélek és nagy elme lakhatik.

³ Minden egyes begyűjtött frazéma a következő jelölési formulát kapta (megkönnyítve ezzel az anyag csoportosítását, elemzését): 00 XY(évszám). E formula egy rövid magyarázatra szorul. A számat tartalmazó rész az elsődleges – általam összeállított – korpuszban található frazéma sorszáma utal, vagyis ez nem más, mint a gyűjtésem során megadott sorszám. A képlet következő eleme – XY – azon frazémagyűjtemény szerzőjének a monogramja, akitől a példát átvettem, mellette – zárójelben – az aktuális frazémagyűjtemény kiadási éve található. A kiadási évek alapján tulajdonképpen meg is rajzolható az adott frazéma alakulástörténete, hiszen ha egy meghatározott frazémásor előtt kizárólag a DA(1820) és/vagy EJ(1851) monogram és évszám szerepel, akkor arra következtethetünk, hogy az illető kifejezés ma már nem használatos: korábbi nyelvéllapotokban, illetve kisebb földrajzi területeken élhetett. Ha viszont egy frazémásor előtt (szinte) mindegyik monogram feltűnik, akkor ez azt jelenti, hogy hosszú életű, ma is használatos kifejezéssel van dolgunk stb.

A fenti frazémák melléknévi komponensei olykor más lexikai elemmel jelennek meg, de SIRISAKA 1891-től már csak az *ép-ép* melléknevekkel találkozunk, ezzel is mintegy dinamikusabbá, gördülékenyebbé téve a frazémát (a tartalmas jelentésű igei komponens is kiszorul: *lakhatik, lakik, aludni*). A *gyönyörű* és az *egészséges* lexémákat tehát az *épek* váltják fel. Sirisaka egyébként még felveti e közmondás egyik variánsát (az *Ép lélek ép testben legyen-t*), majd elmagyarázza a kifejezés jelentését: „a nevelésben a szellem kiképeztetése mellett nem kell a test edzését elhanyagolni”.

A *test* és *lélek* kettősét nem tartalmazó vagy kizáró frazémák viselkedése pár gondolatot mindenképpen megérdemel. A 143-as frazéma kakukktójásnak számít, mert eleve az alvás zavartalanságával kötődik össze, pusztán az *ép* komponens miatt vettem fel. A *lélek* komponens „kiírása” azonban már újabb szemléletet tükröz, az *ép testben épp, hogy élek* típusú kifejezések (vö. 426, 504, 513) az úgynevezett elferdített frazeologizmusok közé tartoznak (tudniillik a közmondások nem variálódhatnak oly mértékben, mint a szólások, itt a szerkezeti forma módosulásának egyedüli lehetősége a ferdítés). Ez a nyelvi játék – a fenti példákat szem előtt tartva – a kifejezés formai oldalának módosításával jár, de O. NAGY 1976 és FORGÁCS 2004 meghatározását idézve, kisebb jelentésbeli különbséggel is számolnunk kell. O. Nagy egyébként a következő jelentését adja az *Ép testben ép lélek* frazémának: „az egészséges életmód a lelki életre is jó hatással van”, Forgács viszont az elferdített humoros, szleng kifejezésről így ír: „az *ép testben ép lélek* közmondás tréfás parafrázisa, többnyire a *Hogy vagy?* kérdésre való válaszként használják, arra célozva, hogy vkinek meglehetősen rossz az egészségi állapota”.

A 91-es és a 184-es (vagyis az utolsó előtti) példákat azért vettem ide, mert szintén megtalálható bennük a *test* és a *lélek* kettőse, továbbá azért, mert kizárólag régi frazémagyűjtemények egyedüli példái. ERDÉLYI 1851-nél kiderül, hogy egy népdalból vett kifejezésről van szó („Maradjon magának, / Nem hiszek szavának, / Hamis teste, lelke / Szökének, barnának”). Ami miatt azonban mindkettő fontos, hogy mintegy „előkészítik” a 205-ös, kizárólag SIRISAKA 1891-nél talált kicsit „elnéző” *Hibás testben is nagy lélek és nagy elme lakhatik* frazémát, variánst.

A továbbiakban olyan frazémákat vizsgálók, amelyek szintén tartalmazzák a *test* és a *lélek* lexémákat.

- 34 DA(1820) ▪ Se testemnek, se lelkemnek nem köll.
189 ME(1896) ▪ Sem testemnek, sem lelkemnek nem kell. D.
228 SA(1891) ▪ Nem kívánja sem testem, sem lelkem.
294 ONG(1976) ▪ Se teste, se lelke nem kívánja. [Nem kell se testének, se
497 FT(2004) lelkének.]
419 BV(2003) ▪ (se) teste, (se) lelke nem kíván vkinek vmit
 ▪ vkinek se teste, se lelke nem kíván vmit
- 35 DA(1820) ▪ Testem lelkem meg únta.
163 ME(1896) ▪ Testem-lelkem megunta. D.
219 SA(1891) ▪ Megunta testem-lelkem.
250 SA(1891) ▪ Testem-lelkem megunta.

Az újabb gyűjtemények tanúbizonysága szerint a fenti sorok a leghosz-
szabb életűek, hisz korábbi példák is találhatók közöttük. Az alábbi varián-
sokra viszont nem találtam példát sem Bárdosi, sem Forgács, sem pedig T.
Litovkina frazémagyűjteményében:

- 56 DA(1820) ▪ Teste lelke, és a' sodró fája.
120 EJ(1851) ▪ Teste, lelke és a sodrófája.
175 ME(1896) ▪ Teste-lelke és a sodrófája. D.
292 ONG(1976) ▪ Csak a teste (meg a) lelke. [rég: Teste, lelke és a sodrófája.]
- 55 DA(1820) ▪ Testte lelke. – Torkig adós.
119 EJ(1851) ▪ Teste, lelke.
191 ME(1896) ▪ Teste, lelke. E. (Adós. D.)
- 36 DA(1820) ▪ Nincs egyebed fene testednél, és bünös lelkednél.
76 EJ(1851) ▪ Nincs egyebe mint a teste, lelke.
188 ME(1896) ▪ Nincs egyebe mint a teste, lelke. E.
240 SA(1891) ▪ Se testének, se lelkének nincs hová lenni.
- 79 EJ(1851) ▪ Többet ér teste mint lelke.
192 ME(1896) ▪ Többet ér teste mint lelke. E.
- 199 ME(1896) ▪ Teste-lelke zálogban van.
251 SA(1891) ▪ Teste-lelke zálogban van.

E frazémák körében komoly formai és szemantikai variálódást nem ta-
paszthatunk (kivéve a 292-es és a 240-es frazémánál), ami még közös ben-
nük, hogy az egyes sorok egyértelműen negatív tulajdonságok hordozói: az
első, a második és a harmadik a szegénységet írja körül, a negyedik a lelket-
len, rosszindulatú emberekről, az utolsó pedig az adósokról szól. ERDÉLYI

1851 a *Teste lelke* frazémának egy szinonim változatát is megadja gyűjteményében, ez pedig a: *Bogara sincs*.

Az alábbi kifejezések pedig akár újabbaknak is tekinthetők a 'mindenben teljesen egyetértenek, szinte azonosulnak egymással' (O. NAGY 1976 nyomán) jelentéskategóriában:

- 293 ONG(1976) ▪ Egy test, egy lélek.
- 425 BV(2003) ▪ Egy test, egy lélek.
- 496 FT(2004) ▪ egy test, egy lélek vkik

Az újabb keletű frazémák zöméből viszont már kikerül a testnek és a léleknek az együtt történő emlegetése: vagy az egyik kerül előtérbe, vagy a másik. Az alábbiakban – témámból eredően – a testtel kapcsolatos újabb fejleményeket ismertetem:

- 154 ME(1896) ▪ Köntöst a testhez kell szabni. B.
- 415 BV(2003) ▪ vkinek a testére van szabva vmi
- 501 FT(2004) ▪ testre szab vmit vki; testre szabott vmi

- 424 BV(2003) ▪ Csak a testemen át [keresztül].
- 502 FT(2004) ▪ csak a testemen át/keresztül!

- 421 BV(2003) ▪ testéből való
- 498 FT(2004) ▪ test a testből (vér a vérből) vkinek vki

- 422 BV(2003) ▪ testet ölt vmi
- 500 FT(2004) ▪ testet ölt (vmiben) vmi

Meg kell azonban jegyezni, hogy az első csoport variánsaiban az újabbak (415 és 501) eltérnek a MARGALITS 1896-tól származó kifejezéstől. Elképzelhetőnek tartom, hogy ennek a korábbi kifejezésnek a megrövidült származékai lehetnek az újabb variánsok. Viszont az ezeket követő három csoport példái egyértelműen újabb fejlemények, semmilyen előzményre nem találtam példát a gyűjteményben.

A pusztán a *test* lexémát tartalmazó kifejezések között is találhatunk egészen hosszú életűeket:

- 187 ME(1896) ▪ Lassin a testtel. S.
- 218 SA(1891) ▪ Lassin a testtel.
- 296 ONG(1976) ▪ Lassin [lassabban a testtel.]
- 427 BV(2003) ▪ Lassin a testtel!
- 505 FT(2004) ▪ Lassin a testtel!

A fenti frazémának az eredetét, pontosabban a szemléleti háttérét FORGÁCS 2004 meg is adja: „[...] a test szavunk 'holttestet' is jelentett. Teme-
téseken a menet élén haladó koporsóvivők néha elhagyják a hozzátartozókat
(főként az idős emberek maradnak le), akik ekkor szólnak nekik, hogy lassan
a testtel, azaz lassítsanak. Ezt a magyarázatot szinte biztossá teszi az a kö-
rülmény, hogy ugyanilyen jelentéssel létezett régen egy lassan, páter, a ke-
resztel szólás is.” Remek példa ez annak illusztrálására, hogy a szó szerinti
értelem miként változott át frazeológiai jelentéssé.

A következőkben olyan régi frazémákat sorolok fel, amelyeket az újabb
gyűjtemények már nem tartalmaznak, és amelyekben szintén csak a *test*
lexéma jelentkezik. E frazémákat témakörök, pontosabban fogalmi csoport-
tok alapján rendeztem, az esetek többségében DUGONICS 1820-ra támasz-
kodva:

- 78 EJ(1851) ▪ Heverő testben bujdosik az elme. Cz.
- 186 ME(1896) ▪ Heverő testben bujdosik az elme. Cz.
- 262 SA(1891) ▪ Heverő testben bujdosik az elme.
- 299 ONG(1976) ▪ Heverő testben bujdosik az elme.

A fenti közmondást O. NAGY 1976 szerint a lusta embernek mondták,
akinek ebből adódóan az észjárását is lassúnak vélték, tekintették.

- 118 EJ(1851) ▪ Test, jóra rest.
- 190 ME(1896) ▪ Test, jóra rest. E.
- 300 ONG(1976) ▪ Test jóra rest. [Házi ellenség a test, friss a rosszra, jóra rest.]

Szintén régi kifejezések a fenti frazémák. O. Nagy meghatározása szerint
ezt azokra az alacsonyrendű emberekre mondták, akik nem szabtak korlátot
testi vágyaiknak. Az alábbi példákat pedig Dugonics fogalmi körei alapján
csoportosítottam:

„Szépek”

- 59 DA(1820) ▪ Egész teste' bőre merő bársony.
- 134 ME(1896) ▪ Egész teste-bőre merő bársony. D.

„Föcsögök”

- 5 DA(1820) ▪ Nyelve leg frissebb az egész testében.
- 142 ME(1896) ▪ Nyelve legfrissebb az egész testében. D.

- 6 DA(1820) ▪ Egész testte nyelv.
- 141 ME(1896) ▪ Egész teste nyelv. D.

„Nyakasok”

- 41 DA(1820) ▪ Egész teste nyakból áll.
- 93 EJ(1851) ▪ Egész teste nyakból áll.

„Szemtelenek”

- 58 DA(1820) ▪ Nincs semmi épség fene ette testében.
- 145 ME(1896) ▪ Nincs semmi épség feneette testében. D.

Az alábbi két példa ugyan nem szerepel Dugonicsnál, első lejegyzőjük minden bizonnyal Erdélyi lehetett (a második frazéma eredetét Erdélyi megadja, véleménye szerint a latinból került a magyarba), Margalits pedig – mint ahogy az a kifejezés utáni monogramból látható – tőle vette át őket, kissé módosítva a helyesíráson:

- 94 EJ(1851) ▪ Megkivánja a verést mint a nyalkai cigány teste a csigázást.
- 198 ME(1896) ▪ Megkivánja a verést, mint a nyalkai cigány teste a csigázást. E.
- 75 EJ(1851) ▪ Bor s kenyér nélkül a test nem finczározik.
- 182 ME(1896) ▪ Bor és kenyér nélkül a test nem finczározik. E.

Végezetül azokat az „egyedi” frazémákat listázom ki, amelyekhez nem tudtam variánst, variánsokat társítani. Ez voltaképpen azt is jelenti, hogy egy bizonyos frazéma kizárólag egy gyűjteményben volt fellelhető, azaz a fentihez hasonló sima átvételekre sem találtam példát. A régiek tehát ma már kikoptak a használatból, az újabbak viszont a korábbi korok vonatkozásában minden bizonnyal ismeretlenek lehettek:

- 27 DA(1820) ▪ Leg jobb test örök a’ meg hitt barátok.
- 47 DA(1820) ▪ Egész testtel, tehetséggel nevet.
- 57 DA(1820) ▪ Test-véretlen lependék.
- 70 DA(1820) ▪ Testtéhez is aszúlt halhatatlan lelke.
- 71 DA(1820) ▪ Nem győzi testtye a’ lélek’ parancscsát.
- 137 ME(1896) ▪ Bizd papra lelkedet, doktorra testedet, prokátorra peredet: pokolba leled helyedet. Ny. I.

- 241 SA(1891) ▪ Semmi sem tapad ugy a testhez, mint hidegben a rongyos guba.

- 252 SA(1891) ▪ Testi-lelki barátok.
- 254 SA(1891) ▪ Ugy megmoslak, hogy kalendárium lesz a testedből.
- 295 ONG(1976) ▪ Egy a testen másik a kerten.

- 297 ONG(1976) ▪ Testével tett, lelkével múlik.
- 413 BV(2003) ▪ a test kívánságai
- 414 BV(2003) ▪ vkinek a teste a földé
- 416 BV(2003) ▪ ad vki testének; ad a testének
- 417 BV(2003) ▪ alig bírja a testét
- 418 BV(2003) ▪ vkinek csak a csupasz [meztelen] teste van
- 420 BV(2003) ▪ test test ellen
- 423 BV(2003) ▪ testté lesz [vállik]
- 499 FT(2004) ▪ testestül-lelkestül
- 506 FT(2004) ▪ A lélek kész, de a test erőtlén.

A fenti frazémák közül most csak azokról ejtek szót, amelyekben a *test* és a *lélek* lexéma egyaránt előfordul. Ezekben a frazémákban (is) az a közös, hogy valamilyen szempontból a totalitás nyomatékosítói, kifejezői: a 252-es példa esetében „mindenben való barátságot” feltételezhetünk, a 499-es esetében pedig a ’mindenestül’ alakítja ki a totális jelentést. Ha viszont a test és a lélek közül valamelyik diszfunkcionál, a frazéma rögtön negatív kicsengésű lesz (vö. 71, 297, 506 stb.).

Összegzés

Ami a frazeológiai egységek diakrón variánsképződését illeti, a fenti példák alapján számos változásreláció vehető számításba. A begyűjtött frazémák vonatkozásában a következő megállapítások sorolhatók fel: 1. bizonyos frazémák csak korábbi nyelvállapotokban léteztek, szinkrón szempontokból ismeretlenek (pl. *Leg jobb test örök a' meg hitt barátok*); 2. a konkrét értelem az idők során frazeológiai jelentéssé módosul, magával hozva a rögzült formai szerkezetet (pl. *lassan a testtel*); 3. bizonyos esetekben a szórend stabilitása figyelhető meg (*test > lélek*); 4. hasonló jelentéskategória eltérő formában realizálódik (pl. *Testéhez is aszúlt halhatatlan lelke. ~ Nem győzi testtye a' lélek' parancscsát.*); 5. a jelzők változása, cseréje is jellemző (pl. *A' gyönyörű testben szép lélek lakhatik. ~ Ép testben ép lélek.*); 6. a különböző eredet kérdése is felmerül (pl. *A lélek kész, de a test erőtlén.* – bibliai; *Bor s kenyér nélkül a test nem fincezárzik.* – latin); 7. „hosszú életű” frazémák létezése (pl. *lassan a testtel*); 8. bizonyos kategóriák kiiródása, a *lélek* „háttérbe szorulása” (pl. *csak a testemen át/keresztül*) stb.

Összegzésképpen, mivel a frazémavariáns-képződésre helyeztem a hangsúlyt, ezért mindenképpen utalnom kell Deme László és Szathmári István

már oly sokszor, sok helyen idézett megállapításaira, amelyek mintegy alátámasztják a fenti variánsképződési folyamatok rendszerjellegét. Deme például így fogalmaz: „1. A szótári szókészlet bővülése a fejlődés folyamán általában és bizonyos korokban különösen szükségyszerű. 2. A bővülés egyik módja: új szavak alkotása az alapszókincs felhasználásával. 3. A fejlődés folyamán nemcsak egyes új szavak vagy *kifejezések* keletkeznek, hanem új szabályok is. 4. Az új szabályok kialakulása fokozatos mennyiségi felhalmozódás útján megy végbe. Tehát bizonyos azonos törvényszerűséget mutató alakulatok – bizonyos számúvá válván – új szabályt alkotóknak számíthatók, illetőleg számítandók” (DEME 1953; 150 – kiemelés tőlem). És ha már a változás olyan fokú, hogy egy új lexikai egység – vagy kifejezés – létrejöttét eredményezi, mindenképpen érdemes Szathmári megállapításait is felidézni. Szerinte ugyanis „a neologizmusok azok a szavak, *kifejezések*, jelentésárnyalatok, nyelvtani formák, amelyekkel a nyelv a *társadalmi viszonyok és a gondolkodás fejlődésével* párhuzamosan állandóan gazdagodik” (SZATHMÁRI 1961; 487 – kiemelés tőlem).

E két megállapítás tehát különösen igaz a frazémákra is: a társadalmi viszonyok és a gondolkodás fejlődése remekül nyomon követhető a történeteik feltárásával.

Kiadások

- BÁRDOSI Vilmos főszerk. (2003): Magyar szólástár. (Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára). Tinta Könyvkiadó, Budapest
- DUGONICS András (1820): Magyar példa beszédek és jeles mondások. Szeged. <<http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/0001/1.html> (2013. 02. 20.)
- ERDÉLYI János (1851): Magyar közmondások könyve. Pest. <<http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/0002/0.html> (2013. 02. 20.)
- FORGÁCS Tamás (2004): Magyar szólások és közmondások szótára. (Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve). Tinta Könyvkiadó, Budapest
- T. LITOVKINA Anna (2005): Magyar közmondástár. Közmondások értelmező szótára példákkal szemléltetve. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- MARGALITS Ede (1896): Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. Pest. <<http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/0003/0.html> (2013. 02. 20.)
- O. NAGY Gábor (1976): Magyar szólások és közmondások. Gondolat, Budapest
- SIRISAKA Andor (1891): Magyar közmondások könyve. Pécs. <<http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/0004/15687.html> (2013. 02. 20.)

Irodalom

- BRENNER János (2010): A szóösszetételi produktivitás vizsgálata. Tanulmányok, 43. 145–156.

- BRENNER János (2013): A szívvel és a testtel kapcsolatos frazémák formai, szemantikai vizsgálata a variánsképződés szemszögéből. = Tudományos diszkurzusok. Konferenciakötet. Szerk. és a kiadásért felel: Berényi János. VMAT, Újvidék, 211–219.
- DEME László (1953): A jelöletlen határozós összetételek kérdéséről. Magyar Nyelv, 49. 140–156.
- FORGÁCS Tamás (2007): Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- SZATHMÁRI István (1961): A magyar stilisztika útja. Gondolat Kiadó, Budapest

DIACHRONIC STUDY OF SET PHRASES RELATED TO THE HUMAN BODY

Linguistic changes make up the essence of language. This work approaches the factors that bring about the changes from the aspect of lexical basis. To be more precise, it looks at the established collocations/set phrases, taking into account diachronic viewpoints. These factors provide excellent possibilities for taking track of the development of phrase variants since their stock shows behaviour similar to those of the lexemes: they can become incorporated into the language, but they can also disappear from it. In my paper I study those phrases which can be related to the human body, that is, which include the “body” lexeme.

Keywords: diachronic phraseology, collection of set phrases, set phrases, linguistic change, science of language, lexis, development of variants.

IZUČAVANJE FRAZEMA U VEZI S KATEGORIJOM LJUDSKOG TELA IZ ASPEKTA DIJAHRONIJE

Jezičke promene i kategorije u formiranju stvaraju suštinu jezika. Ove činioce promena ovaj rad posmatra prvenstveno iz aspekta leksičke baze. Tačnije rečeno, predmet izučavanja su ustaljene forme povezivanja leksema sa aspekta dijahronije. Na primer, ovi poslednji faktori obezbeđuju odlične mogućnosti za praćenje stvaranja varijacija frazema, imajući u vidu da njihov korpus pokazuje jezičko ponašanje slično leksemama: mogu da se ugrade u jezik, ali mogu i da izađu iz upotrebe. U radu izučavam istoriju formiranja frazema koje mogu biti povezane sa ljudskim telom, odnosno koje sadrže u sebi lekseme „tela”.

Ključne reči: dijahrona frazeologija, zbirka frazema, frazeme, promene jezika, nauka o jeziku, fond reči, stvaranje varijacija.

TÖRTELI TELEK MÁRTA

Jovan Jovanović Zmaj Általános Iskola
Magyarkanizsa–Martonos
ttmarta@stcable.net

A KREATÍV ÍRÁS ALAPKÖVEI¹

The cornerstones of creative writing

Kamen temeljac kreativnog pisanja

Az írásbeli szövegalkotás kompetenciájának kialakítása csak az irodalomtanítás teljes folyamatában képzelhető el. A kreatív írás gyakorlatába leginkább a versek, rövid történetek, novellák, dalok, jelenetek tartoznak – olyan műfajok, amelyek témaválasztásuk révén is személyes jellegű megszólalást tesznek lehetővé. A kreatív szövegalkotási feladatok a recepció különböző fokozatain fordulhatnak elő: az írás általi szövegértelmezés; a szöveg interpretáló átalakítása és a mintaszövegtől elszakadó, saját kreatív szövegek írása során. A kreatív gyakorlatok feladattípusai a folyamatközpontú és a szabadírás feladataiban jelennek meg. A szorosabb értelemben vett kreatív írásgyakorlatok valamilyen irodalmi szövegből indulnak ki, valamilyen szépirodalmi műfajban történő alkotáshoz kapcsolódnak, míg a tágabb értelemben vett kreatív gyakorlatok inkább módszereikben, munkaformájukban, a feladat jellegében térnek el a megszokottól. A kreatív írás módszerei a következők: asszociatív eljárások; nyelvi játékok; előírások, minták és szabályok szerinti írás; irodalmi szövegekhez kapcsolódó írás; külső impulzus hatására történő írás stb.

Kulcsszavak: kreatív írás, szövegtípus, folyamatközpontú írás, kreatív írásgyakorlat, önkifejezés.

„Az írás lehetővé teszi egy-egy kezdetleges gondolat vagy kép rögzítését, megőrzését. Miközben a diák vizsgálat alá veszi és végiggondolja az adott pillanatban vagy belső képben rejlő lehetőségeket, »élesíti«, mélyíti, és pon-

¹ Frazeológia és fordítástudomány, Nemzetközi tudományos konferencia dr. Papp György emlékére. Újvidéki Egyetem. Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tan-szék, Újvidék, 2013.10. 23–24.

tosabban fogalmazza meg gondolatait. Rövidebben az írás olyan, mintha az ember önmagával folytatna párbeszédet” (PETHÖNÉ 2005; 117). Miközben az alkotó, író menekülni kíván a hagyományos formai nyűgöktől, kötöttségektől, aközben kénytelen a nyelvi szabályoknak alávetni magát. Az alkotói személyiség ambivalens sajátossága, hogy egyrészt kötődik az elődökhöz, a követendő szövegképzési mintához, másrészt szakít a hagyománnyal az újat teremtés szándékával (SZIKSZAINÉ 2004).

A nyelv használatában a sajátos szabályt kereső, önálló nyelvi ízlést követő magatartás és a beilleszkedés egymást kiegészítő momentumai figyelhetők meg. A nyelv használatában a szabályváltoztatáson alkotást értünk. Ez a szabályalkotás új típusú reagálásokat indít a típushelyzetekben, egyedi elemekkel módosítja a közhelyes megnyilatkozásokat. A pedagógiai gyakorlatban a tanulókat úgy irányítjuk, hogy tudatosan vesszük és vétetjük figyelembe mind a meglévő szabályok követését, mind azoknak a változtatását. A szabálykövető tevékenységekben némi mozgásteret hagyunk az egyedi végrehajtási változatok számára, s a tanulóban felkeltjük az igényt egyrészt a korábbi elemek, másrészt a megteremtett szabályok alkalmazásának a szükségességére (NAGY L.–PÉNTEK 2000).

Az írásbeli szövegalkotás kompetenciájának kialakítása – összhangban az olvasásértéssel és a beszédképességgel – csak az irodalomtanítás teljes folyamatában képzelhető el. A folyamatban meghatározó jelentősége van a tanári tudatosságnak és tervszerűségnek, az értékelés különböző formáinak, valamint annak, hogy rendszeresen adjunk módot tanulóinknak arra, hogy az írást gondolataik, kérdéseik, véleménynyilvánításaik, személyes reflexióik érdekében használják (PETHÖNÉ 2005).

„A kreatív írás gyakorlatába leginkább a versek, rövid történetek, novellák, dalok, naplók, monológok, jelenetek tartoznak – olyan műfajok, amelyek már témaválasztásuk révén is személyes megszólalást tesznek lehetővé, segítik az egyén személyiségének fejlődését, társadalmi megnyilvánulásainak hatékonyságát, fejlesztik önbizalmát és helyes önértékelését, azaz az önkifejezés eszközei” (SAMU 2004; 11). A kreatív írás rendkívül gazdag jelentéstartományú fogalom, egyes kutatók szinte minden írásos tevékenységet idesorolnak, míg mások az írói és kritikusi mesterség megtanulásának műhelygyakorlatait értik kreatív íráson (HORVÁTH 2008).

A Bereiter-féle képességintegrációs modell a szövegalkotást mint a kialakult önszabályozást feltételező logikai-kritikai ítélőképességgé és reflektív gondolkodássá fejlődő általános kognitív fejlődési modellt jellemzi, amely nem önálló képesség, hanem a többi alapvető fejlődési forma eredménye. A fejlődést meghatározó tényezők között a kognitív stratégiák, a korlátozott információ-feldolgozó kapacitás bővítése, a nyelvi fejlettség szintje, a morális

fejlődés és a szociális kogníció integrációja alapján öt stádiumot különböztethetünk meg a fogalmazásképeség szerveződésének minőségi változásai-ban (MOLNAR 2003).

Az öt fejlődési fázisban az asszociatív írást (pl. narratív írás, elbeszélés) a performatív írás fázisa követi, amelyet már a stílus és a nyelvhasználati szabályok alkalmazása is jellemez. A következő szakaszban a címzett áll a fókuszban, a kommunikatív írás fázisában az írás kiemelt célja az olvasó meggyőzése. Ebben a fázisban játszik nagy szerepet a szociális kogníció, azaz annak felismerése, hogy különböző olvasói elvárások léteznek. Erre a fázisra jellemző az írásközpontú írástól elmozdulásként az áttérés a közlésre, az olvasóközpontú szövegek létrehozására. E folyamat jellemzője a lassú, illetve különböző ütemű és motivációjú kinyílás a világ felé, a negyedik és ötödik fázisban a szöveg írója már képes a logikai-kritikai irodalmi képességét és reflexióit, reflektív gondolkodását integrálni, azaz mintegy kívülről látni a szövegét (HORVÁTH 2008).

A kreatív írás tanulása során elsődleges fontosságú magának az írásnak a gyakorlása, ám az oktatási tapasztalat szerint ez akkor igazán eredményes, ha ehhez három fontos stúdium társul. Első a kortárs magyar és külföldi irodalom minél jobb ismerete; az élő művekkel való folytonos kapcsolattartás. Második a kortárs és klasszikus, illetve modern klasszikus irodalmi műveknek kifejezetten írástechnikai szempontú olvasása, figyelve az olvasó befolyásolásának, a figyelem irányításának szakmai trükkjeire. Harmadik pedig a világra való nyitottság, az írásra kiválasztandó téma iránti alkotói figyelem kialakítása. E négy tevékenységet célszerű párhuzamosan művelni, hiszen egymásból táplálkoznak (LACKFI 2006).

Az irodalmi szöveggel való találkozáskor az én és a világ közt feszültség keletkezik. A tanulók megtanulnak a sorok között olvasni, és a szó szerinti értésen túltekinteni. Spinner az írást ezért is tekinti az önmegismerés fokozottabb formájának. A kreatív írás folyamán a tanulók önmagukat vihetik bele az általuk megalkotott szövegbe, mintegy rejtve tárhatják fel önmagukat. Éppen ezért olyan témákat és impulzusokat kell a kiindulásként szolgáló irodalmi szövegnek tartalmaznia, amelyek elég kihívást jelentenek, és gondolkodásra készítetik a tanulókat.

Az irodalmi szövegek kapcsán a tanulók különböző nézetekkel, álláspontokkal találkozhatnak, a szereplőkkel azonosulnak. Megfelelő kérdésfeltevésekkel és produktív feladatok által a tanulók tapasztalata és ismerethorizontja szélesedik, együttérzésük és problémáik tudatosítása fejlődik. Nevelési célnak tekinthető az empátia fejlesztése és mások nézőpontjának megértése is (BENŐ 2012b).

A kreatív szövegalkotási feladatok a recepció különböző fokozatain fordulhatnak elő:

1. írás általi szövegértelmezés (hiányzó befejezés anticipációja, hiányzó szakaszok kitöltése);
2. a szöveg interpretáló átalakítása (párhuzamos szövegek analóg felépítéssel, más nyelvi formába öntve, szereplők párbeszédének kidolgozása, perspektívaváltás, ellenszöveg megírása stb.);
3. transzfer: a mintaszövegtől elszakadó saját kreatív szövegek írása (le-
vél a szereplők valamelyikéhez, belső monológ, cselekményepizódok
átírása) (BENŐ 2012a).

A kreatív írásgyakorlatok egyik része valamilyen irodalmi szövegből indul ki, valamilyen szépirodalmi műfajban történő alkotáshoz kapcsolódik. Ezek a szorosabb értelemben vett kreatív írásgyakorlatok. Míg azokat a feladatokat, amelyek inkább módszereikben, munkaformájukban, a feladat jellegében igyekeznek a megszokottól eltérni, újszerűnek lenni, tágabb értelemben vett kreatív gyakorlatoknak tekinthetjük (RAÁTZ 2008). A kreatív írásgyakorlat kiindulópontja lehet teljes szöveg, de a tanulásban felhasználható csupán egy szövegrészlet is, amelynek célja impulzust nyújtani a kreatív íráshoz.

Amennyiben irodalmi szöveget használunk kiindulópontként a kreatív íráshoz, az irodalmi, eredeti szöveggel történő találkozás meghatározó. A kiindulópontként használt mű „ugródeszkeként” szolgál a tanulók szövegeihez. Itt nem csupán produkcióról beszélhetünk, de azt megelőzően az irodalmi szöveg recepciójáról is. A tanuló először konfrontálódik az irodalmi művel, azt értelmezi, majd a hozzá kapcsolódó kreatív írásfeladat által intenzívebben foglalkozik a szöveggel, tovább játszik vele, mintegy társszerzővé válva. A kreatív írás valójában konkrét, külső cselekvések formájába önti a tanuló interpretációját (BENŐ 2012a).

A szöveggel való találkozáskor a tanuló tanulmányozhatja a szövegíró technikáját. Figyelmet fordít a nyelv ritmusára, a szintaktikai struktúrákra, szó- és képválasztásra, metaforákra. Megpróbálja magáévá tenni nyelvezetüket. Az irodalmi szövegek ismerete döntő az ábrázolási formák és tipikus tartalmak befogadásában, ez nyújtja kezükbe a szerszámot a nyelvhez és a megformáláshoz, és ugyanakkor feltétele annak, hogy a tanuló (leendő író) alkalmazkodni tudjon az olvasó elvárásaihoz, illetve kiismerje magát ezek között. (Az az irodalom, amely ellenállónak bizonyult az idővel szemben, csakúgy, mint az aktuális, sorakoztatja fel azoknak az ismertetőjegyeknek a tárházát, amelyek segítségével az író olvasóival kommunikál.) (GESING 2007).

A szövegek megértése hat a szöveg létrehozásának képességére, növelve a nyelvi tudatosságot és a nyelv kreatív lehetőségeinek felismerését. A következő megfigyelési szempontokat ajánlhatjuk a vizsgálódásra, a tanórai alkalmazásra kiválasztott bázisszövegek értelmezéséhez:

1. morfológia, lexika, szókapcsolatok, frazémák a szövegben;
2. a szöveg tagolása, formátum, tipográfia összjátéka;
3. alapvető szövegeljárások: kihagyás, bővítés, sűrítés;
4. szövegkohézió, idézet stb.;
5. szövegtéma;
6. a szöveg címe (alcíme) és a szöveg viszonya;
7. szerzői álláspont;
8. a stílus, stílus eszközök szerepe;
9. különféle források ütköztetése stb.

Az irodalmi szövegekkel való tevékenység többnyire a következő szakaszokban zajlik:

1. Bevezetés, ráhangolás. Miután a tanár megadja az irodalmi szöveg címét, a tanulók hipotéziseket alkothatnak a szöveg tartalmáról.
2. Az irodalmi szöveggel való ismerkedés, találkozás (olvasás);
3. Szövegalkotás. A kreatív írás: folytatást írnak, párhuzamos szöveget, ellenszöveget, más szövegtípusba vagy perspektívába váltanak stb.
4. Átdolgozás, áttekintés. Célja a megalkotott szövegben a nyelvi, tartalmi-logikai hibák kiküszöbölése.
5. A kreatív írás bemutatása (BENŐ 2012a).

Minden egyes szövegfajta esetében a tanuló az egyszerűbb, csak egy-egy szempontra összpontosító írásműtől a részfeladatok megoldásán át eljuthat az önálló, hosszabb terjedelmű fogalmazásig, írásműig. A részfeladatokat nemcsak a nyelvi műveletek felépítése, hanem a nézőpontváltás, vagyis az írásmű „beszélőjének” különböző szereplehetőségei is jellemzik (HORVÁTH 2008).

A kezdő alkotónak a készülő történetet belső struktúrái mentén végig kell kopogtatnia, fel kell tennie magának a kérdést, mely sémához kíván közelíteni. A modellek mindeközben vezérfonalul és munkaállványul szolgálhatnak a plot megalkotása közben. A plotmodellek reflexiója egyúttal a készülő mű irodalmi hagyománnyal és olvasói elvárásokkal való ütköztetését is jelenti, aminek azonban nem szabad még nagyobb sematizáláshoz vezetnie, hanem célja az új variációs lehetőségek feltárása és a tévutak elkerülésének segítése (GESING 2007).

A különböző típusú és funkciójú írásművek alkotása egy előzetes tervvel indul: a tanulóknak végig kell gondolniuk, mit akarnak mondani és kinek – a közlésfolyamat szereplői és az üzenet tisztázása az első lépés. Majd az írásmű részeinek kidolgozása a feladat, a tervezéstől a vázlaton át a végleges megszerkesztésig. A jó író számára fontos elsajátítandó készség a cél kijelö-

lése, a hallgatóság figyelembevétele és a célratoróság (az, hogy az írásműnek meghatározott iránya legyen, valahonnan valahová tartson). Ugyanakkor a közlendő megválogatását és a stílust alapvetően meghatározza a beszédhelyzet (SAMU 2004).

A nyelvezet megformálása természetesen mindig a szándékolt hatás függvénye. Döntő jelentőségű, hogy a szerzőnek mennyire sikerül közvetítenie az olvasó felé azt, amit mondani szeretne, és amit a történet megkövetel: információs és súrlódási veszteség nélkül, ficamok és hamis pózok nélkül. „A nyelv végeredményben az irodalmi mű felülete, »hangzó határa« (Max Frisch); a jelentések hordozója és közvetítője, és a varrat aközött, amit az író ki akar és tud fejezni, és aközött, amit az olvasó befogad, és képekké, elképzelésekké és érzésekké alakít” (GESING 2007; 164).

A kreatív írás módszereit Ingrid Böttcher hat csoportba osztja: asszociációs eljárások; nyelvi játékok; előírások, minták és szabályok szerinti írás; irodalmi szövegekhez kapcsolódó írás; külső impulzusok hatására történő írás és kreatív szövegekkel való továbbdolgozás (BENŐ 2012a).

A szövegekkel való különböző tevékenységekből ajánlják a szövegtranszformációt és a stílusimitációt. Mindkét gyakorlattípushoz tartozhat szépirodalmi és nem szépirodalmi szöveg egyaránt. Az asszociációs fogalmazások arra épülnek, hogy egy-egy szó jelentésmezőjének szemantikus tartománya különböző összefüggő szövegek létrehozását teszik lehetővé. A „mi lenne, ha...” típusú kreatív írások egy-egy képzeletbeli feltételre épülnek. Fontos annak tudatosítása, hogy a kiindulópont maga a megvalósulást vagy a megvalósíthatóságot teljes mértékben nélkülöző feltételezés ugyan, de a következtetéseknek, azaz a virtuális helyzetekből következő történéseknek már a mai valóság helyzeteiből és logikájából kell következniük (HORVÁTH 2008).

A kreatív írásfeladatok lehetséges szerepe: az írás alkotó és folyamatjellegének tudatosítása; a narratív, leíró és érvelő szövegek megalkotása; különböző nézőpontokba való behelyezkedés; alapvető írásbeli műfajok normáinak alkotó felhasználása; az előzetes tudás vagy elsődleges olvasói tapasztalatok előhívása; a megértés nehézségeinek feltárása és megfogalmazása (metakogníció); az olvasói válasz, szintézisreemtés eszköze; a mélyebb, lényegibb meglátások, a kritikai gondolkodás és a szövegértés fejlesztése stb. (PETHŐNÉ 2005).

A kreatív írás hatékonyságának feltétele, hogy a tanulók számukra izgalmas témákról, változatos kommunikációs helyzetekben és műfajokban írhasanak, ugyanakkor modelleket kapjanak magára a folyamatra, illetve a műfajokra vonatkozóan. Legyen lehetőségük a formai szabályoktól való átmeneti eltávolodásra (formai rendezettség, műfaji konvenciók, nyelvhe-

lyesség, stílus, helyesírás) annak érdekében, hogy először mondanivalójuk megfogalmazására fókuszálhassanak (a normákhoz való visszatérés az átdolgozás és a korrektúra szakaszában történjék).

Spinner kiemeli, hogy a tanulók által megírt szövegek megbeszélése lényeges, mert olyan kérdések, feleletek hangozhatnak el a párbeszéd során, melyek révén egymástól tanulhatnak. A tanulók kíváncsisággal fordulnak egymás szövegei felé, és fokozottan érdeklődnek az irodalmi szöveg iránt, amennyiben a szöveg nem ismert számukra teljes egészében, csupán egy részletet ragadtunk ki (BENŐ 2012a).

A folyamatközpontú fogalmazástanítás valamennyi szakaszában lehetővé válik, hogy a tanulók megmutassák egymásnak írásukat, és eszmecserét folytassanak róla. Ez biztosítja, hogy az olvasó szempontjai következetesen érvényesüljenek a szövegalkotás során. A kezdő szövegalkotónak ugyanis meglehetősen nehéz olvasóként tekintenie a saját szövegére. A páros konzultációk segítik a gyerekeket abban, hogy megtapasztalják, miként kell úgy kibontani, felépíteni és megformálni a mondandójukat, hogy társaik megértsek, sőt élvezzék írásukat. Miközben egymás munkáját értékelik, egyrészt új gondolatokat, szavakat, szerkesztési és stilisztikai megoldásokat ismerhetnek meg, másrészt mélyebben interiorizálják a jó írásművel kapcsolatos kritériumokat (HORVÁTH 2008).

A munkaformákat tekintve a feladatok megoldásához alapvetően a csoportmunka és az egyéni szövegalkotási mód ajánlott. A csoportmunka – a szövegek feldolgozása mellett – előnyös minden olyan esetben, ahol ezt a feladat megjelöli (pl. vita, beszélgetés, az írásművek előkészítése, állásfoglalás megírása). Lényeges azonban, hogy az írásművek együttműködésre épülő, közös intenciójú és felelősségű előkészítése, majd megírása mellett a tanuló élje meg az egyéni, önálló szövegalkotás helyzetét is. A pedagógusnak természetesen módja van az egyes feladatok munkaformáinak megváltoztatására, ha az adott pedagógiai helyzetben relevánsabbnak ítéli a csoportmunkát az egyéni szövegalkotásnál vagy éppen fordítva, az egyéni írásbeliséget tartja fontosabbnak a kooperáció helyett (uo.).

A kreatív írás jobban működik, amennyiben együttműködésen alapuló (kooperatív tanulás) formájában zajlik. A tanulók csoportokat alkotnak, és a közös értelmezések, jelentésteremtések és ötletek alapján írják meg új gondolataikat. A módszer nemcsak a szókinccs, a nyelvhasználat, a kritikai gondolkodás és az olvasási képesség fejlődését befolyásolja, hanem közvetve alakíthatja a tanuló viszonyát a társaihoz és a világhoz (BENŐ 2012a).

A konstruktív pedagógia és a kritikai gondolkodás, valamint az interaktív és reflektív, befogadásközpontú irodalomtanítás és tehetségfejlesztés megkívánja a tanári szerep újraértelmezését. A tanárnak az a feladata, hogy segítse

a tanulókat mint olvasókat saját jelentéseik megteremtésében. Bíznia kell továbbá abban, hogy tanítványai akkor is eredményesen tudnak gondolkodni, tevékenykedni, ha ő személyesen nincs jelen a folyamatban. Vállalnia kell az alapos előkészítést, tervezést, és rendelkeznie kell a folyamat nyom követéséhez szükséges rugalmassággal, a reflexió és a tanári önreflexió képességével is. Figyelnie kell arra, hogy egy-egy ilyen csoportos tanulási folyamatot értékelés, önértékelés zárjon (CZIMER–BALOGH 2010).

A kreatív írás során a csiszolás, finomítás, újraírás szükségszerű kísérőjelenséggé kell, hogy váljon. A folyamatos értékelés, tanári visszajelzés eredményeként a tanulók megtanulják önállóan pontosítani és szerkeszteni munkájukat. Így a közösen kidolgozott és elfogadott szempontok figyelembevételével az önálló értékelés képessége is fejlődik. „A folyamatos értékelés szakít a hagyományos »hibakereső« javítás gyakorlatával, és az értékelés és korrigálás folyamatába a tanulókat is bevonja” (SAMU 2004; 12).

„»Az újraírásban áll az írás minden titka.« Mario Puzo eme kielezett mondata azt a fontos és a legtöbb író által megerősített felismerést tartalmazza, hogy az átdolgozás és javítás nagymértékben hozzájárul a mű sikeréhez” (GESING 2007; 177).

Az írás folyamatának tanulmányozása és elsajátítása nem cél, hanem eszköz. Az írás során a kreativitás és a hatékony kommunikáció bizonyos nyelvi, cselekvési konvenciók határain belül érvényesül. „A feladatok megértése és megoldása módot ad a nyelvi ismeretek kreatív alkalmazására, mégpedig maguknak az írásbeli műfajok létrehozásának a folyamatában. A hangsúly tehát a szövegalkotási stratégiák kialakításán, a műfaji-stilisztikai kötöttségek funkciójának felismerésén és a gyakorláson, és nem a megszületett írásművek kvantitatív értékelésén van” (HORVÁTH 2008; 330).

Irodalom

- BENŐ Eszter (2012a): Kreatív írás és szépirodalmi szövegek az idegennyelv-tanításban. *Magiszter*, 2. 13–25.
- BENŐ Eszter (2012b): Kreatív írás és vers az idegennyelv-tanításban. *Magiszter*, 3. 31–45.
- CZIMER Györgyi (2010): A kreatív írás szerepe a tehetségfejlesztésben. = Az irodalmi alkotótevékenység fejlesztése. Szerk. Czimer Györgyi–Balogh László. Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, h. n., 59–66.
- GESING, F. (2007): Kreatív írás. *Mesterfogások íróknak*. Z-Press Kiadó, Miskolc
- HORVÁTH Zsuzsanna (2008): Írni jó! A szövegalkotás fejlesztése. = *Tanulmányok az érettségiről*. Hatásvizsgálat, tantárgyi vizsgák értékelése, feladatfejlesztés. Szerk. Bánkúti Zsuzsa–Lukács Judit. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 323–351.

- LACKFI János (2006): Kreatív írás avagy az irodalom mint mesterség. = Irodalomtanítás a harmadik évezredben. Szerk. Sipos Lajos. Krónika Nova Kiadó, Budapest, 904–912.
- MOLNÁR Edit Katalin (2003): Az írásbeli szövegalkotás fejlődése: Vizsgálatok 10–17 éves tanulók körében. ELTE BTK Neveléstudományi Doktori Iskola. Doktori disszertáció
- NAGY L. János–PÉNTEK János (2000): A kreatív nyelvhasználat és az iskola. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- PETHÓNÉ NAGY Csilla (2005): Módszertani kézikönyv. Befogadásközpontú és kompetenciafejlesztő irodalomtanítás a gimnáziumok és a szakközépiskolák 9–12. évfolyamában. Korona Kiadó, Budapest
- RAÁTZ Judit (2008): A kreatív írás gyakorlatai. Anyanyelv-pedagógia, 3–4. URL: <<http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=128>> (letöltve: 2013. 09. 17.)
- SAMU Ágnes (2004): Kreatív írás – az ötlettől a kész írásműig. Holnap Kiadó, Budapest
- SZIKSZAINÉ NAGY Irma (2004): Lefró magyar szövegtan. Osiris Kiadó, Budapest

THE CORNERSTONES OF CREATIVE WRITING

Developing the competence of producing written texts can only be achieved through the processes of teaching literature. Creative writing mainly includes poems, tales, short stories, songs, scenes – genres that enable self-expression due to their subject matter. Creative writing tasks can be done at various stages of reception: there is text comprehension by writing; interpretive re-writing of texts and producing own creative texts, proceeding from sample texts. Creative writing tasks appear in process-oriented exercises and free writing. Creative writing tasks in a narrow sense are those that are connected to a literary genre and literary text, while creative writing tasks in a wider sense differ from usual tasks in their methods, form or their nature. Methods of creative writing are the following: associative techniques; language games; writing guided by formulas, samples and rules; writing in connection to literary texts; writing based on external impulse, etc.

Keywords: creative writing, text type, process-oriented approach to writing, creative writing practice, self-expression.

KAMEN TEMELJAC KREATIVNOG PISANJA

Stvaranje kompetencije pismenog stvaralaštva može se zamisliti samo pri procesu podučavanja književnosti. U vežbe kreativnog pisanja najčešće spadaju pesme, kratke priče, novele, skečevi – književna dela koja, uz pravi izbor teme, motivišu na lično izražavanje (stava). Zadaci kreativnog pisanja pojavljuju se na različitim stepenima recepcije: razumevanje teksta posredstvom pisanja, prerada teksta putem

interpretacije i samostalno pisanje kreativnog teksta, odvojeno od obrađenog teksta. Tipovi zadataka kreativnog vežbanja pojavljuju se kroz slobodno pisanje. U užem smislu, vežbe kreativnog pisanja kreću od nekog književnog dela, vezuju se na stvaralaštvo beletristike, dok u širem smislu, kreativne vežbe odstupaju od uobičajenog više metodama i oblikom rada (u zavisnosti od zadataka). Metode kreativnog pisanja su sledeće: asocijativni postupak, jezičke igre, pisanje po šablonu i pravilima, pisanje vezano za književne tekstove, pisanje pod uticajem spoljašnjeg impulsa itd.

Ključne reči: kreativno pisanje, tipovi teksta, procesno orijentisano pisanje, kreativne vežbe pisanja, samoizražavanje.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2013. 10. 28.

Közlésre elfogadva: 2013. 12. 01.

UTASÍTÁS

a kéziratok formai kialakításához

Kérjük a *Hungarológiai Közlemények* szerzőit, hogy kéziratuk kialakításakor és benyújtásakor az alábbi elvekhez tartsák magukat:

- A folyóiratban nem jelentethető meg másutt már publikált szöveg, sem más folyóiratokban, kiadványokban hasonló cím alatt megjelent szöveg módosított változata.
- Az a szöveg jelentethető meg, amely legalább két pozitív recenziót (lektori véleményt) kapott (a recenzenseket/lektorokat a szerkesztőség kéri fel).
- Ha a tudományos munka projektumi kutatás keretében készült, a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzetben fel kell tüntetni a projektumi kutatást támogató intézmény teljes hivatalos megnevezését és a projektum számát (l. ennek a számnak a szövegeiben).
- Tudományos tanácskozáson elhangzott szöveg esetében úgyszintén a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzet formájában fel kell tüntetni a tanácskozás címét, az ezt szervező intézmény megnevezését, székhelyét, valamint a tanácskozás megtartásának színhelyét és időpontját.
- Kívánatos, hogy a szöveg címében kulcsfogalmak szerepeljenek. Ha a cím ilyen fogalmakat nem tartalmaz, tanácsos alcímbe pontosítani a szöveg tárgyát.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word formátum, Times New Roman betűtípus) kell a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) vagy a főszerkesztő (evatoldi@eunet.rs) elektronikus postacímére eljuttatni.

*

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1-es („szimpla”) sorközzel kérjük írni, kivéve a rezümét és a kulcsszavakat, melyek 10 pontosak, valamint a közcímeket, melyek 14 pontosak (az utóbbiakat *dólt – kurzív –* betűvel).

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:
Hungarológiai Közlemények év/szám. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies év/szám. Faculty of Philosophy, Novi Sad

A SZERZŐ NEVE (rang nélkül, verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve
Székhelye (vagy a szerző lakcíme)
A szerző elektronikus elérhetősége
Pl.:

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
xxxxx@yyyyyyy

A SZÖVEG CÍME (verzál)
Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Rövid tartalmi összefoglaló, tompán (behúzás nélkül), bekezdések nélkül (10-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz, legfeljebb 15 sornyi).

Kulcsszavak: (10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 10).

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz. Maximális terjedelem: egy szerzői ív (30 000 leütés, szóközökkel).

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagykö-tőjeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...). Évszázadok jelölésekor javasolt az arab számok használata (20. századi).

Az új bekezdéseket sorvégi „enterrel” hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor paranccsal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését.

A közcímek (középre zárva, 14-es nagyság, kurzív)

(*számozás nélkül*), a művek címe, valamint a kiemelések dőlt (kurzív) betűvel írandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járuló todalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bánnal*, ebben a *dalban*...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tölem).

A jegyzeteket lapalji jegyzet (lábjegyzet) formájában kell feltüntetni, a szöveg-szerkesztő program „Beszúrás”/”Insert” parancsának felhasználásával. Lábjegyzetben kommentárt, főszöveghez társuló megjegyzéseket közölhetünk.

Az idézetek lelőhelyét magában a főszövegben jelöljük, pl. (PROPP 1983), vagy oldalszámmal: (PROPP 1983; 26).

Kiadás(ok)

KEMÉNY István (2001): *Hideg. Versek (1996–2001)*. Palatinus, Bp.

PÉTERFY Gergely (2008): *Halál Budán*. Kalligram, Pozsony

Irodalom

Könyv

FORSTER, E. M. (1999): *A regény aspektusai*. Ford. Szili József. Helikon Kiadó, Bp.

HOPPÁL M. – JANKOVICS M. – NAGYA. – SZEMADÁM Gy. (2000): *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Bp.

- HORVÁTH Györgyi (2007): Nőidő. A történeti narratíva identitásképző szerepe a feminista irodalomtudományban. Léda Könyvek. Kijárat Kiadó, Bp.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő (1998): A megértés alakzatai. Csokonai Kiadó, Alföld Könyvek, Debrecen.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő (2000): Irodalom és hermeneutika. Akadémiai Kiadó, Bp.
- SÍKLAKI István, szerk. (1995): A szóbeli befolyásolás alapjai I–II. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- SZILI Katalin (2004): Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata. Tinta Könyvkiadó, Bp.

Gyűjteményes kötetben megjelent tanulmány

- RICOEUR, Paul (1999): Emlékezet – felejtés – történelem. = Narratívák 3. A kultúra narratívái. Szerk. és a szövegeket gondozta: Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Bp., 51–68.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály (1998): Fordítás és kánon. = Sz.-M. M.: Irodalmi kánonok. Csokonai Kiadó, Debrecen, 47–70.

Folyóirat-publikáció

- NYOMÁRKAY István (1998): A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. Magyar Nyelvőr, 3. 277–283.
- ŽIŽEK, Slavoj (2009): Liberális utópia. Ford.: Szügyi Edit. Híd, 9. 121–130.

Elektronikus forrásművek

- BALASSA Péter (1980): A forrásmű címe. Kiadó, Kiadás helye vagy Folyóirat, szám., 24–62. URL: <<http://teljeswebcim...> (zárójelben a hozzáférés ideje).

(Megjegyzés: Egyenlőségjelet csak kötetekre való hivatkozáskor használunk, folyóiratforrások esetében nem.)

A bibliográfiai adatok fenti jelölésmódja érvényes a lábjegyzetre vonatkozóan is. Ez utóbbiak jegyzetapparátusában sem a hivatkozott szerzők családnevének, sem művük címének feltüntetésekor nem ajánlott a dőlt (kurzív) betűk vagy a verzál írásmód (csupa nagybetű) alkalmazása.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családneve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: RICOEUR, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen, eredeti nyelven írandó.

Kérjük a szerzőket, hogy kéziratuk beküldése előtt ellenőrizzék szövegük helyesírását, nyelvhelyességét, a jelölések pontosságát és következetességét, a közcímek következetes alkalmazását, valamint korigálják a gépelési hibákat. A nyelvileg-helyesírásilag gondozatlan kéziratokat, valamint azokat, amelyek nem tartják be az itt feltüntetett szerkesztői utasításokat, kénytelenek leszünk átdolgozásra javasolni.

A Hungarológiai Közlemények szerkesztősége

*A Hungarológiai Közlemények recenzensi/lektori testülete 2013-ban
Recenzenti časopisa „Hungarológiai Közlemények”
(Hungarološka saopštenja) u 2013. godini
The reviewers of „Hungarológiai Közlemények”
(Papers of Hungarian Studies) in 2013*

DR. BÁNYAI JÁNOS

akadémikus, a belgrádi Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia levelező tagja, Szerbia

akademik, dopisni član Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd, Srbija
Corresponding member of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, Serbia

DR. BENCE ERIKA

egyetemi rendkívüli tanár, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia

vanredni profesor, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
Associate Professor, University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. BORBÉLY ANNA

tudományos főmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia, Nyelvtudományi Intézet, Budapest, Magyarország

viši naučni saradnik, Lingvistički institut Mađarske akademije nauka, Budimpešta, Mađarska

Senior Research Fellow, Research Institute for Linguistics of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary

DR. MARKO ČUDIĆ

docens, Belgrádi Egyetem, Filológiai Kar, Belgrád, Szerbia

docent, Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Beograd, Srbija

Assistant Professor, University of Beograd, Faculty of Philology, Belgrade, Serbia

DR. CSERNICSKÓ ISTVÁN

habilitált docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász, Ukrajna

docent, Transkarpatska mađarska viša škola „Ferenc Rakoci II”, Berehove, Ukrajna
Habilitation Professor, Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute, Berehove, Ukraine

DR. FARAGÓ KORNÉLIA

egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia

redovni profesor, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija

Full Professor, University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. HARKAI VASS ÉVA

egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
redovni profesor, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
Full Professor, University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. HORVÁTH FUTÓ HARGITA

docens, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
docent, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
Assistant Professor, University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. HÓZSA ÉVA

egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék–Ma-
gyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia
redovni profesor, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad–,
Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku, Subotica, Srbija
Full Professor, University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad–Teachers'
Training Faculty in Hungarian, Subotica, Serbia

DR. ISPÁNOVICS CSAPÓ JULIANNA

docens, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
docent, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
Assistant Professor, University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. KATONA EDIT

egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
redovni profesor, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
Full Professor, University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. KOVÁCS RÁCZ ELEONÓRA

docens, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
docent, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
Assistant Professor, University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. LÁNCZ IRÉN

egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
redovni profesor, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
Full Professor, University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. MEDVE A. ZOLTÁN

docens, J. J. Strossmayer Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Eszék, Horvátország
docent, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Katedra za ma-
đarski jezik i književnost, Osijek, Hrvatska
Assistant Professor, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of
Philosophy, Osijek, Croatia

DR. MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
redovni profesor, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
Full Professor, University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. NÉMETH FERENC

docens, Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia
docent, Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom
jeziku, Subotica, Srbija
Assistant Professor, University of Novi Sad, Teachers' Training Faculty in Hungar-
ian, Subotica, Serbia

DR. PÁSZTOR KICSI MÁRIA

docens, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
docent, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
Assistant Professor, University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. RAJSLI ILONA

egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
redovni profesor, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
Full Professor, University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. SZÉNÁSI ZOLTÁN

tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Ku-
tatóközpont, Irodalomtudományi Intézet, Budapest, Magyarország
naučni saradnik, Institut za književnost Mađarske akademije nauka, Budimpešta,
Mađarska
Research Fellow, Institute for Literary Studies of Hungarian Academy of Sciences,
Budapest, Hungary

DR. VUKOV RAFFAI ÉVA

docens, Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia
docent, Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom
jeziku, Subotica, Srbija
Assistant Professor, University of Novi Sad, Teachers' Training Faculty in Hungar-
ian, Subotica, Serbia

2014. JAN. 22

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

*Szerkesztőség
Redakcija
Editorial Office*

Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i knjizevnost
21000 Novi Sad, Ul. dr Zorana Đinđića 2
Tel.: (+381 21) 458-673, e-mail: hungar@ff.uns.ac.rs
<http://scindeks.ceon.rs>

Műszaki előkészítés: Csernik Előd, tel.: 063/744 27 02

Készült a KriMel Nyomdában Budiszaván 2013-ban
(Štamparija KriMel, Budisava)

Példányszám: 200

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI Közlemények = Hungarološka saopštenja = Papers of
Hungarian Studies : az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar
Nyelv és Irodalom Tanszékének folyóirata / főszerkesztő Toldi Éva. – 8. évf., 26/27.
sz. (1976)–.– Újvidék : Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, 1976–.– 24 cm

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása

ISSN 0350–2430

COBISS.SR-ID 17698

MTA Könyvtár és Információs Központ
Periodika 201400766

ISSN 0350-2430

9 770350 243006